

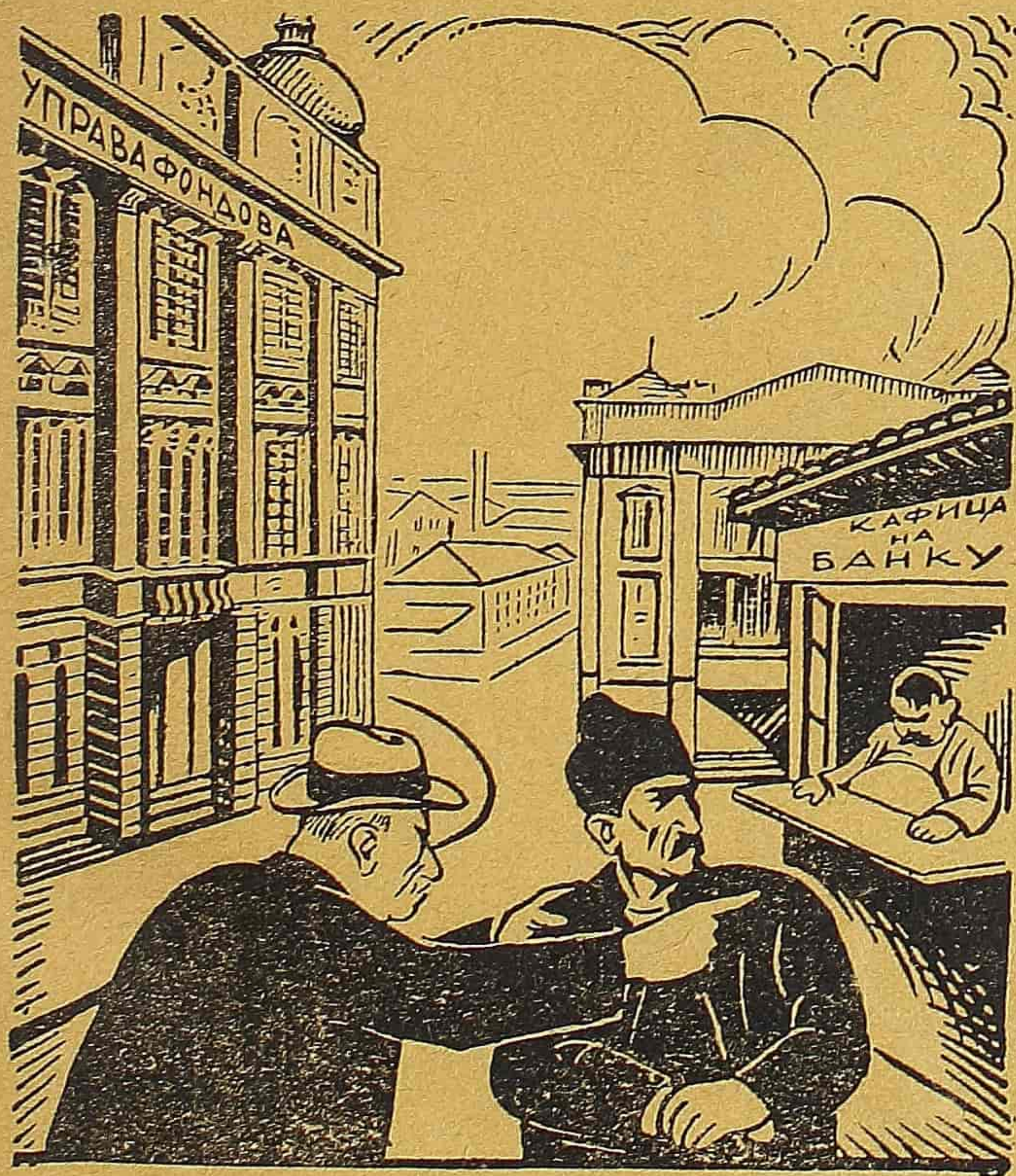
JL 66 157

0

Др. Вел. Бајкић

СЕЉАЧКИ КРЕДИТ

ФАКТА • МИСЛИ • КРИТИКА

Политичар: БАТАЛИ УПРАВУ ФОНДОВА, — СКУПА ЈЕ! ПОМОЗИ СЕ КОД ОНОГА ПРЕКО ПУТА, ДОК ДРЖАВА НЕ УРЕДИ СЕЉАЧКИ КРЕДИТ.

Сељак: КАД САМ ЧЕКАО ДЕВЕДЕСЕТ ГОДИНА, ПОЧЕКАЋУ ЈОШ ДЕСЕТ. НИ ДРЖАВА НЕКА НЕ ЖУРИ, ПА ДА СВЕЧАНО ПРОСЛАВИМО СТОГОДИШЊИЦУ — ОБЕЋАЊА.

Г. В. 6
157.

10 = 12505095 УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45770

ДР. ВЕЛИМИР БАЈКИЋ,

СЕЉАЧКИ КРЕДИТ

ФАКТА
МИСЛИ
КРИТИКА

— ИЗДАЊЕ ПИШЧЕВО —

Београд, 1928.

I

У коју област спада питање?

Г.г. др. Аранђеловић и Н. Станаревић препирали су се око питања, ко је надлежан да да најбоље решење за постављени проблем. На тврђење г. Станаревића, да је за то надлежан економист, одговорио је г. др. Аранђеловић, да је питање економско, правно и политичко. Питање је погрешно постављено. Не гласи оно, да ли је надлежан економист или који други руфетлија, већ у коју науку спада оно. У овој периоди налазимо се ми данас. Г. др. Аранђеловић чешће дели јавне раднике по припадништву појединим еснафима, гурајући мене у „економичаре“, и ако сам ја у последње време много више радио на правној науци. По овој еснафској подели компетенција трговац, занатлија и други који нису „економичари“, правници ни политичари не би имали о овоме питању ништа да кажу, као нестручни, сем онога што су видели и чули. С таквом се поделом не могу да сложим. Свако се може да бави сваким јавним питањем, зато не треба никакве еснафске легитимације, а јавно мишљење има да цени са колико успеха. Може човек, који нема формалне квалификације из приватног права, да напише добар закон.

Што се тиче питања, којој струци припада питање о пољопривредном кредиту, ту не може бити двојбе: оно је чисто економско. Није ни правно, ни политичко. Приватно право се појав-

љује код овога питања само онда, кад се одлучи да се кодифицира. Ако би то била легитимација приватног права на ово питање, онда би сва питања била правна, онда би и закон о Народној Банци био правно питање. У ствари приватно право је формална страна питања, законска страна. Приватно право долази код овога питања тек пошто Политичка Економија рашчисти појмове. Критеријум даје само Политичка Економија. Није питање политичко, а још мање постоји специјална квалификација за политичко питање. У ствари сваки се грађанин треба да бави политичким питањима. Ако се под политиком разуме управа народом, онда су сва питања политичка, само што су она предходно стручна, јер припадају другим наукама, а политика реципира резултате осталих наука. Политичар је свеопшти нестручњак, од њега се најзад и не тражи велика стручност, већ способност да схвати резултате осталих социјалних наука.

Али је неоспорно, да је код нас питање постало партиско — политичко и то је оно што је најгоре. Највећа опасност за правилно решење питања о пољопривредном кредиту лежи у тој инвазији партиско-политичког критеријума у економску област. Од како постоје политичке странке, од увек је било покушаја да се питања, која засецају непосредно у интересе извесне групе грађана, употребе за партијско-политичке пароле и лозинке. То је најгори облик демагогије. Природна је ствар, да је лако придобити присталице, кад се људима обећава у готовом, а обећаги дужницима маторијум и максимиране камате, значи обећати им у готовом. Наука је одавно тај метод осудила и он је, како нас историја учи, често водио у револуцију или у корумпирање заинтересованих маса. Како ће политичар са идеалним програмом моћи у опште да се појави пред масу, којој други обећава у готовом? Богато искуство у овој области показало нам је, да су на крају увек најгоре пролазили политичари, који су се

служили овом методом. Она води стално у лиценцију, обећања се морају умножавати и повећавати, док се једном дође догле, да је и максимум, који даје овакав политичар, мали према ономе што дају други, нарочито ученици и следбеници. Творац аграрног покрета у Француској, Жил Мелин, доживео је после 10 година, од како је добио утицај на државну власт, да буде бачен у страну као недовољан пријатељ пољопривреде, јер су дошли други са максималним програмом, аграрни бољшевици.

II

Општи поглед на пројект закона

Један закон не сме да обухвати више питања, нити се једно питање може да расправља у више закона. Јединство и једнодушност је основни захтев доброг закона. Закон мора да има свој дух, своју основну мисао, своју руководну идеју, која у исто време служи и као најбољи критеријум, кључ, за његов коментар. Ја помињем ово правило због тога, што га је наш законодавац одавно заборавио, о чему као класичан доказ служе наши финансијски закони, против којих су се безуспешно револтирала правници на своме конгресу пре две године. Рђави примери кваре добре нрави. Наш финансијски закон створио је школу. И пројект закона, који је предмет овога разматрања, има карактер трамваја, односно циганске торбе. У њему има најразноврснијих материја, он садржи измене и допуне 15 разних позитивних закона. То је анархија правног поретка, то је хаос закона, то је средство да се народу онемогући сазнање правних прописа, чије незнање закон не извињава. Да покажем то на неколико примера.

А) Финансијско-политичке одредбе.

У пројекту се предвиђа, између осталог, продаја фабрике шећера на Чукарици; даље издавање државног добра „Беље“ под закуп и најзад рас-

продаја ситних пољопривредних имања државних. Ова три питања спадају, као што знамо, у област финансијско-политичку. Данас сваки политички човек зна, да се већ три године наша финансијска криза објашњава, великим делом, пасивношћу државних привредних предузећа, која су многобројна и чији удео у државном буџету износи 40%. Много је писано и говорено о томе, на који ће се начин уклонити зло, али се до једнодушности није дошло. Финансијски Одбор прошле Народне Скупштине, на пример, стао је на гледиште дезетатизације; али он се на овоме задржао, није ушао у питање, да ли ће то бити у облику отуђења дотичног предузећа или само давања под закуп, или мешовите експлоатације. Насупрот томе данашња влада сматра да је комерцијализација најбоље решење финансијског проблема државних предузећа. Уредба о комерцијализацији државних железница већ лежи пред Народном Скупштином, а и она о државним рудницима је у фијоци односног министра.

Код оваквог стања ствари, т.ј. великог неслагања у погледу решења, покушавати у једном закону, који нема никакве везе са тим питањем, дати решење значи, рескирати прекор кријумчарења једног прописа, који се једино на тај начин може да реши, што ће Министар Финансија, после свестраног проучавања, једним својим пројектом закона, довољно образложеним предложити солуцију на једнообразној начелној бази за све.

Недопуштено је предлагати с једне стране продају фабрике шећера, с друге давање под закуп „Беља“, у тренутку, кад новине јављају, да се у руднику „Зеница“ установљава мешовита експлоатација. То није ред, то је хаос. Потребно је нагласити, да је на јавно мишљење морао учинити дубок утисак предлог, да се прода баш фабрика шећера на Чукарици. Свака држава има и таквих предузећа, која не смеју отуђити чак и кад се не рентирају, а то је онда, кад та предузећа имају не само финансијски него и други значај. Фабрика шећера на Чукарици

има огроман економски и социјално-политички значај, она треба да буде оруђе, којим ће једнога дана, кад будемо добили владу, која буде разумела своју дужност у питању шећера, моћи да уништи данашњи режим порезивања потрошача у корист једног картела приватних предузећа. Фабрика шећера на Чукарици, по мом скромном мишљењу не сме се продати. На њу одавна јуришу страни капиталисти.

Б) Одредбе, које се односе на Закон о Пољопривредном Кредиту.

Још није ни ступио на снагу Закон о Пољопривредном Кредиту од 12. јуна 1925 године, а у јавности су се појавили потпуно оправдани гласови за његовим изменама. И док је Министарство Пољопривреде показивало необично отпорну снагу према тим гласовима, дотле се, изнебуха, појављује пројект закона о сељачким дуговима, који, кроз две, по пројекту разбацане, одредбе доноси врло важне измене.

Оно што је највише замерано закону о пољопривредном кредиту, то је, што је постојеће земљорадничке задруге, највећу културну тековину приватне иницијативе у целој Југославији, искључио из данашње организације пољопривредног кредита и огласио тако рећи за дивље. Закон је претпоставио нове, на брзу руку скрпљене и под партијско-политичким утицајем формиране задруге, старим задругама, искусним и очеличеним у борби са разноврсним противницима. Тај је недостатак закона делимично уклонио овај пројекат, у коме се прописује, да се у једном месту, поред постојеће државотворне задруге, може основати још једна, — али која мора имати најмање 100 чланова. Захтев о минимуму од 100 чланова пре личи на један трик, којим се одузима оно што се истим одредбама даје. Зашто да друга задруга мора имати најмање 100 чланова, кад се прва може основати са двадесеторицом? То нека буде узгред речено, а главна му је замерка, да и таква једна важна измена једног специјалног закона не може да се

спроведе кроз трећи закон, већ само у виду измена и допуна односног закона. То исто тако важи и за следећу измену: Друга мана закона о пољопривредном кредиту лежи у томе, што је строго прецизирао циљ за који се може дати кредит задругарима и што је одатле искључио потпуно сваки облик потрошног кредита и одужење других поверилаца. Пројект г. Тимотијевића је у том погледу много увиђавнији, он прописује да се, за извесно ограничено време, могу дати задругама зајмови и на одужење поверилаца, али не свију већ, између осталих, — и паланачких банака. Није случај, што је у корист паланачких банака учињен изузетак, као што ћемо доцније видети.

В) Нова, друга, организација пољопривредног кредита.

По своме домашају најважнија је партија пројекта, која се односи на тако звани фонд за земљораднички кредит, који се оснива овим пројектом, али на врло оригиналан начин. У једном од чланова пројекта каже се, да ће се сва помоћ, коју држава даје пољопривредном кредиту, спровести фонду за земљораднички кредит, који се налази код Државне Хипотекарне Банке. Кад се оснива нов фонд, онда се у закону обично каже: оснива се фонд за земљораднички кредит. Према горњој редакцији, пак, изгледа, да тај фонд одавно постоји и да се у овом пројекту само још стварају нове дотације. Како такав фонд збиља не постоји, то је једино објашњење за овакво, тако рећи, криумчарско стварање фонда, у жељи да се са том ствари не прави велика ларма. А зашто је то видећемо мало час. По замисли аутора пројекта у тај се фонд имају унети противредности државних предузећа, која се продају, затим износ ликвидације Зиратне Банке, затим државно учешће у добити Народне Банке, цео принос Поштанске Штедионице и Државне Хипотекарне Банке, друга половина приноса Класне Лутрије и т. д. Као што се из овога види, овај би фонд за крат-

ко време имао да располаже стотинама милиона динара. При читању ових одредаба пројекта човеку се нехотице намеће питање, зашто аутор игнорише потпуно организацију пољопривредног кредита, која је створена законом од 12. јуна 1925 године и која баш ових дана ступа у функцију. И то је, са финансијске стране, чисто државна установа; целокупан њен обртни капитал бар за сада пружа држава, које кредитима из буџета, а које дотацијама из разних државних установа, а између осталог и прве половине прихода Класне Лутрије. Како је то могућно, да једна земља, која 100 година није ништа учинила за пољопривредни кредит, одједанпут пада у толику осетљивост према сељаку, да истовремено ствара две грандиозне установе за пољопривредни кредит? Човеку, који зна основна правила правног поретка и постулате рационализације, намеће се питање: каква је то потреба, да се, поред једне већ постојеће установе са истим циљем и истим средствима, ствара још једна, чиме се поскупљује организација, па следствено и кредит и уноси анархија у тржиште пољопривредног кредита.

Одговор ћемо добити, кад загледамо у одредбу, која прописује начин стављања фонда за земљораднички кредит у покрет, а која гласи: *да његов капитал има да подели Краљевска Влада установама које се баве земљорадничким кредитом, по саслушању Финансијског Одбора Народне Скупштине.* За човека, који непристрасно и са здравим разумом посматра наше прилике, дотична одредба значи, да су владајући кругови остали прилично насуво у погледу средстава за обавештења народа приликом избора. Ни Дирекција за Пољопривр. Кредит није имала мање узвишен циљ у очима њенога творца. Људи рђаве воље називају такве мере изборном корупцијом. Ја сам далеко од тако зловних концепција, али ништа зато мање нисам противан оваквом једном екстра излету од стране једног политичара, а као аргуменат против наводим ноторну чињеницу, да нигде у свету у правној и демократској

држави нису политичке власти делиле кредит појединцима, а где се то радило, било непосредно или преко њихових професионалних организација, учињено је више зла но добра. Одредба о фонду за земљораднички кредит има да испадне из пројекта.

III

Легислаторно-техничка страна пројекта

Као што је рекао г. др. Аранђеловић у дискусији, израда закона је један веома тежак и деликатан задатак. Ја бих додао, да се за то траже многобројни квалитети, а прилично и дара за тај посао. Закон има за дужност да у једној што краћој формули да норму за све случајеве, који се њоме желе да регулишу. Потребна је јака моћ апстракције, добро познавање техничког значења сваког израза, прецизност у изражавању и концизност. И то су општа места из теорије. Ја их понављам због тога што се код нас и то прилично забавља. У место формула све више код нас узимају маха казуистика и дескрипције. Прва је опасна због тога, што је таксативна и тиме искључује супсумирање појаве, којима је тамо место; а друга је незгодна због тога, што је гломазна и ужег опсега по домашају.

Са те тачке гледишта пројекат закона, о коме је овде реч, спада у најгоре, какве сам икада имао у рукама. Никада до данас нисам имао прилике да видим тако развучене одредбе, толико понављања, толико неправничких израза, толико непрецизности као у овом пројекту.

За развученост и понављање нека нам послуже као доказ следећи примери. Прва четири члана, заједно са 41. гласе:

Чл. 1. Дугови земљорадника по основу зајма и позајмице у готовом новцу, били они по усменој погодби или писменој обавези, облига-

цији или меници, необезбеђени или обезбеђени залогом или хипотеком, а то они који буду постојали кад овај закон ступи на снагу, — имају се исплатити и ликвидирати по прописима овога закона.

Чл. 2. Прописи овога закона не односе се на исплату и ликвидирање земљорадничких дугова код којих су повериоци: Државна Хипотекарна Банка, Народна Банка, Поштанска Штедионица, земљорадничке задруге, задруге за пољопривредни кредит и котарске закладе.

Чл. 3. Прописи овога закона не односе се на исплату и ликвидирање потраживања од земљорадника, по другим основима овим оних означених у чл. 1., као што су: дуг од закупа, дуг од зајма, исплата куповне цене и т.д.

Чл. 4. Дугови земљораднички (из чл. 1.) имају се од дужника исплатити повериоцу у року од пет година у пет једнаких годишњих рата; с тим да се исправе о дугу, па ни менице, не мењају до коначне исплате дуга.

Чл. 41. Акцептант земљорадник може одложене меничне дугове платити и пре рока.

Сви ти чланови могу се свести на један члан, који је десет пута мањи и који би овако гласио:

„Допушта се земљораднику, да своје досадашње дугове, постале уговором о зајму, отплати у пет једнаких годишњих рата. Од овога се изузимају земљораднички дугови према Државној Хипотекарној Банци, Народној Банци, Поштанској Штедионици, Земљорадничким задругама и Котарским закладама“.

У чл. 8. излишни су цео трећи и четврти пасус.

Чл. 33. За земљорадника у смислу овога закона сматра се онај, који живећи у селу, вароши (граду) или варошици сам или са својом породицом обрађује земљу и у главном себе и породицу издржава од пољопривреде (земљорадње, сточарства, воћарства, виноградарства, пчеларства, рибарства, живинарства и т.д.).

А могло би се рећи:

„За земљорадника у смислу овога закона сматра се онај који у главном издржава себе и своју породицу пољопривредом“.

У чл. 34. први пасус треба потпуно да отпадне, а други би могао да гласи овако:

„Остала занимања и ако се баве пољском привредом, нису земљорадници у смислу овога закона.“

Чл. 14. Код већ пресуђених тражбина или које буду тражбине пресуђене, било по тражењу новчаних завода или приватних лица и предузећа о дуговањима из чл. 1. овог закона и где је дужник (или дужници) осуђен на плаћање, власт надлежна за извршење пресуда и утеривање наплата, изузетно за годину дана од ступања на снагу овога закона, неће узимати у попис (оврху) за наплату нити за дугове продавати она покретна и непокретна добра обележена у тач. 4. § 471. закона о поступку судском у грађанским парницама за Краљевину Србију.

А могло би се рећи:

„Изузимају се за годину дана од прописа за наплату по пресудама за мораторна сељачка дуговања непокретна и покретна добра из тач. 4. § 471. грађанско судског поступка“.

Као пример неправичних и нејасних израза имамо у чл. 10. последњи пасус који гласи:

„Државна Хипотекарна Банка рачунаће новчаним заводима, на подељене и додељене кредите по овом основу, камату ону коју као просечну и средњу буде плаћала и још 1% годишње у име провизије. („Подељени“ било би доста, кад би био одговарајући технички термин).“

А најинтересантији је сам наслов пројекта који гласи: „Закон о дуговањима и задужењу земљорадника“. Дуговање је израз, који се употребљава, кад се посматра један кредитни однос са гледишта дужника, на супрот изразу, „потраживање“, кад се посматра са гледишта повериоца. Задужење значи радњу, којом или ствара кредитни однос или којом се он документује

(„задужити“ у књиговодству значи документовање постојећег кредитног односа).

Кад је реч о једном закону, онда се дуговања сељака показују као један однос, који по природи својој спада у тражбено право, а сâм се однос у нашем грађанском закону назива дугом. Према томе, кад се за наслов закона употреби израз: „Закон о дуговима пољопривредника“, онда је тиме казано све.

Још на крају да напоменем, да је аутор употребио у наслову израз земљорадник, а да у тексту често употребљава пољопривредник. Последње је једино тачно, јер се само изразом пољопривредник обухватају сви субјекти, који треба да потпадну под овај закон. Израз земљорадник је много ужи, јер се односи само на оне који, обрађују земљу, а у тај привредни ред спадају и сточари, рибари, одгајивачи шума ит.д.

IV

Тенденција потчињавања пољопривредног кредита политичким чиниоцима

Употреба и злоупотреба државног апарата за партијско-политичке циљеве дошла је у Њорсокак. Она је онемогућила функционисање државне власти, она је начинила од државне власти, која треба да је орган правде и законитости, јаничара партијско-политичке борбе. За грађанина ван партија нема више помоћи од државне власти, приватни грађанин је оглашен за хајдука. Из тога се изродио покрет за деполитизацијом, који све више узима маха. Ако не дође до деполитизације озго, доћи ће оздо, а то је скупа операција. Код таквог стања духова у земљи било је за очекивати, да ће се почети од стране владајућих странака са деполитизацијом бар у оној области, која нема никакве везе са партијско-политичким проблемима. Насупрот томе пројекат закона о сељачким дуговима сур-

вава питања пољопривредног кредита у политички амбис.

На четири начина се манифестује у пројекту тенденција за јачање партијско-политичког утицаја у области пољопривредног кредита.

А.) На најупадливији начин, пре свега, у фонду за земљораднички кредит, који се има створити овим пројектом. О њему је већ било речи. Казано је, да капитал фонда има бити подељен установама за пољопривредни кредит од стране Краљевске Владе, а уз суделовање Финансијског Одбора Народе Скупштине. И Краљевска Влада и Финансијски Одбор две су институције, чији основ почива у странкама. Целокупно јавно мишљење је свакодневно сведок мржње и свађе између синова једног истог народа, као да су синови двеју зараћених нација. Тај призор нам пружа рад Финансијског Одбора нарочито у последње време. У раду Финансијског Одбора учествују људи на чије се зборове долази под оружјем. То је рат. Такав орган не може делити пољопривредни кредит.

Б.) Други начин уношења политичког елемента у пољопривредни кредит лежи у одредби, по којој политичка власт има да решава ко је земљорадник. Сви закони о професионалној организацији имају да се боре са тешкоћама разграничења професија. То је било и са нашим Законом о Грађанском Судском Поступку од дана кад је почео да се ствара нарочити статус за земљорадника. Тачка 4. § 471. имала је за циљ да питање о појму „земљорадник“ реши јединствено и дефинитивно. Као што знамо из историје Србије у другој половини 19. века циљ је промашен. Сељак је изигравао одредбу на небројено начина. Већ толико година правни часописи доносе с времена на време извештаје о најразличитијим триковима за обилажење односне одредбе. Изгледа да се већ заборавило, да је главни саучесник у изигравању § 471. сама држава, јер је највећи број случајева изигравања тога параграфа резулти-

рао из јавних продаја сељачких имања за порезу.

Изгледа, да су власти биле уверене да је та одредба осуђена да буде мртво слово на хартији, те нису годинама ништа предузимале за поправку тога стања. Измена је дошла тек пошто су интеллигентнији синови нашега народа провели неколико година у западној Европи, у којој нико више није ни мислио на гаранцију минимума поседа сељаку. По повратку из прогонства, за време светског рата, добили смо у закону о ликвидацији мораторног стања, од 24. априла 1920. г., а у члану 43., нови покушај да се сељачки сталеж тачно одвоји од осталих. Није овде место за проучавање те гломазне дефиниције сељака; оно што је за нас важно овде то је да је о томе, да ли је једно лице земљорадник, имала да решава она иста власт која је решавала спор из кога је изникло питање.

Пројекат г. Косте Тимотијевића адоптира горњу гломазну дефиницију „земљорадник“ (коју је изгледа он сам саставио) са изменом, да у будуће питање о квалитету „земљорадника“ има да решава општинска власт (члан 35.).

Уверење општинског суда! Од свих установа, које је код нас упропастила политика, најгоре је прошла општинска власт. Од ње смо доживели чудеса од ступања на снагу Устава од 1903. г. Кажу да се од општинске власти може добити све. Врло је вероватно да ова одредба може довести дотле, да се код суда, код кога се води спор око тражбине према сељаку, појаве два уверења, једно, по коме је дужник земљорадник, за употребу дужникову, и друго, по коме није земљорадник, за употребу повериочеу. То не би било ништа необично, као што нису необична два уверења о својини једног истог парчета земљишта и о другим околностима. Ма колико да се политичари чувају ипак се није могло да спречи, да се све чешће појављују тужбе против органа општинског суда за лажна уверења.

Још је интересантније у пројекту г. Тимо-
тијевића, да надзорна државна власт има да
овери потпис општинског суда на уверењу о
квалитету земљорадника. По нашем позитивном
законодавству уверење општинског суда је јав-
на исправа, без ичег даљег. Обичај је да се о-
веравају потписи приватних лица или страних
надлештава, из чега се изводи закључак, да је
општински суд оглашен или за иностранство
или за субјект приватног права. Има једини
начин, на који се може објаснити интервенци-
ја надлежне државне власти у издавању увере-
ња у спору око мораторних меница, а тај је:
ако општинска власт није била довољно безоб-
зирна да не изда уверење политичком противни-
ку, онда ће то да уради надзорна власт. У сва-
ком случају политички противник има да се о-
тегне док сачега уверење о томе, да је земљо-
радник, и ако је то кроз десет генерација. А по-
литички пријатељ моћиће на основу ове законске
одредбе укочити сваку парницу против себе по
основу каквог дуга.

В.) Трећа одредба, која је изгледа дикти-
рана обзирима политичким, налази се у члану
29., којим се наређује да се распродају сеља-
цима мања државна пољопривредна добра. Не
фали земља нашем народу, бар данас не, већ све
остало што треба да се земља што интензив-
није обради. Али свакако народ се неће усте-
зати да купи и државно земљиште: ако продаја
буде у очи избора земља онда свакако неће бити
скупа.

Г.) Члан 31. пројекта садржи једну партиј-
ско-политичку пикантерију. Њиме се прописује
делокруг рада обласним банкама, које су ушле
у моду од пре две године.

Католичка црква на пример од вајкада је
прикупљала богатство не за свештенике, већ за
народ. Један велики део задружног покрета у
Европи и данас је у рукама католичког свештен-
ства. У Француској на пример Диранове (Рај-
фајзенове задруге), у Немачкој хришћанско-

социјалне и т. д. И наши су политичари рано сазнали да је новац згодно средство у партијско-политичкој борби и чинили су обилну употребу од тога. Ја сам на другом месту показао како је у развићу српског банкарства партијско политички мотив играо врло велику улогу.*)

Нормално се оснивају банке онда кад се појави слободан капитал, који тражи пласман и који иде радо у акције банака. Код нас је био обрнут ток ствари. Осниване су банке од људи, који су сами били без капитала и у местима, у којима није било капитала, јер су банке биле средство за набавку релативно јевтиног капитала: мало кредита код Народне Банке, мало код других већих београдских банака, а мало и улога на штедњу. Тај је новац даван на зајам највише сељацима, у малим местима у унутрашњости, а дужан сељак најсигурнији је гласач. Овде је партија учинила неоспорно услугу материјалној култури земље, јер је свака нова банка једна тековина, пошто и најгора банка представља организовано новчано тржиште према дезорганизацији у одсуству банака. Али колико је корисно оснивање банака, толико је оно у Србији било штетно политички и морално, јер су банке оруђе активне изборне корупције. Узалуд се очекује деполитизација банака код нас, јер су последња два избора за Народну Скупштину (1925. и 1927. год.) изгледа сјурила све капитале банака у џепове бирача. Ако би ускоро дошли нови избори, наши би политичари били прилично у неприлици, пошто су капитале већ разделили, а привредна криза отежава дужницима да их врате. Из овога би био одличан излаз стварање општинских и обласних банака, то су прво фришке паре, а друго, туђе су, не мари ако се мало и рескира.

И наша браћа преко Саве, Дунава и Дрине нису дуго чекали да у томе правцу узму лекци-

*) Monnaie, banques et bourses — Paris 1920.

је од србијанских политичара. И тамо су обласне банке ушле у моду, свакако са истим задњим намерама. Г. Стјепан Радић није могао да успе да добије свој парламенат у Загребу, па како у Београду нема маха како би он желео, то је он изабрао област за вишак своје енергије као политичар. И он је присталица обласних банака, али није искључена могућност да би и банке за Загребачку Област постале оруђе партијско политичке борбе. Србијански законодавац, који на све мисли, желео је да онемогући дегенерисање банкарства и због тога је у члан 31. унесена идеја да обласне банке не могу кредитирати појединце, већ искључиво установе за пољопривредни кредит. По моме скромном мишљењу циљ је промашен, јер се и преко установа за пољопривредни кредит може да врши партијско политички утицај, не мора се делити новац појединцима. Али сама одредба на овоме месту преставља такође анархију. Кад се хоће обласној кредитној установи да законски лимитира циљ, онда то треба да се изврши у односном закону.

V

Не постоји презадуженост наше пољопривреде.

Таласи због сељакове презадужености почели су одавно да преливају правитељствене обале. Министарство Пољопривреде, владин орган за пољопривредна питања, приредило је већ две анкете о сељачким дуговима. После обилно измењаних мисли сложили су се учесници на томе да сељачки дугови износе око три милијарде динара. Само што се анкета није побринула и за доказни материјал за ту своју тезу. Питање о презадужености сељака је једно фактично питање, на које се само помоћу факата може да одговори.

Да видимо каквим се доказима служе они, који тврде да је наша пољопривреда презадужена.

Г. Д-р Аранђеловић спомиње често писма која прима г. Настас Петровић из народа, а г. Петровић пак додаје и утиске, које он добија на политичким зборовима. Као даљи доказ наводи г. Настас Петровић признање активних министара да презадужење износи три милијарде, а он лично има убеђење да та сума износи најмање пет милијарди. Све су то субјективне околности, које се могу високо да цене с обзиром на личности, које су у питању, али за утврђење једног фактичног питања могу се употребити само објективни елементи. За констатовање социјалних појава у маси постоји један једини могући метод, то је статистички. Тај метод није употребљен овом приликом. О личним дуговањима наравно не може бити никаквих статистичких посматрања, али су лични дугови споредни и нигде у историји света није био случај презадуженог сељака у облику личних дугова. Право презадужења сељака може да се појави само у облику хипотекарног кредита. Уосталом и за личне дугове могло се добити нешто налик на статистичке податке. То су податци од новчаних завода односно кредитних установа, јер највећи део личних дугова наших сељака пада на новчане заводе. Новчани заводи су органи новчаног тржишта и догод новчаних завода нема, нема ни јаче развијеног тржишта. Без професионалног посредника у кредиту нема развијене кредитне привреде, а банке су професионални посредници у кредиту. А што се тиче реалног кредита о њему постоје подаци аутентични у виду јавних исправа у хипотекарним књигама. У целом свету публикују се редовно подаци о кретању хипотекарних задужења. То је било чак и код нас пре рата. Државној власти није било тешко да прибави податке од односних надлештава.

Као што из свега овога видимо, није изнесен никакав доказ о задужењу сељака, о стању сељачких дугова, и према томе не можемо

примити тврђење да је сељак презадужен. Међутим ја ћу на овоме месту изнети доказе да наша пољопривреда није презадужена.

Што се тиче Србије она је била земља најсиромашнија покретним капиталом у Европи. Сви улози на штедњу износили су 80 милиона динара, а то је неколико пута мање од онога што је имала туђег новца једна средња европска банка. Цела земља је живела тако рећи у натуралној привреди. Ситан трговац, ситан занатлија и ситан сељак. До 1880 г. није било тако рећи ниједне банке. Цео увоз и извоз финансиран је страним капиталом, први на кредит, а други куповањем у земљи. Ни варошанин није могао да нађе кредита колико му је требало, те није могао бити презадужен, а то ли сељак. Сељаку није ни требао кредит. Новац му је био потребан за плаћање пореза, нешто колонијалне робе и нешто мало најпримитивнијег алата, тако да се потреба за задужењем само појављивала у рђавој години. Паланачки трговац је давао кредит сељаку више у роби, мање у новцу, али ни он није имао много капитала. Чивитар, како се обично звао паланачки дућанџија, представљен је врло лепо оном реченицом: девет лула једна другу гура.

Све је тако ишло до светског рата. Од педесетих година прошлог века чује се периодично очајан крик: пропаде сељак, оде све на добош. Кад би то било тачно, онда би наша народна привреда одавно требала да носи знаке тога процеса: стварање пролетаријата на једној страни и нагомилавање непокретности на другој. Међутим од тога нема ни трага. Србија није имала вароши уопште, то су биле селендре. Пролетера није било ни у вароши ни у селу, нити је постојала емиграција, а у место нагомилавања покретности имали смо кроз цео 19. век рашћење ситног поседа.

Глад за земљом била је код србијанског сељака мала, јер је он имао да рачуна само са радном снагом своје задруге, односно породице.

За трговца њива је велики терет, јер је он не може друкчије експлоатисати, него преко пољопривредне експлоатације никада не рентира. Цена пољопривредним производима кроз цео 19. век била је врло ниска у Србији. У Србији није постојала презадуженост села ни у једном стадију њеног развића.

Сасвим је друкчије стајала ствар у Југославији пре светског рата. Обилност капитала у Аустро-Угарској учинила је, да се појавила велика понуда и на селу у облику хипотекарних кредита. Наш живаљ био је прилично презадужен уочи рата и то већином хипотекарно, али је светски рат све раздужио, тако како се ретко догађа у неколико столећа.

За време светског рата Србија је ушла у састав Аустро-Угарске и делила судбину њене привредне коњуктуре. Цене пољопривредних производа од 1916.—1926. г. биле су ванредне. Чак и србијански сељак, који је редовно био пљачкан од аустро-угарских војних власти, успео је да направи приличну готовину, такорећи први пут за сто година, о чему служи као доказ чињеница, да је крунама купио стоку одмах после рата и да се приликом повлачења крунских новчаница нашло релативно доста истих и у Србији.

Одједанпут, пре годину и по дана, наста узвик о презадужености сељака. То је било и сувише изненада. Они који су пре тога говорили и писали о бескрајном благостању нашег сељака, о његовом луксузу, о клавирима и свиленим хаљинама, о плаћању пореза продајом једне кокошке, заборавили су одједанпут све то и прогласили сељака за роба у рукама зеленаша. Политичари имају слабо памћење, они лако заборављају, међутим за човека који објективно посматра ствари, материјално је немогућан такав обрт у року од годину и по дана. Онда кад је требало да почне презадужење сељака, наше су се банке и наше новчано тржиште уопште налазили у стадијуму оскудице

капитала. Добри дужници плаћали су 24—30%. У таквим приликама све да се сељак одлучио био да се главачке стропошта у дугове, не би могао то да изведе. То је било време кад су велике банке плаћале 15—17% на улоге. Где је онда сељак могао наћи прилике да се задужи и презадужи?

Није било ни потребе код сељака да се задужује када је готово пуних десет година пливао у новцу и није знао шта да почне са крунским новчаницама. Не треба заборавити да је знатан део крунских новчаница приликом повлачења нађен код сељака. Обично се каже да се сељак задужио купујући земљу. То је искључено. Истина је да код сељака влада континуелна глад за земљом, он се чак радо задужује да би купио земљу; али кад сви сељаци траже да купе земљу, онда очигледно нема ко да је прода. За време инфлације сељак је збиља био врућ купац земљишта, (зашто му уопште није био потребан кредит, јер је имао сам довољно новца). Али баш је у то доба понуда земљишта била минимална. Сељаци у Војводини могли су још купити нешто земљишта од мађарских и румунских оптаната, ван тих крајева није било могућности купити земљиште. Кад се једном буде публиковала статистика промета непокретности у тим годинама, добиће се потврда овога иначе ноторног факта. Ја нарочито настојавам на овој чињеници због тога, што се тежак положај сељака највише објашњава дуговима за куповину земље у вези са у међувремену изведеним снажењем динара. Онима који су на кредит купили земљу пре 1925. г. свакако да није лако, јер је цена земљишту пала и због снажења динара и због пада цена производа пољопривреде на светском тржишту, али је таквих врло мало.

Као други повод задужењу сељака наводи се попуна инвентара. Ни то није тачно. Сељак је попунио свој инвентар за време инфлације, као што је раздужио све своје дугове и за пре-

текли новац често куповао и оно што му не треба. Природна је ствар да је куповао и оно што му треба, а то је инвентар. Истина је да је сељака изненадио велики пад цена у 1926. г. и да је сељаку као нееластичном и конзервативном било врло тешко да се нађе у тој новој ситуацији. Лако је могуће да су се многи од њих мало и задужили, одржавајући дотадањи ниво живота, али и то је малог обима.

Постоји јака задуженост, па можда и презадуженост, у неколико округа око Београда и вароши на Дунаву и Сави која је постојала и пре рата. О зеленашима у Обреновцу, Убу, Младеновцу, Сопоту, Аранђеловцу било је врло много писано пре рата. Г. Сандић поставља питање: како је то могуће да сељак буде задужен око вароши, кад је ноторна ствар, да се у околини вароши најбоље уновчују производи пољопривреде, и надовезује на то, да ипак стање сељака мора бити бедно кад је и поред тога пао у дугове. Одговор на питање г. Сандића није тежак. Има две могућности да се сељак задужи јаче око вароши. Оне леже у чињеници да додир сељака са вароши врши једну врсту револуције над њим и то у двојаком смислу: а) психолошком и б) економском.

Ad а.) Човек је мајмун. Културни напредак састоји се у подражавању сиромашних класа богатијим. Сељак је необично конзервативан, али не постоји конзервативност, која је у стању да се бори са искушењем лепшег и пријатнијег живота, који сељак свакодневно посматра у вароши. Сељак не уме да калкулира, он лако може да упадне у издатке који премашују његове приходе.

Ad б.) Варош утиче на избор и систем културе у пољопривреди. Све се више напушта зрнаста храна, а све више шири производња добара која се тешко транспортују на далеко, а која варош много троши и добро плаћа. Та трансформација културе захтева капитал и пољопривреда у околини вароши је интензивнија, следствено много више ради с капиталом но

она која је далеко од вароши. У натуралној привреди задужује се сељак само за потрошне циљеве, а у новчаној привреди и за производне. То је случај са сељаком око вароши. Сељак није трговац, не уме да рачуна и често се превари при тој рачуници. Дугови су за сељака велика опасност. Због тога је доиста честа појава да они сељаци, који су први дошли у додир са вароши, подлегну, и тек се на њиховим рушевинама подиже нова, интензивна и рентабилна пољопривреда.

Из свега овога излази да наш сељак, а под тим разумем наравно целу нашу државу, није имао ни потребе ни могућности да уђе у велике дугове. То потврђује уосталом и само Министарство Пољопривреде својим подацима, као и сви остали „заштитници“ презадуженог сељака. Већ је на првој анкети Министарства Пољопривреде указано да дугови од три милијарде динара за целокупну пољопривреду Југославије нису никакав терет. Идеју треба даље разрадити. При том треба констатовати, да је велики део тих дугова закључен под необично повољним условима.

На пример, сељаци у Словеначкој плаћају камату 5—10% највише, а сељачки дугови у Словеначкој износе 6—700 милиона динара. Ни у осталим крајевима није камата несносна. Тако излази да, баш по податцима Министарства, нема ни неколико стотина милиона динара дугова, који прете да упропасте сељака. Необичан је начин резоновања наших политичара о дугу пољопривреде од три милијарде динара. Лаици у економским питањима, они су с патосом узвикнули: три милијарде динара дугује наша пољопривреда! Познаваоци економских питања на то би казали да стање наше пољопривреде стоји врло рђаво, кад она није могла да се задужи више од три милијарде динара, јер без кредита, као што је већ казано, нема интензифицирања пољопривреде.

VI

Како се објашњава вапај због »презадужености« сељака?

Међу пријатељима пољопривреде на језику протура се већ неколико деценија једна заблуда, која ни код нас, ни на страни, није довољно сузбијена. Каже се да је пољопривреда привредна грана која много мање рентира него ли ма која друга привредна грана и да због тога она не може спстати са каматном стопом коју плаћају друге правредне гране. Ту тезу заступа и г. Д-р Стојковић у својој књизи „Пољопривредни кредит у Француској и организација пољопривредног кредита у нашој земљи“ овим речима:

„Пољска привреда не доноси толико прихода на уложени капитал као трговина и индустрија, нити пољопривредник може свој капитал да обрће тако често, нити да остварује толико добити као трговац и индустријалац. Основни капитал земље посматран одвојено као фактор производње доноси малу ренту па се стога не може и не сме сувише високим интересом ни оптерећивати. Што се пак тиче сталног пословног капитала, који представљају: справе, машине, стока и т. д., он може донети много већу ренту, јер се може паметним гајењем сточке, употребом бољег семена, бољом обрадом и ђубрењем земље остварити већи интерес, него што га основни капитал доноси, разуме се, кад не би стајала по среди несигурност и нестабилност, које су специјалне одлике пољопривредне производње. Отуда и кредит који се даје пољопривреди мора бити нешто јевтинји него онај који се даје другим привредним гранама, чије су погодбе производње и повољније“. (Страна 80.).

То је, као што рекох, огромна заблуда. Никако се не може апсолутно рећи да индустрија и трговина рентирају боље но пољопривреда. То је индивидуално и периодично врло различ-

но. Француска, једна од најбогатијих држава на свету, има за то да захвали само својој пољопривреди. Даље, наша Војводина пре рата била је рај на земљи, сељак је беснео од богатства, возити се на два коња било је унижење. Па и после рата имамо много примера за то, али баш да узмемо један пример из најновијег времена, то је хмељ. До пре извесног времена култура хмеља рентирила је боље него највећи део трговачких и индустријских предузећа. Следствено се не може поставити апсолутно и општи постулат да пољопривреда мора имати кредит јевтинији но остале привредне гране, нити постоји и једна пољопривреда у свету, која може рећи да ужива јевтинији кредит. Има у тој области много опсене и мађионичарства: извесне категорије пољопривредника уживају у Француској кредит од централне касе са 1%. Ваљда тек неће нико рећи да француска пољопривреда има кредит са 1%, нити је уопште могућно замислити такав режим! Пољопривреда то и не тражи, то траже политичари за њу. Истина, она би радо примила што јевтинији кредит, јер сваки послован човек прима јевтиније од онога што има. Али колика би срећа за Србију била да је њена пољопривреда могла имати кредит онакав какав су имали трговина и индустрија?

Србијанска пољопривреда живи већ сто година под режимом зеленаштва, узев овде израз „зеленаштво“ у смислу камате скупље над нормалном, пошто србијански сељак долази у последњу категорију као дужник. Иначе се две ствари разумеју под зеленаштвом. Једно је уговарање камате и осталих користи код уговора о зајму далеко над нормалним наградама у даним приликама. То бих најрадије назвао индивидуалним зеленаштвом. Али се под зеленаштвом разуме и ситуација, у којој највећи део подузетника плаћа камату већу но што је рентабилитет предузећа им. Ово бих назвао социјалним зеленаштвом. Код првог је камата апсолутно висока, код другог релативно. Ма како апсолут-

но била ниска камата, чим је принос предузећа процентуално мањи, дужник је незадовољан, протестује, тражи помоћ. Не може довољно да се истакне чињеница, да је целокупна народна привреда Југославије плаћала у главном у 1924. и 1925. г. камату од 24—40%. Само Јужни Славени могу тако брзо да забораве оне силне чланке, интервјуе, претставке и запомагања дужника из те периоде. Подузетници су радили за поверице, а многи су и пропали. Истина је да би камата у 1925. г. била нижа но што је била да смо имали банке са даљим погледима, али је и најнижа камата била већа од квоте рентабилности и због тога се кукало на зеленаштво.

У Србији је било обе врсте зеленаштва и индивидуалног и социјалног, — прво спорадично. Уосталом у историји света не постоји случај да је већи део једног народа био жртва индивидуалног зеленаштва. Ја ово нарочито подвлачим због тога што г. Настас Петровић, са свом безобзирношћу човека који је одрастао у политичкој агитацији, тврди како је цео народ у рукама зеленаша. Да је то случај, сељаци не би чекали позив учесника ванпартијских зборова на учтиву посету Београду и осталим варошима, свршили би они то одавно сами уз аплаус закона о заштити државе. Постоји закон револуције.

Индивидуално зеленаштво је спорадична, али стална појава у Србији. Може се рећи да се наш народ на то већ навикао. Социјално зеленаштво пак је периодична појава у Србији, о чему најбоље сведоче чињенице, да се и жалбе на зеленаштво појављују периодично. Тога је било у Србији 1836., 1856., 1859., 1873., све су то године великих поремећаја у пољопривреди, а нарочито рђавих и често гладних година. У таквим се годинама терет камате, који се иначе сносио, осећа и сувише тешким и отуда протести и незадовољства.

После смрти најтрагичнија је ствар у животу човека добош пред кућом или пред радњом. Многима је лакше изгубити главу но имовину.

Просечан човек увек саосећа са судбином ближњег. Добош пред вратима је увек производи сажалење и револт па и мржњу против повериоца. Нема одиозније ствари од егзекуције, нарочито у малом месту. Егзекутиран човек је предмет општег сажалења. Прва мера заштите дужника у Србији 1836. г. дошла је такође из сажалења.

Двојак је узрок пропасти дужника: субјективан (сопствена кривица) и објективан (туђа кривица). Пропаст сопственом кривицом долази из два разлога: или због пропаличког менталитета дотичног; има људи које не држи пара, и ту нема лека. И друго, има људи, који не умеју да калкулирају и због тога не умеју да се служе кредитом.

Намеће се питање, како је могућно да наш сељачки staleж није пропао и ако је био стално под режимом индивидуалног и периодично социјалног зеленаштва? Није пропао због тога, што су кредитни односи били ретки. Није било довољно капитала, а ни много потребе за њим. Никада у Србији није постојао од стране политичара тако често описиван случај падања целог села у руке зеленаша. Било је овде онде случајева, да се велики део села задужи и то под врло тешким условима, али је однос дуга србијанског сељака према целокупној његовој имовини био редовно тако мали, да је сељак могао да плаћа и сто на сто камате па ипак да исплива. Код индивидуалног зеленаштва пак износ дуга је много већи и ту обично поверилац наследи дужника. И баш појава, да је било врло мало преноса сељачке имовине на варошане показује да је те врсте зеленаштва било мало.

Ми смо заборавили вику због егзекутивних продаја у Србији. Тога је било нарочито много деведесетих година. Од тога су политичари правили нарочиту велику ларму, показујући огласе у „Српским Новинама“, којима се излаже јавној продаји сељакова имовина. То је било

у доба највеће депресије у пољопривреди у целој Европи услед американске конкуренције; али се онда најмање викало на зеленаштво. Викало се много више на државу и то с пуно права. Највише је продавано за рачун државе, и то за дужну порезу. Тако је на пример 1900. г. извршено 10.117 екзекутивних продаја. од чега 9.166 у селу. За то је примљено један и по милион динара, а државна потраживања за порезу износила су 1,660.000. Продате непокретности су биле у вредности од 600 до 1.000 динара, а то је свакако мање од онога, што се, по §. 471. судског поступка, могло продати за рачун приватних поверлаца. Те продаје нису биле тако фаталне. Деведесетих година Србија је била готово без индустрије и сељак, чије је имање продато, није могао бити нити радник. Из редова тих сељака имамо данас врло велики број угледних трговаца у Београду и унутрашњости.

1900. г. донела је знатно побољшање, а појава банака учинила је да је каматна стопа била много нижа и отуда много мање жалби на зеленаштво. Али јаук на зеленаштво није сасвим престао, он се једнако чуо из оних крајева из којих се чује и данас. Г. Настас Петровић тврди да има зеленаштва и ван оних крајева, па чак исто тако и у Војводини и другим крајевима и да се он спрема да иде на зборове у те крајеве ради протеста против зеленаштва. Моје је уверење да ти зборови неће бити тако посећени, као они око београдског округа. У осталом лако је сакупити свет на збор, на коме треба да се реши да се не плаћају дугови. То још не значи да је сељак презадужен, а као што сам казао раније, он то није.

Има још један разлог због чега се тако много чују жалбе на зеленаштво. Он је чисто политички. Политичари су од вајкада тражили пароле са непосредним дејством, а жалба на зеленаштво је најзгоднија, као што се то већ раније показало.

VII

Кратак поглед на наше кредитне прилике.

У погледу каматне стопе наша земља показује такву разноврсност, какве нема ни између разних земаља у западној Европи. У Словеначкој је каматна стопа перманентно ниска, у Србији је највиша, у Хрватској по средини, а у Војводини између Србије и Хрватске. То је стање од пре светског рата. Србија је била земља најсиромашнија покретним капиталом у целој Европи. Искључиво аграрна, са ситним поседом, са екстензивним системом културе, у њој није било могућно јаче формирање капитала. С времена на време Србија је падала у тешку кризу кредита; било је периода кад се ни једна меница није могла есконтовати (1907. г.). Унутрашњост је стално патила од оскудице капитала. У Београду је каматна стопа била 10—12%, а у унутрашњости преко 12, на селу наравно преко 20%. Сељак је био на крају литије, која је тражила и добијала кредит.

Што се тиче узрока због чега је пољопривреда имала тако скуп кредит, о томе је много писано. Све је те узроке резимирао г. Д-р Хацин у својој студији „О кризи пољопривредног кредита“, оштампаној у „Трговинском Гласнику“, бројеви 107.—113. од 1928. год. Сматра се на првом месту као сметња јачем полету кредита у пољопривреди осуство баштинских књига. Друга препрека лежи у §. 78. Трговачког Законика, којим се сељаку одузима пасивна менична способност, и §. 471. Грађанског Судског Поступка, којим се извесан део имовине узима испод забране и извршења.

Баштинске књиге су неоспорно главно оруђе хипотекарног кредита. Помоћу њих је непокретност комерцијализирана, она је постала исто тако покретна и обртна као и покретна имовина. Помоћу њих је хипотекарни кредит објективизиран, т. ј. учињен независним од суб-

јективних особина дужника. И у Србији постоји хипотекарни кредит и ако не постоје баштинске књиге, али је он гломазан, много личи на лични кредит, условљен је информацијама о објекту и дужнику, испитивањем исправа, имена и т. д. То је споро и скупо. Хипотекарног кредита има у Србији тако мало, да се може рећи, да је он само у Београду; али то не сматрам за велику несрећу. Хипотекарни кредит је извор средстава за куповину земље, за мелиорације и веће набавке. Србијански сељак, међутим, који је тек скоро почео да искоришћава стајско ђубре, није био технички у стању да рационално искористи хипотекарни кредит.

Много је актуелније питање о пасивној меничној способности сељака и о § 471. О томе ће бити речи доцније. Свакако да су све те одредбе такве природе, да ометају „заштићенима“ набавку кредита. То је одавно и много пута казано, али оно што до сада није казано, то је да ти узроци нису ни издалека имали оно дејство, које се од њих теоријски може очекивати.

Без баштинских књига тешко је дати хипотекарни кредит, али га је србијански сељак добијао, па чак и у случају, кад му је имовина била испод законског минимума. §. 78. Трговачког Законика у ствари искључује уопште употребу меница код сељака, а то треба много да значи. Меница је код нас добила универзалну употребу; она је не само кредитни инструмент, већ је у употреби код свих тражбених односа. Она служи као гаранција за ортачке обавезе, за опкладу и т. д. Све је то дошло отуда, што је наш Грађански Судски Поступак и сувише примитиван и што је с друге стране меница код нас сачувала потпуну строгост. Иако је нашим законодавством сељаку одузета пасивна менична способност, ипак имамо појаву прогресивног рашћења употребе сељачке менице од стране наших кредитних установа.

Како је то могућно?

Могућно је због тога, што наш сељак сматра дуг не за правну већ за моралну категорију. Кад сељак зајми, то је велика церемонија. Ако је по облигацији, онда имамо исписивање, потписивање, закрштавање и оверавање. А ако је по меници, онда се морају да нађу жиранти, а то је велики посао. Од свега тога сељак разуме само једно, наиме, да се задужио и да се дуг има да врати на време. У Србији постоје две врсте сељака: *патријархални* и *пилићар*. Патријархални сељак сав је у традицији, цео његов живот је углавном нормиран традицијом: ваља се, не ваља се. Колика је морална величина нашег сељака, најбоље нам показује његово вршење дужности за време рата. Сељак као забушант, то је реткост. Патријархалном сељаку насупрот стоји пилићар, потпуно ослобођен традиције и сав рационализиран, али не филизофски већ политички. За њега је обавеза не морална категорија — пилићар се не брине много о моралне прописе — већ једна строго формална, писмена обавеза, која важи само тако, ако испуњава све услове. Као што трговац може мирно да одбије исплату менице, којој недостаје један од осам битних услова, а да не рескира велику моралну дисквалификацију, тако и пилићар сматра, да се свака обавеза може да не плати, ако се при неплаћању може да ушанчи иза закона. Правни поредак је *ultima ratio* за њега. Пилићар је систем *d*, како би рекао Француз, систем протурања, како би рекао Насрадин хоџа, и довијања, Изврдај, ако се може, то је његов руководни принцип у тражбеним односима. Сасвим је природна последица свега тога, да патријархалан сељак добија кредит на меницу и од банке под условима, који одговарају дотичном месту, а да пилићар, поред самога Београда, плаћа баснословну камату.

Оскудица капитала влада и данас у Србији, влада и у целој земљи, али много мање. У Србији би била још много већа оскудица, нарочито одмах после рата, да нису хрватски новчани заводи дошли у Београд са својим великим

капиталом одмах по уједињењу. Много је тиме побољшано стање на новчаном тржишту у Србији, али је још увек недовољно да изведе знатно олакшање набавке капитала сељаку.

VIII.

Сто година законодавства о пољопривредном кредиту.

Не може се порећи да су владајући чиниоци питању сељачког кредита, можда и због тога у Србији увек показивали много добре воље у што је опозиција врло често употребљава то средство у борби против њих. Постоји читава серија мера предузетих кроз 19. век, на које желим да бацам један кратак поглед.

Кнез Милош, који је, као и други апсолутисти, сматрао да својим наредбама може да регулише све односе међу грађанима како хоће, издао је 1836. г. следећу наредбу:

„Да би се спречила беда многих фамилија услед задужења и немогућности да се врате дугови, наређујем да се не могу задужити, у вароши кућа, у којој живи породица, а у селу кућа, окућница, два вола и једна крава, како би жена и деца имали кров над главом“.

Годину дана доцније издаје се наредба о максимуму каматне стопе на 12%, т. ј. на висину, која је била далеко испод уобичајене за сељака. Због тога је наредба и остала без икаквог дејства, због тога је било природно да је, погоршањем стања сељака после Кримског Рата, он поново завапио на зеленаше. Због тога је Кнез Милош, увек конзеквентан, 1859. г. прописао да изјава дужникова под заклетвом, дата у цркви у присуству свештеника, да му је урачуната већа камата од 12%, важи као потпун доказ. Оваква је одредба могла изазвати и изазвала је потпун нестанак кредита за сељака, услед чега је после годину дана морала бити повучена. Сељак је дакле добио, уместо помоћи, меру која је била против њега.

Са даним мерама морало се продужити пошто су све дотадање биле без дејства. Стално тежак

положај сељака, учинио је да се донесе мера, којом се отежава наплата механцијских потраживања, па онда закон о сеоским дућанима итд. Са забраном и претњама никада се није могло да сузбије зло, које лежи у привредним приликама. Једино што је сељаку могло колико толико да олакша положај, то је појевтињавање кредита. Наравно да је и моћ државе у том погледу ограничена, али су се владе и владоци Србије у 19. веку трудили да и у том правцу учине нешто.

Кнез Милошево финансирање по начелима приватно-привредним створило је велике готовине у државној благајни. Несавладљиви трговачки дух његов и његових великаша није могао да одоли, а да не унесе трговачке принципе у управу том имаовином. 1830. г. организује он давање државне готовине на зајам, али само варошанима. Свакако да посао није био лош. То се 1839. г. проширује и разрађује. Зајмови су се могли давати на хипотеку, на кућу, виноград, воћњак и пољско имање и на јемство. Али непуне две године доцније долази наредба, којом се искључују виногради и воћњаци као подлога хипотекарних зајмова и у исто време утврђује минимум једног зајма на 300 дуката. С обзиром на тадању куповну снагу дуката, та сума премашала је кредитну способност сељака, и зато је само имућнији варошанин могао да се користи том установом.

Хипотекарни кредит може само у облику амортизационог зајма да буде користан по дужника. Сазнање о томе дошло је тек у првој половини 19. века. Релативно доста рано (1858 г.) уводи се у Србији систем амортизациони за хипотекарне зајмове из државне касе. То је велики корак унапред, али само у корист варошанина. Србија, у којој је тада било 98% становништва пољопривредног, уводи први амортизациони хипотекарни кредит из државне касе уз искључење сељака!

Како наравно ни максимиране камате, ни средњовековни прописи о доказној снази за-

клетве у случају зеленаштва, ни зајмови из државне касе варошанима, нису могли да олакшају нимало положај сељака, то су добронамерне владе морале ићи и даље. Како је после Кримског Рата положај пољопривреде био врло тежак, то су биле далекосежне и мере које су предузете 1862. год. *Aux grands maux, des grands reméd-s!*

Основана је државна хипотекарна банка, названа Управом Фондова, са задатком, да готовину разних јавних фондова, којима је дотле управљало Министарство Финансија, даје у облику хипотекарних кредита, и то под врло повољним условима, са 6% камате (која је била далеко испод пијачне). Зајмове су могли добити првенствено они, које је снашла каква несрећа! Каква наивност! А што је најглавније, ни овога пута није заборављено да се утврди минимум зајма — на хиљаду пореских гроша. Да би мали сеоски поседник био сасвим искључен, дошао је даље пропис да сељак мора у молби да назначи употребу зајма. Високи државни функционери већ постављају разлику између незрелог сељака и зрелог варошанина.

Сељак се има контролисати као малолетник; при узимању зајма мора се водити рачуна о томе да новац буде употребљен општеполезно, док варошанин може новац, добијен од Управе Фондова, да да и сељаку на зајам са далеко већим каматама. Тако је уосталом и било. Управа Фондова била је установа, коју су богато искористили високи чиновници и богате чорбације из паланке — обоје државотворни елементи у земљи. Помоћу ње су дошли до кућа попечитељи, начелници, казначеји, судије и т. д., а зеленаши из паланке до готовине, коју су давали сељаку под интерес са 200 на сто зараде.

При поновљеној кризи, девет година доцније по оснивању Управе Фондова, поновио се вапај за сељака. Добронамерна влада није могла да се оглуши и овом приликом: предузела је неколико реформи. Пре свега основала је о-

кружне штедионице. Основна идеја ове установе лежала је у сазнању, да је Управа Фондова далеко од села и да је то главна сметња сељаку да дође до кредита код ње, па уместо да се отворе филијали, оснивају се окружне штедионице. Име не чини ништа; главно је да су паре за сељака ту. Овога пута је минимум једног зајма утврђен на 300 гроша пореских, али се зато није заборавио максимум, који је утврђен на 30.000 гроша! И тако су окружне штедионице за кратко време по својој појави разнесене од кобаца пре но што је сељак и сазнао за њих. То је било 1871. г. Никада се у Србији од ослобођења није чуо такав вапај због зеленаштва као 1873. г. Све дотле сукцесивно предузимане мере биле су без дејства на положај сељака, али то није сметало владама да продуже истим путем. Прво се прогласило да главно зло лежи у томе што је §. 471. заштићено само два дана, те је повећано на пет дана ораће земље и привилегија је резервисана само за сељака.

Управа Фондова је већ одавно била пресушила. Дошло је било време да финансијски генији експериментишу у циљу наводњавања њених каса. По угледу на хипотекарне банке на страни одлучено је 1874. г. да Управа Фондова може издати заложнице за 12 милиона динара са 7 одсто камате. То је био начин да се хитно дође до новца у земљи, у којој није било ни пет људи, који су знали шта је заложница, у којој није постојала ни једна једина хартија од вредности ни као државна облигација ни као акција (Прва Српска Банка већ је била банкротирала), у којој се нико не би умео снаћи са тим папиром. А да је потреба за новцем била хитна, показује даљи пропис, по коме се новац, добијен заложницима — и то само тај новац — има дати на зајам онима, који буду доказали уверењем власти, да им је имаовина узета у попис или да се налазе пред том опасношћу. За интеллигентне поданике није потребна помоћ у готовом, њима је доста и један благонаклон закон.

Зеленаши су свој новац имобилизирали код сељака, а нов би се могао још много полезније да пласира. Хитна потреба за новцем је очигледна и због тога се покушало подизањем камате на улог на штедњу на 9% од стране Управе Фондова. Како је у Србији онда пресипало у покретном капиталу и како у то доба случајно није било ни једне банке, то је постојала оправдана нада, да ће готовина, у којој се гуши народ, да испуни касе Управе Фондова. Па како је право било да се једанпут и за сељака нешто учини, одлучено је било да се Управа Фондова може да служи окружним штедионицама, при исплати зајмова, да се сељак, коме је одобрен зајам, не би штрапацао чак до Београда. Зајмови су великодушно одобравани само нису исплаћивани услед једне мале, више формалне, сметње — због празних каса.

Сељак је отписао Управу Фондова, за њега она није постојала. Уосталом она није била ни интересантна, пошто је била стално без пара. Али је била интересантна за њене дужнике, господу и капиталисте. Тешко је било дужницима да враћају дуг и ако је годишња отплата била врло мала. Новац се могао боље употребити. Увиђавна дирекција Управе Фондова уважила је тај разлог и допустила дужницима, да плаћају кад ко хоће. И тако је 1895. г. на укупно потраживање Управе Фондова од 25 милиона динара 12 милиона динара било са протеклим роковима — тачно половина! Узгред да се каже и то, да је 1906. г. у Народној Скупштини констатовано, да је Управа Фондова већ одавно била постала оруђе партијске политике. Зајмови су давани само оним лицима која су доносила писмо од министра, у коме су стајале ове речи: „Изиђите у сусрет овом господину, он је велики национални радник“.

Даља историја Управе Фондова је без икаквог интереса за сељака. Деведесетих година појавио се задружни покрет, већ опробано средство за решење питања пољопривредног

кредита. Може се мислити са каквим је одушевљењем дочекан пионир задружног покрета г. Мика Аврамовић. Држава се била чак одлучила и на једну малу помоћ задругама све донде док је била једна радикална странка, али са појавом самосталаца Главни Савез Земљорадничких Задруга нашао се у положају детета, око кога се отимају две мајке, — наравно да је дете најгоре прошло.

Од секуларног значаја је у историји пољопривреде код нас Закон о Пољопривредном Кредиту од 12. јуна 1925. године. Фалило је десет година па да се наврши једно столеће, од како је Србија почела да се брине за сељака, па да се појави једини могућан начин решења тога питања: *организација пољопривредног кредита*. И што је још много повољније, то је да је изабрана задружна база. Данас су пуне три године, од како је тај закон номинално ступио у живот и тек је ових дана почео да мрда једном ногом и једном руком. Његов духовни отац г. Д-р В. Стојковић тврдио је у „Политици“ од 17. маја т. г. да је томе крив цео свет, јер је цео свет против тога закона, а наиме: држава, Савез Земљорадничких Задруга и сељачке странке. „Само пољопривредник није против њега“, вели г. Д-р Стојковић. Последње је тврђење врло оригинално. Истина у другом свету сељака представљају Земљорадничке Коморе, али по нашем позитивном законодавству сматра се Савез Земљорадничких Задруга за представника сељака. Можда би се тој законској фикцији могло штогод и да замери, али је свакако више но чудновато тврђење, да ни држава, ни сељачке странке не представљају сељака. Тешко је рећи да је сељак против закона о пољопривредном кредиту, али свакако да није ни за. Он је за кредит, а то још није доживео од дирекције за пољопривредни кредит. А анимозност државе против закона о пољопривредном кредиту заснива г. Д-р Стојковић на чињеници, да се она није одазвала својим о-

бавезама по закону. Истина је да су наши владајући кругови срдечно изврдавали ту своју обавезу, али су имали и право. Дирекција је била створена на један начин, који јој је онемогућавао функционисање за дуже време. Створена је само врховна инстанција, а средња и најниже имале су тек да се створе.

IX.

Критика Закона о Пољопривредном Кредиту од 12. јуна 1925. године.

Закон о Пољопривредном Кредиту је узео задружну базу за месне и обласне органе. Као што знамо први су постојали у нашој земљи и то у импозантном броју. Постојала је вертикална организација, истина већином без обласних, већ у непосредној вези између месних задруга и главног савеза. Било је дакле очекивати, да држава, чија је главна функција у новој организацији пољопривредног кредита била стварање потребног капитала, усвоји већ постојећу мрежу и у њој сагради и дотера оно што би, по општем уверењу, било потребно. Насупрот томе закон о пољопривредном кредиту ствара организацију у трострукој инстанцији прелазећи преко постојећих задруга, као да их и нема, и условљавајући деобу државних средстава стварањем нових месних задруга. Образложење овога поступка налазимо у делу г. Д-р В. Стојковића, које је већ поменуто, а у следећим реченицама:

„Садашњи Савези Земљорадничких Задруга већином носе обележје или племена, коме њихови чланови припадају, или вере, -коју њихови чланови исповедају, или чак по неки и политике односно странке, које су њихови чланови поборници — не водећи рачуна још о ненационалним савезима и њиховим задругама, којих такође има у нашој земљи. Ако би се сада држа-

ва појавила као директни финансијер односно помагач таквих савеза — а без њене издашне помоћи још за дуго пољопривредни кредит не може да учини народу ону услугу, која се од њега с правом очекује — онда би она свесно помагала развој племенских и верских и партиских тежњи, а то би не само ишло насупрот бржег стапања нашег народа у једну јаку државну и националну целину, него и на супрот здравим начелима сваког кредита, који не зна нити сме да зна ни за племе, ни за веру, ни за странке, него само за рад и производњу (страна 103.—104.).“

Да би смо наше диаметрално неслагање са овим гледиштем обележили што видније, поћићемо од тврђења, да је неутрална задруга, т. ј. задруга, чије чланове спаја искључиво економски интерес, једна велика реткост. Поред економских интереса постоји најмање још једна веза међу задругарима. То лежи у природи задруге. За разлику од акционарског друштва, које је удружење капитала, задруга је удружење лица на бази солидарне одговорности: сви за једнога један за све. Најидеалнији је тип и за малог човека најуспелији јесте задруга са неограниченим јемством. Сасвим је природно да задругари добро отварају очи, кад примају новог члана и да примају само оног, с којим имају и других додирних тачака, а не само оне помагања у одређеном привредном циљу. Солидарно јемство је веза, која се појављује у главном у примитивној породици. Због тога је у многом чему задруга савршенији облик породице и само због тога успевају најбоље месне задруге. Везе верске, племенске, политичке и т. д., које везују људе, врло су згодна база за задруге. Политичка странка је једна организација људи, удружење људи који имају, теоријски речено, заједнички политички идеал, а практично речено, многобројне заједничке интересе, те због тога ништа није природније од појаве задруге међу људима заједничког партијско-политичког припадништва.

Највећи део светског задругарства носи обележје и једне неекономске везе међу задругарима. Већ је напоменуто, на пример, да су француске Рајфајзенове задруге (Диранове) креација клерикалне странке, као што су синдикати у Немачкој или социјалистички или хришћанско-социјални. Неутралне су најслабије. Ова се теза може даље развити. Ја имам утисак, да је много лакше основати задругу у средини, у којој су грађани везани међусобно најразноврснијим везама и држим да није и сувише слободан закључак, да је задругарство у Србији тако слабо успевало и због тога што је Србе у Србији везивала једино партијско-политичка веза, а што је управа задружног покрета партијско-политички критеријум држале далеко од задруге.

Није, даље, тачно да кредит не зна ни за геру, ни за племе, ни за политику. Обрнуто је тачно. А чудновато је да се таква теза поставља у земљи, у којој су доскоро све кредитне установе имале партијско-политичко обележје, (што у осталом и данас важи за највећи број кредитних установа), не доводећи тиме своју активу у питање.

Објављивати рат постојећим задругама због тога, што међу задругама постоје и друге везе сем економских, значи објављивати рат природном развоју задругарства.

Зашто је све то? Одговор такође налазимо у поменутој књизи г. Д-р Стојковића у следећем пасусу:

„Давањем државног новца садашњим Савезима Земљорадничких Задруга за расподелу кредита пољопривредницима распиривала би се верска, племенска и партијска борба не само међу Савезима него и међу најмањим њиховим задругама, јер су и оне подељене као и њихови савези. И онда уместо узајамне сарадње на стишавању верских, племенских и партијских страсти, наступила би узајамна нетрпељивост, подвојеност и борба, која само негативно може утицати и на државно и на народно једин-

ство — онда би у једној обично било чланова, који припадају не једној него двома и трима задругама, као што је то и данас случај у многим нашим покрајинама, тако исто као што би у једном месту било по два, три и више савеза, као што их и данас има, па би према томе постојале и две, три и више централа за расподелу кредита— а таква поцепаност не само што је штетна са национално политичког гледишта, него би могла бити и фатална са чисто економско финансијског гледишта (страна 104.).“

Из овога се да̂ извести, да је идеална држава она, у којој је цео народ једне вере, једног племена и једне политичке странке. Насупрот томе имали бисмо истаћи ноторну чињеницу, да је данас најидеалнија држава у Европи Швајцарска, у којој живе три племена и две вере. Анимозност међу племенима, разним религијама и разним политичким странкама, не долази као последица те разноврсности, већ из других разлога.

Још мање је тачно тврђење, да би деоба кредита Савезима поштрила ту борбу. У задрузи се не води политика нити за то има места у њој. Може се у кући задруге политизирати, али се при отправљању задружног после не може да води политика. Задруга је оруђе, којим се помажу међусобно људи везани и другим везама међусобно. Најзад, кад би код нас свака политичка организација била забрањена, као што је то било мање више случај у Аустро-Угарској, онда би се можда мало политизирало око задруге. Али у једној демократској земљи, као што је наша, у којој постоје законом признате верске институције (верске општине) и политичке организације (политичке странке), никоме не може ни пасти на памет, да преко задруга води политику, као што показује пример код нас. Шта ће Хрвату да води политику у задрузи, кад он то може радити на збору, у кафани и у стану своје странке.

Све је то тако јасно и логично, да је искључено, да је то било странао нашем законодавцу. Наша је јавност одавна истакла чињеницу, да је Закон о Пољопривредном Кредиту имао друге циљеве, а не оне који му се службено импутирају. Тврди се, да је њиме с једне стране требало уништити клерикалне задруге у Словеначкој, а с друге стране помоћи стварање нових задруга, које би биле зависне од владе. Не треба заборавити да је закон донесен од владе, која се радо назива „српским фронтом“.

Г. Д-р Стојковић наводи даље, да је наш Закон о Пољопривредном Кредиту копија исте установе у Француској, која тамо функционира на задовољство свију. То тврђење неће бити тачно, у колико се односи на историјски развитак француске задружне организације. Тамо је развитак био сасвим противан ономе, коме тежи наш Закон о Пољопривредном Кредиту. Тамо су прво створене месне благајне (1894. г.), затим обласне (1898. г.) и на крају је створена врховна дирекција. Тамо је зидано од темеља ка крову. Наш је законодавац пак оригиналан архитекта: он је прво направио кров па тек онда хоће да зида задружну зграду. У осталом у Француској је чак забележен један покушај у 1897. г. да се створи једна централна благајна, која ће отварати филијале по свима местима сасвим независно од постојећег задругарства (које је, узгред буди речено, било доста слабо развијено). То је било у доба највеће реакције у Француској, за време владе Жила Мелина, која је изазвала Драјфусову аферу. Али је та идеја створила толико незадовољства у земљи да ни реакционарна влада Мелинова није смела да мисли на њено остварење. Оно што није могла да изведе влада Мелинова, то је извела југословенска влада у 1925. г.

Али је главна грешка, по нашем мишљењу, што је уопште француско законодавство узето за пример и то из следећа два разлога:

а) У Француској не постоји проблем пољопривредног кредита.

Када се преписује стран закон економске садржине, онда се претходно испита привредна структура дотичне земље, па се само у случају сличности њен закон узима за узор. Са законом о Дирекцији за П. К. поступљено је противно том правилу, преписан је закон земље, у којој не постоји проблем пољопривредног кредита. Француска је већ шесет година извозница капитала, који се у главном формира у пољопривреди; Француска је земља најниже каматне стопе, и у таквој земљи искључено је да подузетник не може доћи до повољног кредита — наравно у границама његове способности, пошто до данас није нико пронашао систем, да инсолвентан човек добије кредит. Да француском сељаку не треба кредит, најбоље нам показују цифре, које цитира г. Д-р Стојковић. По њему су установе за пољопривредни кредит у Француској поделиле сељацима суму од две милијарде франака! То је багателна сума према обртном капиталу француске пољопривреде, која плаћа на име порезе годишње преко 20 милијарди франака. У свима другим земљама у Европи обртни капитал кредитних установа за пољопривреду је релативно много већи.

Ни то није све. Начин, на који је тај кредит подељен и циљеви, којима је намењен, одузимају том кредиту право на назив пољопривредни. Девет десетина тога кредита дато је средњерочно и дугорочно. Сам г. Д-р Стојковић каже, да је задатак Централне Благајне за П. К. у Француској да највећу пажњу обрати дугорочном индивидуалном кредиту ради стварања малог поседника и на давање дугорочног колективног кредита нарочито произвођачким задругама, а да постепено смањује давање краткорочног и средњерочног кредита обласним благајнама. Другим речима, Француска Централна Банка за П. К. је на првом месту банка за

финансирање колонизације, а затим за инвестиције пољопривредних удружења.

Дијаметрално је различна структура наше народне привреде од оне француске, па и проблем пољопривредног кредита. Ми смо једна од земаља најсиромашнијих покретним капиталом. Још пре две године су најсолвентнији дужници плаћали камату 24 до 30 од сто а нормална камата је данас такође за врло солвентне дужнике 12 до 15 од сто. И код нас постоји потреба за дугорочним пољопривредним кредитом, па и за финансирањем колоната. Али је много прешнија и много важнија потреба за краткорочним кредитом, за обртним капиталом пољопривредника и за исхрану. (Саобразно старинским теоријама о кредиту г. Д-р Стојковић говори неповољно о потрошачком кредиту. Ту се теорију измислили Енглези, у доба када тако рећи није било сељака код њих. И потрошачки кредит може бити нерационалан као и произвођачки; међутим нема потребе за кредитом, која је толико оправдана и толико прешна, као она за исхрану пољопривредника услед рђаве године).

Код оваквог стања ствари законодавац је имао право да постави питање, која је то државе у којој је потреба за кредитом пољопривредним била или је данас слична нашој, а која га је повољно решила, па да тамо потражи пример за израду закона за наше потребе. Да је тако урадио пут би га одвео у друге земље ван Француске.

б) И задругарство је у Француској релативно најнеразвијеније.

Ситан пољопривредник може доћи до кредита само путем задруге. То је данас аксиом, па је појамно што је на исто гледиште стављена и Дирекција за П. К. код нас. Али је то требало да буде разлог да обрати пажњу сличним установама ван Француске, пошто је за-

другарство у Француској имало мало услова за развитак. Идеја задругарства компромитована је у Француској као оруђе револуционарних и партиско-политичких програма. Читав низ социјалиста у Француској, као Бише, Фурије, Сен-Симон и Л. Блан тражили су да се помоћу продуктивних задруга реши радничко питање. Револуција 1848. г. ставила је у дужност држави субвенционирање радничких кооператива, које су оставиле много успомена на шпекулацију и корупцију. Монархија је стрпала у апсу све вође задружног покрета.

Колико је у Француској задружна идеја била идентификована са социјалном револуцијом најбољи је доказ чињеница, да је цар Наполеон забранио међународни задружни конгрес приликом Светске Изложбе у Паризу.

Задругарство у данашњем смислу почело се развијати у Француској доцније, но у суседним земљама и под утицајем огромног успеха, које је оно постигло у иностранству. Па ни данас није стање задовољавајуће. Највише је продуктивних и потрошачких задруга.

У том непријатељском ставу Дирекције према постојећем задругарству лежи неопростима грешка нашега законодавства. Задругарство је код нас грандиозна и једина културна тековина приватне иницијативе. У крајевима ван Србије наше је задругарство израђено не уз помоћ државне власти, већ против ње. Ни у Србији није држава учинила готово ништа за задругарство: одузела му је бедну субвенцију чим је приметила, да задругарство неће у партиске воде. У овој земљи, у којој данас готово нико више неће да мрдне прстом за народну ствар без дневнице и хонорара, данас би било немогућно постићи на пољу задругарства успех, који је постигнут. Наши су политичари требали да имају више признања према дугогодишњем раду наших задружних пионера пуном љубави и пожртвовања.

X.

Будући режим пољопривредног кредита по пројекту г. Тимоотијевића.

Пројект дели сељачке дугове у две групе: у постојеће и будуће; за прве прописује петогодишњи мораторијум — са другим врло важним одредбама.

Да прегледамо прво прописе о будућем режиму сељачких дугова.

Члан 20. пројекта прописује, да се сељак може обавезати према свима и свакоме, у свима облицима, изузев менично. Што се тиче меничног задужења, прописује се, да сељак не може у опште да се задужи по меници са клаузулом „у готовом“, изузев према Земљорадничким Задругама и Удругама, Котарским Закладама, Поштанској Штедионици, Државној Хипотекарној Банци и Народној Банци. Укида се дакле за меницу са клаузулом „у готовом“ — за целу земљу пасивна менична способност за сељака према свима и свакоме (сем према овим приливилегисаним институцијама. По меници са клаузулом у „роби“ или „рачуну“ може се сељак задужити, осим код Задруга свима облицима, још и код трговачких, занатлијских и индустријских предузећа. У трећем пасусу члана 21. прописује се, пак, да се те менице у „роби“ или „рачуну“ не могу ни есконтовати ни реесконтовати од стране новчаних завода друштава на деонице или акције, обавезна на јавно полагање рачуна: задруге, штедионице, банке и т.д.).

Основна идеја ових одредаба лежи у стварању монопола пољопривредног кредита углавном за Задруге, пошто остале тамо поменуће привилегисане установе играју мање важну улогу у тој области. Другим речима пројектом се приморава сељак да се задужи менично само код Земљорадничких Задруга, што у ствари значи знатно сужење понуде у кредиту сеља-

ку. Ту је основну идеју аутор пројекта потпуно упропастио рђавом редакцијом.

Забрањујући сељаку задужење по меници према новчаним заводима, а то је смисао оних одредба, по којима се сељачка меница не може есконтовати код новчаних завода, аутор пројекта мисли, да је искључио сељака из портфеља новчаних завода. За Србију то још може бити прилично тачно: ван сваке је сумње да кредитор сељака неће пристати друкчије да га кредитира осим по меници, пошто иста код нас процесуално има својство јавне исправе. Али је горњи пропис готово безначајан за целу велику Југославију, из разлога што су тамо поступци грађански и менични тако рећи изједначени. Није процесуално никакав већи ризик код признанице и облигације но код менице у Војводини и Хрватској.

Одобрава се сељаку задужење код трговачких, занатлијских и других подuzeћа. „Подuzeћа“ је скроз неправнички израз, њега нема у нашем законодавству; али би се на основу члана 1. Закона о Радњама могло за невољу да узме, да је подuzeће исто што и радња. Радња је пак по Закону о Радњама врло широк појам, тако да се може рећи, да се сељак може задужити по меници у роби или рачуну код свих и свакога, сем код сељака, чиновника и рентнијера. По Закону о Радњама сматра се као радња и биро. Израз „новчани заводи“ такође је код нас у законодавству неодређен, а у пројекту конфузан. Он се тамо дефинише као друштво на деонице или акције, обавезно на јавно полагање рачуна. Израз „деонице или акције“ значи да постоје за себе деонице, за себе акције. Међутим то је погрешно, јер су то два израза, који исто значе. Уместо овога требало је просто рећи, а то је била идеја ауторова: *акционарска друштва*, јер су само та друштва на акције и обавезна на јавно полагање рачуна. Из овога ипак излази, да се сељак не може да задужи менично само према новчаним за-

водима у облику акционарских друштава. Међутим, постоје новчани заводи и ван акционарских друштава, као на пример регулативне штедионице и командитна друштва. Пошто су ово трговачка друштва, а нису у исто време акционарска, то значи да се, према тексту пројекта, сељак може према командитним друштвима да задужи са клаузулом у роби, а према банкама не. Из историје акционарских друштава у целом свету знамо, да је командитно друштво био облик, кога су се радо прихватили зеленаши и сви неисправни људи, који под режимом концесионим за акционарска друштва нису могли да добију право да оснују банку у виду акционарског друштва. Тај исти случај био је и код нас пре рата. Оно неколико случајева, где је министарство имало снаге да не одобри оснивање акционарских друштава, завршило се оснивањем командитних друштава, која су у ствари била разбојничке пећине. На евентуалне примедбе, да се према приватним друштвима сељак може задужити само са клаузулом у роби или рачуну, може се одговорити, да то није никаква сметња. Зеленаш ће дати сељаку новац и узети му меницу у исто време, али ће кроз своје књиге спровести прво задужење у рачуну, па онда вући на њега меницу на основу тога рачуна. Меница је строго формално писмено, чије основне одредбе имају за собом претпоставку, да је тако било; готово је немогућно доказивати противно.

Најзад и сами новчани заводи нису искључени из меничног посла са сељацима, јер есконт и реесконт нису једина актива операције. Постоје још ломбард и други облици. По пројекту закона сељачка меница се може појавити и у банци у виду ломбарда.

Још је више запетљао ствар члан 38., по коме ове рестриктивне одредбе у погледу меничне способности сељака не важе за страна трговачка и индустријска предузећа, под условом, да је меница издата за повучене пољопри-

вредне справе и слично. А због могућног изигравања те одредбе прописано је, да је суд дужан да обустави менични поступак на захтев дужников и да се упусти у испитивање порекла менице. Код оваквог стања ствари зеленаш ће давати сељаку новац на меницу у роби или рачуну, употребљавајући за издаваоца страну фирму, која не мора ни да постоји, и узимајући истовремено писмо од сељака, којим тврди, да је по меници примио ту и ту робу. То мора бити потпун доказ за суд, пошто је то грађански, а не кривични спор. Иностранца солидна трговачка и индустријска подuzeћа после ове одредбе неће дати више ни паре кредита сељаку, јер је њоме потпуно укинута менична строгост и дата могућност сељаку шиканеру, да продужи парницу изјавом да меница није постала из робног посла.

Да видимо сада, у колико је оправдана основна идеја ауторова о искључењу сељака од кредита код новчаних завода (без обзира на то, што је она упропашћена самим пројектом) и стварању монопола за задруге. Сем сељачког зеленаша нема никога више на свету, који би оспоравао основаност гледишта, да је задруга најидеалнији поверилац за малог сеоског поседника. Око тога не треба губити времена, ту се сви слажу. Али се тако исто мора истаћи, да се до данас нигде на свету није успело, па ни у земљама са најразвијенијим задругарством, да се сав пољопривредни кредит сконцентрише у задруге. Постоје разне сметње остварењу тога идеала. Једна је психолошка: има људи са тако развијеном индивидуалношћу, да не могу ни у какво друштво, нити у какву заједницу. То је случај са Французом, а прилично и са Шумадинцем. Човек са индивидуалистичким менталитетом радије се упропашћује, вукући сам своја кола, но што би се удружио са ближњим. Други је разлог материјални. Не може сељак презадужен или чак и без дугова, али без и паре готовине, ући у задругу. Задругаром може

бити онај, кога задруга прими и који има толико пара да плати свој улог. При пријему задругари воде рачуна о солвентности и исправности кандидата. А пре рата је у Србији био прилично чест случај, да је сељак био тако сиромашан, да није могао скупити ни онолико колико му је било потребно за први улог. Најзад постоји и једна пословна сметња. Крајњи циљ кредитним задругама је кредитирање сељака не за потрошне, већ за продуктивне циљеве. То је идеал, који се у Србији могао да оствари у врло малом облику. Наш је сељак био навикао годинама на потрошни кредит код дућанције у селу и вароши. Требао је да нађе новац да плати свога повериоца и да спреми улог, па да се пријави задруги. То је био проблем, који сељак није могао лако да реши, а задруга му је нерадо давала паре за одужење дућанцији.

Накратко, у целом свету постоје сељачки дугови ван задруге. То је било и код нас и биће још дуго времена с обзиром на спор развитак задругарства. Држава је дужна да помаже задругарство свима средствима, али је она исто тако дужна да води рачуна и о томе, да се сељак може што повољније задужити и ван задруге. Она не мора стварати незадругарске кредитне установе, али исто тако не сме сметати развитуку истих. Код нас истина никада до данас није ништа учињено против те идеје — бар одкако су се појавиле банке, — али је постојала струја, која је то тражила. Носилац те струје био је сам г. Мика Аврамовић, неуморни пионир задружне идеје код нас. Његово непријатељско расположење према паланачким банкама било је прилично појамно. Оне су биле главни конкуренти задружним кредитним установама. Неке су од њих чак и активно радиле на ометању задружног покрета. Пре неки дан изашла је књига г. Аврамовића под насловом „Наше сељачко газдинство“, у којој живо описује ту борбу. Као увек у борби, тако је и

код г. Аврамовића дошло до једностраности. У његовој идеологији на крају крајева није било више места за друге кредитне установе за сељака, сем за задруге. Његова борба против паланачких новчаних завода била је пре рата веома оштра и интрансигентна. То је било питање, у коме се г. Аврамовић и ја, и ако обоје присталице задружне идеје, нисмо могли да сложимо. Он је паушално огласио банке за зеленаше и у усменим дискусијама, које сам с њиме имао, био је у том погледу непопустљив. Врло ме је пријатно изненадила радикална промена његовог гледишта у том погледу, која се налази јасно изражена у његовој најновијој књизи. Он дели банке, сасвим правилно, у две групе, у солидне и зеленашке. То је оно што сам ја заступао према њему и пре рата, упозоравајући на ноторну чињеницу, да је и пре рата у Србији било банака у провинцији, које су радиле под повољнијим условима за дужника од многих београдских банака. Због зеленашких банака, којих је увек било релативно мало, не може се цела група тих представника организованог новчаног тржишта огласити опасним по сељака. Држава не сме да стане на то гледиште. Борба против зеленаштва не може се уопште водити борбом против читавих група предузећа, већ појединачно и апроприраним законским мерама. И данас, кад је и г. Аврамовић, највећи противник банака пре рата, напустио то своје гледиште, појављује се пројекат закона, по коме се разбија свака веза између банака и сељака. Пошто су новчани заводи још једини могући кредитори сељака поред задруга, то се код окакве одредбе, као што је у пројекту, сељак, који из наведених разлога није у задрузи, упућује неминовно на приватног зеленаша, а то је највећа погрешка. Огромна је разлика између банке и зеленаша. Банке подлежу контроли државне власти, акционара и надзорног одбора и јавном полагању рачуна, — ма колико да је еуфемистички тај израз. Зеленашка банка гледа да што више заради, то је ван сваке сумње, али

приватни зеленаш има за крајњи циљ да наследи дужника.

Накратко, искључити сељака од кредита код националних завода значи радити против његових интереса, значи одмагати му у набавци кредита.

Као што је казано и као што се из излагања види, ове одредбе доносе укидање пасивне меничне способности за сељака по меницама са клаузулом у готовом. То је једно погоршање чак и стања у Србији, у којој једино још постоји пропис, по коме пасивна менична способност за сељака не постоји и таква обавеза важи само као грађанска. Погоршање је у томе, што се пројектом сељакова обавеза по меници са клаузулом у готовом оглашава уопште за неважећу, а још веће је погоршање према осталим крајевима наше државе, у којима сељак ужива пуну способност задуживања по меници.

Ако се не варам, у Босни и Херцеговини је пре рата сељак такође био проглашен неспособним за задужење по меници, али је иста законска одредба укинута још 1912. г. — И тако је чак и Босанац способнији за разумевање значаја обавезе по меници од Шумадинца. Свакако да ће се из свих крајева Југославије појавити отпор против овакве деградације и повратка сељака у стадијум малолетства. Деценијама се наш сељак задужује по меници у крајевима ван Србије и никада се до данас није чуо у маси вапај против зеленаштва. Нико из Југославије не тражи спас од зеленаша, и у колико се чује вапај из кругова сељака по питању дужника, то се не односи на индивидуално зеленаштво, већ на несносну камату с обзиром на рђаву коњукутуру у пољопривреди и нарочито на прошлогодишњу рђаву жетву. Оно што се тражи из крајева ван Србије, то није укидање пасивне меничне способности, већ позитивне мере, организација кредита, или обичним језиком казано, стварање прилика за што јебтинијим кредитом. Укидање меничне пасивне способности почива на апсолутном непознавању

функције менице. За човека са здравим разумом јасно је, да не може меница бити крива што сељак плаћа велику камату. Оно што је специфично код менице, то је њена строгост обавезе и поступка. Наш је законодавац то јасно видео још пре 70 година и зато није прогласио меницу за неважећу уопште, већ је укинуо њену уобичајену строгост према сељаку. То је било можда и умесно у доба првог сусрета натуралне привреде са новчаном и првог додира сељака са кредитом. Данас кад се у Србији већ сто година развија новчана привреда, а у другим нашим крајевима још много дуже и много интензивније, не може бити више говора о томе, да сељака треба чувати од строгости меничне обавезе, са којом је толико времена у интимном познанству. Није дакле меница крива што је камата скупа и дуг неносан.

Пројекат закона почива на непознавању улоге менице у развоју кредитне привреде. Меница је била пионир кредитног развоја, она је управо дошла као једна солуција за решење питања што ближег додира између штедише и онога који тражи кредит. Меница их је приближила и омогућила врло велики развој кредитних односа. Меница је оруђе кредита најбоље и најсавршеније. Један исти дужник може да дође у положај да плаћа разну камату истом повериоцу, према томе каквим се кредитним инструментом служи. Најскупља је камата онде, где је највећи ризик, а највећи је ризик онде, где је најмања правна сигурност и највећа спорост у интервенцији власти за наплату. Меница у том погледу пружа највеће гаранције повериоцу. Због тога ће поверилац бити у свако доба готов да по меници тражи најнижу камату. Меницу није измислио зеленаш, па ни поверилац уопште, већ дужник у жељи да дође до што повољнијег кредита. Ето тај правни институт, ту велику тековину у развоју кредита хоће пројекат да одузме сељаку. То значи радити против сељака, а не за њега.

XI.

Остали прописи будућег режима сељачког кредита

Поред прописа о пасивној меничној способности сељака и о његовом односу према кредитним установама, налази се још неколико одредаба, које такође имају за циљ да штите сељака као дужника. У те одредбе спадају:

А) Максимирање камате и репресија зеленаштва.

Члан 23. пројекта прописује, да се сељаку не може наплатити већа камата од 12% односно 14%. С обзиром на зло, од кога сељак пати, то би била можда најважнија одредба у пројекту, кад не би имала извесне недостатке. И сувише је висока камата, коју плаћа сељак данас и код поверилаца незеленаша. Цео би положај сељаков био из основа побољшан, кад би се камата снизила. За лаика није ништа природније од појаве горњег прописа у пројекту. За правника пак одредба је прилично изненађујућа због тога што се она налази и данас у нашем позитивном законодавству. Цела је разлика само у томе што се пројектом повећава максимална камата за извесне повериоце на 14%. Цео је члан 23. тако стилизован, као да сличне одредбе не постоје у нашим законима.

Али је за економисту и сваког, ко зна што-год из историје законодавства о камати, члан 23. пројекта велико изненађење. Законодавац је од вајкада врло радо оперисао са тим питањем: било је апсолутних забрана узимања камата уопште, било је максимирања камате, често уз драконске казне прекршаја. Али двехиљадугодишње искуство нам доказује, да је немогућно максимирање камате испод нивоа, који лежи у привредним приликама уопште и специјалним дотичног дужника и да су се такви законски прописи увек окретали против дужника — еко-

номски слабог. Невероватно је, да се у 1928. години нашао један парламентарцац, који се враћа на то већ одавна напуштено поље, пошто је данас и у правној науци неефикасност те одредбе опште место. Уосталом, у том се чак ни малобројне присталице заштите сељака не слажу међу собом. Један од њих, г. Д-р Аранђеловић, одсудно је противан ма каквом ограничењу камате. У чланку, објављеном у „Трг. Гласнику“ од 9. маја 1928. г. предлаже он укидање § 601. Грађанског Законика (којим се камата максимира на 12%) и препоручује режим слободног уговарања камате. Према томе потребно да се прво заштитници сељака споразумеју међусобно.

С тим је у вези и питање о зеленаштву. Кад се камата ограничава, правило је, да се статуира и санкција за евентуална прекорачења. Њих има две врсте: ништавност посла и кривична одговорност повериоца (последња обично у вези са првом). У дискусији поводом мога предавања о овом питању г. Аранђеловић је глофицирао први систем, указујући на сличне одредбе у разним крајевима наше земље преко Дунава, Дрине и Саве; али он није успео да убеди свог аграрног једномишљеника г. Тимотијевића, пет опширних чланова његовог пројекта (43.—47.) обухватају казне за лихварење (што је свакако ужи појам од зеленаштва). Казне су и новчане и лишења слободе (до 2 године). У поврату новчани завод губи право на рад уопште. Суди се по слободном убеђењу. — За ствар би било свакако од велике користи, кад би се и по овом питању претходно међусобно објаснили они, који стоје на терену пројекта г. Тимотијевића.

О зеленаштву би имало много шта да се се каже, али врло мало новог, јер је то давно рашчишћено питање. Зеленаштво у виду лихварења преко максималне законске каматне стопе, као — деликт, одавно је напуштен појам. Али ни са зеленаштвом на бази слободног уговарања камате не може да се много постигне без

судова, који имају дубоко разумевање привредних прилика и економских закона. Лако је преписати немачке законске одредбе о зеленаштву, али је тешко створити немачке судове код нас.

Држим, да неће бити без интереса по читаоце, ако им испричам један случај из немачког правосуђа, који је мени лично добро познат. У 1924. г. у Немачкој је ишла каматна стопа до 500 од сто годишње. Немачка је земља, која има најразрађеније законодавство о зеленаштву; члан 138. Грађанског Законика, који спомиње г. Д-р Аранђеловић, поставља само начело зеленаштва и то код уговора о зајму, а оно је врло опширно разрађено у специјалном закону под насловом „Preistreiberei“. У њему постоје засебни деликти зеленаштва за лихварење, за уговоре о закупу станова, за купопродајне уговоре и т. д. Мени блиско лице упусти се 1924. год. у давање новца на зајам за 1% камате дневно. На тужбу дужникову буде отворена кривична истрага против истог лица уз отежавајућу околност, да је оно стран поданик. После дужег ислеђења суд је ослободио дотично лице сваке одговорности, нашавши да камата од 365% годишње није била зеленашка.

Зеленаштва има и данас врло много у целом свету. У Енглеској је о томе вођена пре 50 година парламентарна анкета, чији су извештаји штампани у неколико огромних књига. Била је анкета и у Француској, а нарочито је интересентна анкета немачког Друштва за Социјалну Политику, која се може добити у књижарама. Они, који држе да се само зеленаши сељак, због тога што је он неук и наиван, не знају, да се зеленаштво у западној Европи врши у главном само у великим варошима. Па ипак кад загледамо у статистику кривичног правосуђа, констатоваћемо, да је врло мало случајева тужбе и осуде по том кривичном делу. За то има два узрока: а.) разни маневри поверилаца, којима се сакрива зеленашки карактер обављеног

посла и б.) равнодушност жртава зеленаштва. Због тога се не би могли очекивати никакви повољни резултати одредаба о зеленаштву у овоме пројекту, све и да је боље формулисан. Код нас постоји још једна нарочита сметња функционисању одредаба о зеленаштву: 90 од сто нашег становништва није уопште у стању да израчуна камату. Наравно да то важи нарочито за сељака. Камата се изражава у проценти-ма главнице, а процентни се рачуни не могу да науче у основној школи ни онде, где се у тим школама уопште још може нешто да научи. Друга тешкоћа и сметња функционисању тога параграфа лежи у великим судским таксама и ту је имао добру мисао аутор пројекта што је тужбу за зеленаштво ослободио сваке таксе. Међутим не може се порећи да је зеленаштво, у смислу како га је формулисао немачки кривични законик, кривично дело, које не може остати некажњено. Ако се не варам, оно је као такво ушло и у пројекат новог кривичног законика за целу земљу. Цело је питање како ће се оно ставити у покрет. По мом мишљењу још једина могућност лежи у томе, да се *зеленаштво извиђа по службеној дужности.*

Као што се из свега овога види, правна наука сматра одредбе о ограничењу камате за не-ефикасне и следствено кривично дело лихварења за неосновано и неефикасно. Противно томе у пројекту г. Тимотијевића налазе се обадве одредбе.

Б. Пропис о јавној продаји сељачког имања.

Члан 36. говори о продаји сељачког имања на основу судске пресуде премда то није јасно казано. У њему се прописује, да на јавној продаји могу учествовати само сељаци, а изузетно и друге професије — само у својству заложног повериоца. Све то не важи за продаје за рачун Државне Хипотекарне Банке и других већ поменутих привилегисаних установа.

Овај пропис има за циљ да спречи прелаза сељачких имања у руке неселака. Њиме се дакле не циља на заштиту пољопривреде, већ пољопривредника. Он није економска, већ социјална мера. Она циља на имобилизацију социјалног стања, на ставарање сталежа, а то је Средњи Век, кад је цело друштво било подељено на сталеже. То је најгора одредба у пројекту. Она је уосталом само погоршано издање §. 471. Грађанског Судског Поступка, који има исти циљ. Тај би параграф могао имати смисла у доба првог сусрета натуралне привреде са новчаном, кад је задужење сељака било спорадично, кад је важило правило, да је дуг за друг, кад је дужник пропадао не због рђавог свог положаја, већ због тога што се задужио. Новчана привреда значи рад за тржиште, зависност од цена на тржишту, променљивост конјуктуре, а већа опасност по поседника и чешћи падови. Новчана привреда је комерцијализација, мобилизација, већа покретност. У новчаној привреди је све већа промена и непокретне имовине. У томе нико не види никакво зло, већ напротив, сматра се да је врло добро, кад оруђе производње прелази у боље руке. То захтева интерес општности. Способнијим припада свет, то је лозинка новчане привреде. §. 471. треба да сачува сељаку земљу и да му омогући, да се поврати од несреће, која га је случајно отерала у дугове, али се она у ствари свела на то, да је везала не земљу за човека, већ човека за земљу. Она је прикачила човека за пет дана ораће земље и држи га везаног, и ако би он, слободан, могао бити кориснији може бити и себи, а свакако и друштву. Има људи, који су у стању да сваке године упропасте по пет дана ораће земље и њих је § 741. везао за земљу. Још много даље иде пројекат са прописом да само сељак може купити сељачку земљу. Њиме се стварају сељачке династије, али без поданика и робова — што је велики недостатак.

Има сто година, како наши државници и политичари живе у белом страху од пропасти села, од стварања пролетаријата и нагомилавања сеоског имања у мало руку, а за све то време у Србији се посед све више ситнио. Аграрна реформа је учинила народу драгоцене користи, што је парцелисала и сувише велике поседе, који су створени насиљем и неправдом. Али оно што очекују извесне идеалисте аграрне реформе, наиме, да сви колонисти постану одличним земљорадницима, да сачувају и увећају своје имање, то је једна немогућност. Слободна конкуренција ће и ту да учини своје, и ту ће да укло-ни неспособне.

А оно што је најгоре код члана 36., то је што је он уперен против сељака. Сетимо се да он прописује, да на јавним продајама за рачун привилегисаних установа може учествовати цео свет, а кад су у питању други повериоци, онда само сељаци (угред буди речено, ово је разликовање поверилаца на две групе са разним правима противно Уставу). Свакоме је јасно да се у толико веће цене могу постићи на јавној продаји, у колико је већи број учесника. Значи да ће се у случају продаје за рачун непривилегисаних поверилаца добити мање цене, а то значи да је мера уперена против презадуженог сељака. То је социјално-политички реакционарна мера, јер уместо да штити презадуженог сељака као економски слабијег, она га жртвује богатом сељаку.

В) Контрола над новчаним заводима.

Чланови 48. и 49. овлашћују Министра Трговине и Индустрије на вршење прегледа по новчаним заводима по своме нахођењу ради испитивања њиховог рада с обзиром на прописе овога пројекта о сузбијању зеленаштва. Под претпоставком, да се ова контрола уводи први пут, имао би аутор пројекта да одговори на питање, каква је потреба изазвала контролу над новчаним заводима, којима је он забранио сељачку меницу.

Тај се надзор има вршити преко инспектора или троимене комисије. У случају да се утврди, да је прегледани новчани завод за годину дана од дана ступања овога закона на снагу, наплаћивао камате више од 25 од сто, или да и у будуће не даје уредне исправе дужнику о наплаћеној камати, предлаже Министар Трговине и Индустрије Привредном Савету ликвидацију дотичног подuzeћа, и ако Привредни Савет то одлучи, а завод не поступи по томе у року од три месеца, ликвидацију наређује сам министар. Преглед се може извршити на доставу ма кога било. Ислеђење врши орган, који врши преглед, испитујући дужника и сведоке, уз полагање заклетве.

Што се тиче овлашћења Министру Трговине, да у свако доба бане у акционарско друштво, он га већ има по закону о акционарским друштвима и врши га довољно незграпно. То је такође разлог што и она акционарска друштва, која иначе немају никакве везе са политиком, гарнирају своје управне и надзорне одборе помало и политичарима. Клин клином! Није никакво чудо што аутор пројекта не зна ништа о мојој књизи о надзору Министарства Трговине и Индустрије над акционарским друштвима, а доказ за то је факт, да је пропустио да пропише да преглед не могу вршити лица са улице, већ само заклетни државни органи, пошто је тај преглед једна државна функција. Али је више но карактеристично за судбину правне науке код наших политичара, кад се у један пројекат закона, израђен од једног 30.-годишњег адвоката, најважнија функција једне државе: власт ислеђивања у кривичним делима, делегира једној комисији, која може бити састављена од банкарских чиновника, отпуштених због неисправности, и кад се, даље, судећа власт даје Привредном Савету, једном органу, чији чланови нису ни заклетни и чија је функција почасна.

Новчани завод је трговачка фирма у облику правног лица. Горњи пропис даје власти и једном почасном и саветодавном органу, који има нешто више власти од певачког друштва, да бара та по тој фирми, — чије су пословне тајне заштићене законом, уз строге казне, — као цигани по буњишту на обали Дунава и да одлучује о престанку једног предузећа од много десетина милиона динара, често са огромним обимом послова у земљи, са врло много пословних пријатеља и врло много кредита узетог и датог. Нико нема ништа против тога, да се казни зеленаштво што строжије, али казна у виду ликвидације једног великог предузећа може бити пре казна за друга лица, него за само предузеће.

А и кад би се усвојила та драконска мера, која може да има толико штетне последице по привредни живот, ни онда се не би могла ствар да изведе мимо редовне судске власти. Ликвидација једног предузећа је одлука од врло великог значаја. Наш правни поредак прописује сарадњу деветоро судија у три инстанције, кад је у питању спор од 1.000 динара, а кад треба да се реши да престане да ради једна банка од сто милиона динара, онда је довољно, по аутору пројекта, да три отпуштена директора банке и Привредни Савет, чији чланови немају апсолутно никакве одговорности за свој рад, то одлуче. Колико мало смисла за правне принципе мора имати човек, који је могао овако што да напише?

Г) Две реакционарне одредбе.

Чланом 20. условљена је важност менице сељачке у оним случајевима, у којима је она уопште допуштена, доказом од стране повериоца, да је иста уведена у његове трговачке књиге, (нарочито оверене од суда) у року од пет дана од дана издања. Овај је пропис и штетан и неправедан из следећих разлога:

А.) Сељак вуче често дуго времена исписану меницу, савлађујући разне сметње у уновчењу

исте. Поверилац му често тражи још једног жиранта, поставља друге услове и т. д. Ништа лакше него да од дана, под којим је меница издата, до дана есконтовања прође више од пет дана, због чега сељак мора да купи нову меницу — а ова није јевтина.

Б.) Одредба је напад на основно начело тражбеног права. Њоме се жртвује материјална страна једној ситној непотребној формалности. Правни поредак има да штити однос заснован вољом саговорача у границама закона. У пракси се при извршењу тога задатка појављују често тешкоће око констатовања воље саговорача. То је изазвало потребу израђивања система доказних средстава. Правни поредак жели да уштеди појединцу недогледне спорове по фактичним питањима и због тога је системизирао доказе и њихову снагу. Али како извесни односи нормално постају у четири ока, то правни поредак препоручује грађанима да се послуже извесним формама за закључење посла. За извесне уговоре он је форму учинио обавезном и условом за важење посла. Врхунац таквих одредби налази се у меничном праву. Нерадо прилази законодавац оваквим мерама. Он обично ставља грађанима неколико облика на расположење. Неће правни поредак да усређи људе против њихове воље.

Зашто да се безусловно прокњижи меница код повериоца у року од пет дана од дана издања? Вероватно да би се избегло прављење фиктивних уговора, односно да се спречи стварање меница за један ранији менични дуг. Не видим какве су ту опасности по дужника, које се овом строгом преклузивном мером треба да спрече. По среди је питање доказа о томе да је меница ушла у радњу трговца односно повериоца онда, кад се то тврди од његове стране. То се може доказивати и на други начин. Док она с једне стране треба да сузбије уображену опасност, дотле она садржи сама врло велику опасност за правилно функциони-

сање кредита. Као што знамо, по пројекту и Задруге могу бити поверилац сељака по меници и жеља је да то буду у што већем обиму. Задруге се налазе обично у селу, где је често једино писмено лице и једини чиновник Задруге — учитељ. Њему је то споредно занимање. У највише случајева неплаћен деловођа Задруге није ни дужан да њене ретке и незнатне послове држи ажурно као каква банка, која обавља небројено трансакција дневно. Деловођа је често спречен својим приватним послом, одсуством и т. д. да то уради, он обично меће сав материјал за књижење у касу, чекајући згодан час да све то прокњижи. Зар под таквим приликама сме да се мисли на то, да се важност менице условљава промптним књижењем? То није мера правне државе, већ бругална полицијска мера. То Немци називају бацањем из корита детета заједно са водом.

Слична је томе одредба члана 12., по коме тражбина према сељаку уопште не важи, ако није пријављена за порез. Овде је у приватно-правни однос унесен један јавно-правни интерес, али на начин, који се не може одобрити. Дужности према фискусу морају се извршити, то се по себи разуме. Неизвршење повлачи штетне последице по кривце, међу којима се налази у многим земљама чак и казна лишења слободе. Мере могу бити врло драконске, према стању пореског морала. Али модерна правна држава бежи од тога, да правни посао међу приватницима, приликом чијег закључења је учињено једно фискално неправо, огласи за неважећи. То је врло комотно по фискус, али врло незгодно по грађане. То је крајњи фискализам, то је фискални садизам. Не може се фискусу жртвовати цео приватно-правни поредак. Однос, заснован на позитивном законодавству међу грађанима мора да важи, а фискус нека тражи начина да сачува своје интересе. То је начело, које важи у целом свету. Државни резон као аргуменат је реминисценција из доба апсолутизма.

XII.

Регулисање постојећих сељачких дугова.

Да видимо, како је пројекат заштитио сељака од његових данашњих поверилаца.

А) Ограничење каматне стопе.

Видели смо, да се пројектом циља на ограничење каматне стопе за све сељачке дугове у будућности на 12% односно 14%. Не може се рећи, да је пројекат био великодушан за своје штићенике, — сељаке. Он је морао имати пред очима камату, коју плаћају пилићари, јер само са њине тачке гледишта камата од 14% није висока ни у далекој будућности. Да је имао пред очима прилике у целој Југославији, узео би свакако максимум нешто ниже. Истина, да је данас у целој Југославији каматна стопа прилично висока, али је истина и то, да се данас већ појављују понуде хипотекарних зајмова на сељачка имања у Војводини са 10%. Зло би изгледала будућност наше земље, ако би наша пољопривреда имала да плаћа још много година каматну стопу од 14%. То ће важити, надамо се, још само за пилићаре. За пилићара би одиста била велика вајда, кад би законодавац успео да смањи камату за постојеће дугове на 14 од сто. Аутор пројекта се нада да би то могао извести горњим прописима. Ја сам већ изразио своју сумњу у томе правцу, а на основу двехиљадугодишњег искуства целог света; рекао сам да и г. д-р Аранђеловић дели то гледиште.

Али је пропис о смањењу каматне стопе на 14 од сто много интересантнији с друге једне тачке гледишта. Њиме се циља на измену материјалне стране једног тражбеног односа, посталог слободном вољом сауговорача. Такав пропис се сматра за негацију правног поретка. Воља странака замењује закон за све правне послове, закључене у границама закона. То је

основно правило за законодавца. Што се у овом пројекту тако лако прелази преко тога правила, да се објаснити тиме: прво, што смо последњих 16 година више провели под режимом мораторијума но слободe и друго, што аутор пројекта припада већини, која је разним станбеним законима мењала вољу сауговорача код закупних односа.

Међутим, практично посматрана горња одредба није тако страшна пошто и данас у Србији постоји режим максимиране камате. Пројекат иде само у извесним случајевима мало даље и допушта и 14 од сто, док §. 601. Грађанског Законика ограничава камату за све случајеве на 12 од сто. Али је симптоматично да се у пројекту понавља једна већ постојећа одредба. Узрок може бити у томе или да аутор нема појма о њој — а то је потпуно искључено — или у уверењу, да ће она добити снагу тиме што ће се поновити у једном новом специјалном закону. Међутим, тешко да се може на тај начин оживети пропис, који је живот већ сахранио. Не може се дакле ни правнички имати ништа против тога, да се камата за постојеће дугове сведе на 12 од сто односно на 14 од сто. Кад би се у томе успело, онда би тај један законски пропис био довољан да олакша положај сељака, који је тежак у главном само због тога што плаћа високе камате у извесним крајевима наше земље. Тиме би били погођени сви случајеви индивидуалног зеленаштва. Али на жалост од те се одредбе не може очекивати никаква хасна — као што нас искуство учи.

Б) Петогодишњи мораторијум.

Пројекат одобрава сељаку да може све постојеће дугове да исплати у пет једнаких годишњих рата (односно и мање у колико доцније скадира).

У колико је појамна тежња, без обзира на могућност њеног остварења, да се сељаку олакша камата на постојеће дугове, у толико је не-

појамна и неразумљива намера петогодишњег мораторијума. Сасвим су различне претпоставке за једну и другу одредбу. Једно је висока камата, а друго је немогућност отплате дуга. По себи се разуме да нико не може трајно да плаћа камату преко рентабилитета посла, у коли је уложио узајмљени капитал, — ако је дуг велики. Висока камата постаје главницом, а главница акцесоријумом. Ту би лако било вратити главницу, али је тешко платити камату.

Постоји и таква могућност, да солвентан дужник, услед стицаја околности, не може у року да се одазове својој обавези. То је у трговини и индустрији рђава коњукура, а у пољопривреди рђава година. То знају добро и сами повериоци и данас је опште правило да поверилац не гњави дужника, кад зна да се овај налази у изузетно или пролазно неповољном стању. То санкционира данас и правни поредак. Он наређује повериоцима да дужнику даду почек, кад је овај солвентан, али је моментано без капитала. То су прописи о принудној нагоди у стечају, о нагоди ван стечаја и т. д. Може и сељак доћи у положај, нарочито услед рђаве године, да не може одговорити у року својим обавезама и нико не може порећи оправданост захтева да се и њему у таквом случају да одмерен почек. Велики део позитивног законодавства западне Европе садржи прописе о томе, да судови сами, на захтев дужника, а по довољном ислеђењу ствари, могу дати почек. Такве се одредбе налазе у француском и белгијском Code Civil под именом *sursis de paiement* и у Немачкој — *Zahlungsaufschub*. Може се слична одредба унети и у наш Грађански Законик, који би важио за све дужнике, при чему се наравно има добро да испита, да ли су наши судови дорасли да оперишу са тако деликатним инструментом као што је индивидуални мораторијум. Сасвим друго нешто садржи пројект. Он статуира општи мораторијум за све дужнике — сељаке — без обзира на величину имовине и величину дуга. Оваква мера

има за поставку, да је цео ред сељака у немогућности да одговори својим обавезама. Да је та претпоставка нетачна за целу нашу земљу не треба ни доказивати. Стање, које служи за претпоставку општем мораторијуму, наступа само у доба великих катастрофа, као помора, поплава, тешких ратова и т. д.

Ми се налазимо у потпуно нормалном привредном стању. У десетогодишњем развићу наше пољопривреде постоје свега две важније промене последње две године: пад цена и рђава жетва. Пад цена је општа појава за цео свет, не само код нас, и према томе не може послужити за повод специјалним југословенским мерама. А жетва није ни из далека тако лоша, како се мисли, зашто је најбољи доказ чињеница, да се и данас, у јуну, у најкритичније доба за сељака у лошој години, готово не увози храна. Уосталом нигде у свету није рђава жетва послужила за разлог општем мораторијуму. Док се Бугарска, после дугог устезања, решила да уведе мораторијум од неколико месеци само, и то само за оне крајеве, који су страдали од земљотреса, у којима је готово све уништено сем земљишта, дотле се ми лака срца одлучујемо да уведемо свеопшти мораторијум услед једне рђаве жетве! Лепо бисмо изгледали пред иностранством! Шта би могли да мисле капиталисти на страни о земљи, у којој је 80 од сто становништва у тако тешким приликама, да нико не може да одговара својим обавезама? Па ко ће онда да плати порез и ко је платио силне милијарде на име јавних дација од септембра прошле године до данас, дакле под режимом рђаве жетве, ако не сељак? И тај се мораторијум предлаже у тренутку, кад се на хоризонту помаља ванредна жетва, помоћу које ће 60 од сто дужних сељака да одувају своје дугове, као што би могли да одувају прашину с опанака, кад би их она женирала. Мораторијум је интервенција власти у постојеће односе, створене вољом појединаца, а против њихове

воље. Мораторијум је једна брутална мера, она је правно насиље. Мораторијум долази само као санкција да утврди стање маразма и застоја, које је наступило из других разлога. Код нас свакако да то није случај.

Правна наука не прима мораторијум, сем у случају крајње нужде. Енглеска га није увела ни за време светског рата. Наш мораторијум за време балканских ратова, који ни из далека није био потребан у оном обиму, изазвао је врло оштру критику у целој страни штампи. Ја сам лично 1913. г. водио полемику са неколико угледних стручњака на страни и, нажалост, нисам могао да их убедим. Срећа је велика, да су наши трговци, који су дуговали на страни, за време мораторијума плаћали од добре воље своје дугове и тиме сачували кредит свој и целе народне привреде. Енглеска на пример није никако хтела да прими наш закон о ликвидацији мораторијума од 1920. г., по коме се обавезе закључене у злату имају плаћати у паритету са папирним динаром уз једну малу ажију. Пре неколико дана су новине донеле белешку, да су енглески банкарни условили закључење зајма исплатом тих дугова у фунтама ал пари. То је, како новине јављају, један услов за остварење зајма у Енглеској. Из тога се свега види, колико рђаво утиче мораторијум на кредит државни и народне привреде на страни. Уосталом и сам аутор пројекта, г. Коста Тимотијевић, заступао је то исто гледиште 1908. г. у својству Министра Правде. За време анексионе кризе, која је трајала пет месеци, народна привреда Краљевине Србије прељезала је страховиту кризу. Односи су се све више затезали, тако да је сваки човек морао рачунати са могућношћу рата између Србије и Аустро-Угарске. Под таквим приликама је природно било да улагачи навале на банке, и како је криза трајала, као што рекох, скоро пола године, то су и улози с отказима најзад стигли за исплату. Наше су банке исплаћивале све те у-

логе, и ако је било немогућно реализирати активу, и ако је и сама краљевска влада захтевала од банака да штеде дужнике. Овакво стање, наравно, није могло да траје вечито и најзад су банке на једној конференцији одлучиле да учине представку краљевској влади за узођење мораторијума бар за банке. Представнике банака дочекује г. Коста Тимотијевић, као Министар Правде, са изјавом, да би мораторијум утицао катастрофално по економски и политички кредит државе на страни и да се због тога тој мери не може приступити.

Мораторијум би убио потпуно кредит у земљи. То је сасвим природна ствар, да човек под мораторијумом не може имати кредита. Мораторијумом се имобилизирају односи смишљени на краће време. Њиме се везују капитали код једних произвођача и тиме одузима могућност да се спроведу другима. Капитали треба да циркулишу од једне привреде до друге и да оплођују производњу; мораторијум то спречава и, он би највише погодио самога сељака кога треба заштити. Као што је већ неколико пута казано, сељачки дугови су врло мали, али је сељакова потреба за кредитом огромна. Уводећи мораторијум законодавац би заштитио, један мали део дужника, а одузео би кредит много већем броју сељака, којима је он врло потребан. Мораторијум је опијум, који се уноси у организам, да би се успавао и умирио, да би мање осећао болове; он је средство умртвљавања. Мораторијум је негација свакога кредита и та се мера препоручује данас, кад је сељаку потребнији кредит више но икада. Каже се, да је главно зло у нашој пољопривреди што сељачко газдинство не рентира. Против тога стања има један једини лек, а то је интензифицирање пољопривредне производње, што се може постићи једним јединим средством а то је кредитом. Мени није познат у историји светске пољопривреде случај, да је било полета у пољопривреди без кредита. Данас је кредит пољопривреди

тако потребан и тако судбоносан за њу, да би се чак морао жртвовати онај део дужника, који би због својих дугова пропао, да би се само сачували потребни услови за кредит у пољопривреди и привукли јој капитали.

Уосталом мораторијум је један велики ризик за повериоца. Ми смо то доживели за време балканских ратова. Тај је мораторијум био врло потребан једном великом броју дужника, али он је исто тако злоупотребљаван од боље ситуираних али мање савесних. Наши су београдски гросисти доживели за време мораторијума услед балканских ратова да несавесни паланачки трговци, заштићени мораторијумом, на очиглед целог света, продају своју робу, и кад су је сву претворили у готовину, долазе у Београд, да се равнају са својим повериоцима, нудећи највише 20%. У аналима београдске трговине забележена су имена оних, који су се обогатили мораторијумом у балканским ратовима. Ту нема ничег необичног. Такав је човек, зато се морају добро да отварају очи када се приступа каквој мери. Овим би се мораторијумом, како се предлаже у пројекту, завела истина прећутна хипотека на непокретно имање дужника, али би рђави и несавесни дужници могли мирно да распродају сву своју покретну имовину и тиме доведу потраживања својих поверилаца у питање. Још једном, мораторијум је тако деликатна, опасна, брутална и штетна мера, да се на њу не сме да мисли у доба нормалног живота једног народа као што је случај с нама.

Рекох да је мораторијум један бруталан атак на права грађана, који се у томе тренутку налазе као повериоци. Овакав мораторијум, као што је овај, који се предлаже, т. ј. само за поједине привредне редове а не за целокупно становништво, може довести повериоца до потпуне пропасти. Очигледно је да законодавац није могао да пређе преко тога питања. У пројекту се могу наћи извесне одредбе, које се

односе на угроженог и погођеног повериоца. Да видимо како су они прошли у пројекту.

Сви се повериоци деле у две групе: у новчане заводе и све остале. За новчане заводе важи један режим, а за остале други. У накнаду за штетне последице мораторијума даје аутор пројекта следеће бенефиције новчаним заводима: 1.) ослобођење од обавезе да о року протестују меницу; 2.) право да прогласе меницу за важећу и онда ако није протестована због тога што је сматрана за сељачку, а она међутим није; 3.) ослобођење свих такса за све радње државних власти по мораторним меницама; 4.) установљава се прећутно хипотекарно право новчаних завода на имању свих потписника на меници уз ослобођење од свих такса; 5.) наређује се Државној Хипотекарној Банци, да на целокупан износ мораторних сељачких меница да сваком новчаном заводу, који их буде имао, зајам у износу од 80 од сто од номиналног износа меница; 6.) да на те зајмове рачуна камату, колико она плаћа, уз 1 од сто награде за своје трошкове; 7.) да то потраживање Државна Хипотекарна Банка не може од њих наплатити за пуних 7 година, т.ј. даје се новчаним заводима мораторијум две године дуже но сељаку; 8.) своде се једноставно, по сили закона, камате на све улоге на штедњу код банака, које буду имале мораторне менице на 10 од сто највише; 9) мења се закон о пољопривредном кредиту с тим, да се члановима земљорадничких задруга, основаних на основу тога закона, могу дати зајмови, које ће употребити на отплату дуга код новчаних завода.

Остали повериоци нити стичу заложно право на имање својих дужника, нити им се ствара могућност да дођу до средстава на основу својим мораторних потраживања од сељака. Та је подела повериоца на две групе противна Уставу, по коме су сви грађани једнаки пред законима. Не могу, по нашем Уставу, новчани заводи, као повериоци, имати већа права но остали грађани.

Што се тиче концесија датих новчаним заводима, за њих се не може рећи да су накнада за то што их је погодио мораторијум, већ напротив, да је употребљени мораторијум дат сељаку, као изговор, да се учини што више за паланачке новчане заводе. Кад се има у виду тврђење разних политичара, да су паланачке банке приликом последњих избора сјуриле све своје готовине у сељачке менице, ради придобијања сељака за њима блиске кандидате, и кад се има у виду, да је сељак овога пролећа морао бити поштеђен од поверилаца и у осутству законских прописа и да се, даље, у доба, кад је рађен овај пројекат, није знао исход предстојеће жетве, онда се човеку и нехотице намеће мисао, — која је по мом дубоком уверењу била далеко од аутора пројекта, — да је мораторно стање сељачких дугова, које је дошло *via facti*, довело новчане заводе у тежак положај и да пројекат има за циљ, да њима помогне, а не сељаку. Удружење Банака у Београду изјаснило се одлучно против овога пројекта. Неки на силу духовити људи хтели су из тога извести закључак, да је то доказ, да пројекат не доноси фактично користи новчаним заводима. Какве би користи донео пројекат, кад би се усвојио, то је фактичко питање. Очигледно је, да ни Државна Хипотекарна Банка, ни Народна Банка, које су пројектом упрегнуте у кола паланачких банака, немају могућности да остваре његову намеру ни емисијом заложница, ни зајмовима на страни, како то пројекат препоручује. Не могу се издати заложнице Државне Хипотекарне Банке на потраживања по сељачким мораторним меницама чак и уз прећутну хипотеку на имањима меничних дужника, јер ни један поверилац на страни неће примити те хипотеке за подлогу заложница. Зна се, како постаје хипотекарно потраживање код Државне Хипотекарне Банке, како се таксира имање, на коме се даје зајам, и само такве хипотеке могу бити подлога заложницама. Иначе, целокупна актива Државне Хи-

потекарне Банке и Народне Банке заједно не би стигле да створе средства за кредитирање новчаних завода, погођених мораторијумом, јер та износе најмање једну милијарду и 600 милиона, под претпоставком да сељачки дугови износе две милијарде. Природна ствар да Удружење Банака у Београду не сматра обећање, које доноси пројекат за сигурно. Али да би оно онако, како је формулисано, представљало онеспособљавање Државне Хипотекарне Банке за појаву на страним тржиштима и да би омогућило да се неколико добро протежираних паланачких банака ипак уселе у одаје Државне Хипотекарне Банке, то је ван сваке сумње, а више се не би могло ни желети, ако хоће човек да буде резонабл. Уосталом, ни интереси свих банака нису идентични. Београдске Банке не дају новац сељацима на зајам, оне су реесконттовале сељачке менице дотичних банака, према томе њихов интерес није идентичан са интересом паланачких банака. Природна је ствар, да београдске банке нису тако погођене сељачким меницама као паланачке банке, пошто њима по истим дугују поред дотичних сељака и саме паланачке банке.

Много би се имало да каже о одредби, којом се лични кредити одобрени сељацима по меницама од стране новчаних завода претварају у реалне, хипотекарне. То је знатно погоршање положаја земљорадника. Сељак, на чијем је имању хипотека новчаног завода за лични кредит, који је добио од њега, неће моћи да искористи нову организацију пољопривредног кредита, која ће свакако морати да крене мало напред.

Накратко, то је најбанкократскији закон, који сам икада имао у рукама.

В) Политичари, новчани заводи и држава.

У пројект се налази једна одредба, која нас потсећа на један закон, који је данас готово беспредметан. У члану 10. пројекта закона каже се, да ће Ликвидациона Банка депонова-

ти Државној Хипотекарној Банци сву наплаћену мораторну камату за рачун новчаног завода, коме је отворила рачун на основу сељачких мораторних меница, с тим, да Банка те суме одобри нарочитом текућем рачуну, уз бонификацију камате од 5% годишње. Ти депои имају служити као „подлога“ за дуговања дотичног новчаног завода.

Да оставимо на страну израз подлога, који ни правнички ни банкарско-технички ништа не значи, а који је узет место речи гаранција; да оставимо на страну и ту необичну праксу, да суме примљене за рачун једног дужника не иду у корист рачуна, по коме он дугује. Да се запитамо, шта ће ова одредба? Свакако у намери, да се олакша терет Државној Хипотекарној Банци у финансирању новчаних завода погођених сељачким мораторијумом. Ко не познаје прилике, о којима је реч, помислиће да знатне суме леже код Ликвидационе Банке. Међутим та сума не може бити ни стоти део суме, коју би морала Државна Хипотекарна Банка да мобилише, пошто менице, по којима се има да наплати та камата, износе само неколико десетина милиона, а и због тога, што су новчани заводи свакако већ одавно подигли наплаћену камату. Ако има новчаног завода, који то није урадио, онда то свакако није због тога што му не треба новац, већ само због тога што је ликвидациона банка имобилизирана. Значи да аутор пројекта хоће да пренесе Државној Хипотекарној Банци у гаранцију пропала потраживања новчаних завода!

Ликвидациона Банка је један србијански специјалитет. Она је створена законом о ликвидацији мораторног стања од 1920. г., који је, како изгледа, радио аутор овога пројекта. О томе закону није још економска наука казала своје мишљење, али је он првокласни историјски документ, о коме ће се тек писати. Он илуструје ванредно менталитет наших политичара за време најлепших дана у њиховом животу — из-

гнаничког живота на Крфу и у Француској. Светски рат је извршио невероватну нивелацију у подели имовине у Србији. Цео свет је био мање више просјак. У почетку рата је уведен свеопшти мораторијум, али како је то привремена мера, то се после рата морало помишљати на његову ликвидацију. Рокови обавезама били су обустављени, али се сада наметнуло питање, шта ће бити на крају с тим обавезама. Рокови су се могли поново пустити на снагу, али је при томе свакоме долазила у главу помисао, да ниједан дужник неће бити у стању, да одговори својим обавезама.

Сваки србијански политичар, који иоле држи до себе, мора да има своју банку. Банка је дојиља и хранитељка. У почетку светског рата она је, на пример, пружала својим функционерима трошка, пошто је рат избио преко ноћи и свет није био спреман на то. Она је многе политичаре хранила и за време рата. Код стања, у коме је била Србија одмах после рата, изгледало је да су све банке имале да ликвидирају. Пре свега прсдужење мораторијума још за неколико година значило је немогућност репризе послова код тих банака, а друго, као што рекох, погибија србијанског живља у маси и пустош направљена од окупатора, направила је све дужнике мање више инсолвентним. И док је цео свет стојички примио судбину створену светским ратом, дотле су србијански политичари напрегли све своје за време рата одморене мозгове у изналажењу начина да спасу своје банке. Начин је пронађен и кодифициран законом о ликвидацији мораторног стања. Он није ни нов ни оригиналан, али је опробан и одувек се показао врло уносним. Тим се законом предаје држави целокупна вересија србијанских банака; ствара се Ликвидациона Банка државним средствима, која има да преузме ту вересију. Њена је обавеза била да на дан пријема тих безнадежних меница од банака исплати уступитељима 25% целокупног износа,

а остатак у пет једнаких шестомесечних рата. Да би се држава колико толико утешила за ову жртву, прописано је да Ликвидациона Банка стиче прешутну хипотеку на имања свих дужника, да не плаћа никакву таксу, да се не мора изискивати протест по меницама и т. д., све као и у пројекту од 1928. Како је пак и државна каса у то доба била тако исто малокрвна као и цела народна привреда, то су далековиди политичари помишљали на ту могућност и чланом 41. закона прописали, за случај да држава не буде била у стању да створи ликвидациону банку, да се иста може створити и приватним, домаћим и страним, капиталом, с тим да јој држава накнади све губитке које она буде имала да претрпи услед патриотског пожртвовања за политиканерске банке.

Улогу ликвидационе банке додељује аутор пројекта данас Државној Хипотекарној Банци и Народној Банци, а оно што је главно у томе закону, а што се појављује и у пројекту, то је да су већ тада сви повериоци били подељени у две групе, у привилегисане новчане заводе и у фукару.

1) Једна неморална одредба у пројекту.

Ја нисам улазио у познату полемику око мотива, на основу којих се одузима пасивна менична способност сељаку. Наш трговачки закон је преписао ту одредбу из старих закона, али је имао и пуно разумевања за њу; он је страховао да меницу, у свој њеној облигационој и процесуалној строгости, пусти у дејство према сељаку. Тадашњи судски поступак у погледу доказних средстава у тражбеним односима био је сав у корист дужника, насупрот томе меница је сва у корист повериоца. Законодавац је сматрао дакле да треба да прође извесно време, да се сељак упозна са меницом. И као што је то обичај у животу, следбеници тога законодавца огласили су § 77. Трговачког Законика за инкорпорацију вечите и непроменљиве истине. Коментатори и извршиоци тога

закона пронашли су, да је сељак незрео, наиван и лаковеран. То је из основа погрешно. У целом свету сељак је лукав, препреден и неповерљив. То су била једина средства, којима се сељак могао да брани од насиља, а сељак је све до француске револуције, а где-где и до 1848. г. био бесправна марва, експлоатисана од властеле у западној Европи, од Турака код нас, од властеле и власти у Русији и т.д.

Сељак је први, који страда у доба великих националних недаћа, он је шта више циљ свих легалних и нелегалних, националних и иностраних паразита и експлоататора.

Нарочито треба истаћи да је сељак веома неповерљив. По своме менталитету не наилази он лако на трулу даску. Ту је гори од слона, који се никако не може да натера за закорачи на мост, који води на брод. Ако би успех зеленаша зависио од сељакове наивности, онда би се он провео као пчела на брису. Истина, сељак не уме да израчунава камату, нити да оцењује њену висину, али је он толико неповерљив, да му свака и најнижа камата изгледа и сувише висока. Оно на што зеленаш њега може да ухвати, то су *невоља и нужда*. То важи уосталом и за зеленаша у вароши. Постоје злоупотребе незнања, наивности и лакомислености, али је то највише код малолетних масароша. Одрастао човек пада у руке зеленаша у 90 од сто случајева због нужде, а сељак лако долази у оскудицу. За време натуралне привреде сељак је и штедео у натури, имао је резервне хране у хамбару и сточне на ливади, али кад наиђу две-три рђаве године, онда нема лека јер је цело село и цела околина без средстава. У таквим приликама сељак је у натуралној привреди гладовао и јео корење, — а он је у томе недостижив, — само је за усев тражио из ближе и даље околине и то је враћао у натури уз скупу камату. У новчаној привреди је било лакше доћи до потребних средстава у рђавим годинама путем кредита. У новчаној привреди сељак почиње да се задужује прво у

натури код сеоског дућанције — тога има и данас много у целој Југославији. Анкетом, коју је проводило загребачко Удружење Банака, утврђено је, да постоје три категорије дугова код сељака: а) у готовом код банака, б) код приватних и в) у роби код дућанције. То стање постоји и данас у Србији и Босни. У готовом је зајмио сељак од свога повериоца у роби у главном да плати порез. Целокупно задужење сељака у првој периоди новчане привреде било је потрошно, само кад је оруђе за производњу које није сам правио и семе за усев требао, зајмио је за производне циљеве. Поменутом анкетом је утврђено, да је и данас највећи део дугова код 180 новчаних завода начинио сељак за потрошне циљеве. Са те тачке гледишта се чак могу да бране у неколико мере против задужења сељака у тој периоди. Као што рекох, сељак није ни наиван, ни малолетан, али је неук у манипулацији с новцем. Он ни данас не уме да израчуна рентабилитет посла. Срећа је велика што је он штедљив, што не зајми друкчије него кад му треба и колико му треба, иначе би он дошао још много чешће у тежак положај услед неодржавања нормалног односа између приноса његовог подuzeћа и терета од зајма.

Сељак, који је по природи својој врло штедљив, није у почетку умео да штеди у новцу. За њега је новац имао само једну функцију, био је средство размене, али не и средство штедње. Тек је временом сељак пренео и на новац свој дух штедње. Данас он већ у велико штеди у новцу, па чак и носи у банку, а као што знамо носио би и више, да га нису бескрајно дуги мораријум са истовременом депресијацијом новца оштетили па и поплашили. И данас се врло често говори о раскоши код сељака. Има ту нечег тачног, али се ствар мора да прецизира. Постоје две врсте раскоши код сељака: у кафани и на дому. Има сељака, који врло много троше у кафани, то су жртве политике и метода партијско-политичке борбе. Али се редовно мо-

же да посматра да сељак добије грч у десну руку, кад треба да плати већи цех у механи; лако поручује пиће, али се тешко растаје од пара. Раскош на дому води сељак само у извесним приликама, о слави, свадби, даћи и т. д. Све је то јаче од њега. Из овога пак излази, да сељак нема никакве раскоши, кад је у питању он лично. Он расипа за друге, јер те свечане прилике, кад он много троши, у ствари су угошћавање познаника и пријатеља. Сељак живи као пас; зими се мало поткожи услед силног левентовања, али му се лети састави трбух с леђима, јер ради по 18 часова дневно, а има несрећну навику, да добро једе зими, кад ништа не ради, а рђаво лети кад много ради. Све је то навика, која преставља за њега ритул, традицију, од које се не може да брани, а против које још нису наши политичари повели борбу. Такав је сељак мање више у целом свету, у колико није културно отишао напред. То се мора имати пред очима, кад се говори о сељаку као дужнику.

Из свега овога излази, да је кроз погрешно гледиште о наивности и незрелости сељака као дужника. Оно је деценијама сузбијано, али се ипак подржава међу политичарима. Њега је подржавао и г. д-р Душан Суботић, председник Касације, у предавању које је одржао у правничком друштву јануара 1927. г. Како је г. д-р Суботић цео свој век провео као милитантан члан политичке странке, у којој се највише практиковала сељачка демагогија, то је очигледно да је и он пао под утицај средине. То је у толико вероватније што је он завршио то своје предавање изјавом, да је то све што је могао да учини као тумач закона у својој љубави према сељаку. Љубавно тумачење закона још је непознато у правној науци, али је у толико ку-рентније у политици.

Г. д-р Суботић је између осталог подржавао гледиште, да сељак има право да обмане свога повериоца о свом професионалном свој-

ству, т. ј. да има право да каже да није сељак и ако то јесте, и да је поверилац дужан да испитује ту околност из сопствене иницијативе. Сељак има природно право да фарба капиталисту.

Не слажући се са овим схватањем, ја сам у дискусији изнео супротно гледиште, по коме је сељак дужан да, на питање повериоца, каже тачно, како стоји са његовим сељачким квалитетом и да је не само недопуштено, да се повериоцу представи као сељак, а да се доцније извлачи из своје обавезе разним уверењима о томе, да је кафеџија, спекулант и т.д., већ да, шта више, таква радња претставља кривично дело преваре, која се казни затвором до 5 година. Мени је било непознато, да се пред Касационим Судом налазио један конкретан случај те врсте. Г. Драгић Солдатовић објавио је у „Привредном Прегледу“ број 24. за т. г. једну одлуку Првостепеног Суда, којом је потпуно потврђено моје гледиште. Г. Д-р Суботић је остао усамљен са својим гледиштем у Касационом Суду, чији је председник.

Г. Тимотијевић је превазишао г. Д-р Суботића у овом питању: у члану 7. пројекта прописује он, да се благодејање мораторијума има дати ономе сељаку, који се у обавези према повериоцу обележио као неземљорадник, па у року од два месеца после ступања на снагу овога закона утврди уверењем надлежне власти, да је земљорадник.

То је систем подвале, то је позив сељаку, да се што пре задужи као неземљорадник, па да се после користи одредбама закона о сељачким дуговима. Законодавац може све, само не да претвори човека у жену. Он може да даде награду и за неморалну радњу, али зато неморална радња остаје неморална.

Резиме

Још би се могло да пише о пројекту, али ћемо да завршимо са следећим резимеом:

1.) Пројекат је развучен, правнички непрецизан, пун понављања, излишности и неправничких израза.

2.) Он уноси анархију у правни поредак, јер садржи многобројне измене разних закона, услед чега се онемогућава оријентација по законским прописима.

3.) Пројекат увлачи партијску политику у пољопривредни кредит, дајући политичким органима право, да деле сељацима државне паре у виду кредита.

4.) Пројекат је бруталан према исправним повериоцима, који нису новчани заводи; намеће им жртву не водећи рачуна о томе, шта ће бити од њих.

5.) Он је банкократски, јер даје новчаним заводима више но што им одузима сељачким мораторијумом.

6.) Он је против Устава, јер ствара две категорије поверилаца са неједнаким правима.

7.) Он је неморалан, јер бодри и награђује неморалне и кривичне радње.

8.) Он убија дух иницијативе код сељака, коме иначе не чини никакве услуге ни олакшице.

9.) Он је штетан, јер убија кредит у земљи и на страни. На страни због тога што представља 80% становништва инсолвентним, а у земљи је случај већ наступио, сељак је већ изгубио сваки кредит и то у тренутку, кад је потребан максималан напор. Он спречава излазак из привредне кризе јер ништи кредит, једино средство којим се то може постићи.

10.) Он је против сељака:

а) што се показује у факту, да је сада сељак већ изгубио кредит;

б) што разбија везу између приватних банака и сељака; и

в) што личне дугове сељачке претвара у хипотекарне.

ХШ.

Поглед на пројекте г. г. Н. Петровића и Др. Тупањанина

А) Пројект г. Н. Петровића.

Пројекти г. г. Н. Петровића и Тупањанина старији су од онога г. Тимотијевића, и према томе требало је прво њих узети у разматрање. Овде је поступљено обрнуто и то из два разлога :

а) што је пројект г. Тимотијевића рађен уз садејство једног одбора из средине демократске странке; па како је ова на влади, док су г. г. Петровић и Тупањанин у опозицији (а с обзиром на освештану праксу нашег законодавног тела, да се из руку опозиције ништа не прима), то је први имао много више изгледа да буде узет у обзир од стране Народне Скупштине;

б) што је пројект г. Тимотијевића узео из оба претходна све што у њима не ваља, нешто је ублажено, а нешто је погоршано. И најзад што је најопширнији и најпотпунији.

Сви су изгледи, да су добра жетва на помоћу и критика од стране партиско-политички независне јавности, сахранили сва три пројекта. Практично, они су, дакле, постали беспредметни, па се, с обзиром на немогућност њиховог остварења, не би морало писати ништа више о њима. Али, ти су пројекти документи првокласне историјске вредности. Они су огледало менталитета наших политичара у првој деценији после Светског Рата и као такви треба да се учине приступачним доцнијим генерацијама. Само се из тог обзира, тешким срцем, решавамо да се задржавамо и на другим двама.

Пројект г. Петровића има 30 чланова Њега је писао човек, који је учио право егзегетички, т. ј. излагањем појединих параграфа, али без ослона на правну науку. Из правне науке писац зна неколико начела из Римског Права. Модерна правна теорија му је страна

али у накнаду за то зна врло добро судске поступке. Аутор пројекта стоји, као правник, на висини једног дугогодишњег сеоског ћате, који је учио неколико разреда гимназије. Оно што нарочито одаје осуство правне науке код аутора, то је легислаторно-техничка страна пројекта, која је, истина, много прецизнија но она код г. Тимотијевића, али је развучена, као приче из хиљаду и једне ноћи. Одредбе његове нису формуле, већ прописи у облику упустава, каква су била код нас у пракси средином XIX века.

И у овоме је пројекту основна идеја мораторијум, али у много горем облику но код г. Тимотијевића. Он се, пре свега, односи само на меничне дугове сељака (док се пројекат г. Тимотијевића односи на све дугове без разлике), а то би, кад би мораторијум у овоме случају у опште био оправдан, био један велики недостатак. Ко не може да плати по меници, инсолвентан је и по облигацији, признаници, отвореном рачуну и т. д. Чланом 4. даје се сељаку мораторијум од 5—10 година (такође на бази једнаких шестомесечних рата), и то:

за дугове	до 5000 дин.	5 година
„ „	„ 8000 „	8 „
„ „	веће од 8000 „	10 „

(Како је почео да даје почек од годину дана за сваку хиљаду динара дуга, могао је продужити и тако би се дуг од 100.000 дин. отплаћивао за 100 година, а већи до вечнога суда).

Колико мало разумевања за најелементарније потребе из привредног живота има аутор пројекта, кад подешава рокове према износу дуга, без обзира на имовно стање дужника! Колико мора да је с оног света човек, који даје петогодишњи мораторијум за дуг од 5.000 дин. човеку, који ће на пр. ове године да узме за летину и друге производе 50.000 дин. — а таквих има, богу хвала, доста у нашој земљи! Г. Петровић прича, где стигне и седне, како је тридесет година у додиру са сељаком и како

познаје одлично његове потребе. Међутим он ставља рокове плаћања мораторних дугова сељакових на 15. фебруар и 15. август. Да је тражио најнеповољније рокове за сељака, бољи избор не би учинио — под претпоставком да је то његов изум.

90% одредаба у пројекту односи се на поступак. Од одредаба материјалне природе вреди истаћи још следеће:

Чланом 3. даје се дефиниција земљорадника, наслањајући се при томе више на данашње законодавство у Србији. Али се он не задржава на овоме, већ прописује да општински суд (односно комесар или какав други орган) има да утврди да ли је једно лице земљорадник. Значи да се са г. Тимотијевића има да растерети све оно, што му је пребачено у вези са сличним одредбама у његовом пројекту, а да се све то стави на терет г. Петровића, пошто је његов пројект старији. И г. Петровић максимира камату на мораторне дугове, али не иде даље од 12 од сто.

Врло је интересантан чл. 10. Он гласи:

„За све меничне обавезе земљорадника, које се на основу овога закона буду издавале повериоцу, ако не би у означеном року биле отплаћене и регулисане, важиће поступак, који вреди у опште за меничне обавезе, но с тим, да се има прво тражити наплата целог дуга од дужника, и тек ако се дужна сума не би од дужника могла наплатити, има се вршити наплата од осталих потписника по реду, како су меничну обавезу потписали“.

Изрази „отплаћене“ и „регулисана“ показују, како аутор пројекта не живи у правној науци. Кад се једна обавеза плаћа у више рокова, онда се за једну рату не може да каже да је дуг отплаћен већ да је рата плаћена. А кад се за једну обавезу каже да је плаћена, онда је поред тога израз „регулисана“ у најмању руку туатологичан. Ако, дакле, сељак, који ужива благостање мораторијума, не плати ма и једну

рату о року, онда скадира одједном цео остатак дуга! А за Србију, у којој је сељак неспособан да се обавезе менично, дуг се претвара у менични. Колико контрадикција! Цео пројекат је заснован на безизмерној слабости и долготрпељивости према задуженом сељаку; међутим у сред пројекта експлодира дух упског зеленаша, односно млетачког трговца. Мораторијум је благодејање, у место извршитеља, а чл. 10. је пооштрење прописа грађанског судског поступка; он је наоружање извршитеља револвером. Он садржи одредбе из Римског Права у доба, кад је строгост и немилосрдност тражбеног односа била на врхунцу. Само што није прописано да сељак иде у апс, ако пропусти да плати ма и једну рату. Ето, по чему судим да је пројекат писао човек који зна нешто из римског тражбеног права.

Логика члана 10. је врло проста: *Ко не може да плати један део дуга, може да плати цео.*

Логички свакако да није овај став, али је он од вајкада био оруђе у рукама зеленаша. Да је аутор пројекта студирао мало и начела тражбеног права социјално-политичке државе, он би знао, да су она у потпуној супротности са чл. 10. његовог пројекта. Кад неко не може да плати обавезу о року, траже се разни начини да се сачува од последица. Даје се почек, одобрава се равнање, нагода и т. д. Тога има већ у нашем законодавству. Аутор пројекта је заиста оригиналан дух. Прво даје паушално целом свету мораторијум не испитујући да ли је он потребан сваком земљораднику. А кад такав дужник не плати једну рату, он га економски уништава.

Обавеза на рате била је од вајкада омиљено средство зеленаша. Отуда имамо у свима модерним земљама — па и код нас с оне стране Дунава и Саве — нарочите законе о купопродаји на рате, којима се пре свега забрањује уговор, по коме скадира цео дуг, ако се не

плати једна рата. То начело, прогнано из свију држава, пројекат хоће да оживи код нас. Човеку се нехотице намеће мисао, да је мораторијум на рате донет само зато, да буде клопка за сељаке.

Аутор пројекта не зна шта је меница. То му је заједничко својство са г. Тимотијевићем. Потпуно извитоперена у пракси, уз одобрење саме Народне Банке, меница се код нас извитоперила и у теорији. Ово јој није било тешко с обзиром на познату апатију србијанску према теорији у опште. У члану 10. се каже, на пример, да се по мораторној меници, по којој дужник није о року извршио исплату, може вршити наплата од осталих потписника *по реду, како су меницу потписали и то тек пошто се утврди*, да се од дужника не може наплатити. Колико речи, толико грешака и заблуда!

Пре свега, условљавање обавезе доцнијих потписника исцрпљивањем поступка према ранијим, значи у ствари продужење мораторијума још за онолико пута по пет година, колико има инсолвентних ранијих потписника, јер од дана тужбе до утврђења инсолветности треба — брат брату — пет година. Оваква одредба за повериоца, који је рачунао нарочито на последњег потписника — а то је случај на пр. код Народне Банке — значи исто што и уништење тражбине. Он свакако не може доживети да види свој новац. То је прва грешка. Друга је много тежа. Горњом се одредбом укида *основно начело меничног права: право повериоца, да тражи наплату од кога хоће потписника на меници*. Зашто? Тешко је да би и аутор могао да одговори на то питање. Мањ ако није по аналогiji са давно укинутом одредбом грађанског законика о јемцу — платцу. Ако је то, онда је само један доказ више да аутор не зна теорију менице. То се види, у осталом, и из терминологије: акцептант се назива дужником. Сви су потписници дужни у правном смислу. Економски је само акцептант дужник. Оно

што је битно код менице, што чини меницу специфичним кредитним инструментом, то је одговорност свију потписника. То је дало меници не само први ранг међ осталим кредитним инструментима, већ и циркулациону способност равну новцу. Акцептант је у ствари на меници — као садужник — мање важно лице од издаваоца, који пушта меницу у оптицај. За сваког индосатара је најважнија личност први индосант. И Народна Банка даје кредит подносиоцу менице, а никад акцептанту. У пркос свему томе пројекат разбија одговорност потписника на меници и уводи гаранцију по хронолошком реду.

Исто тако представља атак на меницу и тражбено право у опште чл. 19., по коме сељачка меница, коју поверилац није пријавио власти у одређеном року — по ступању на снагу овога закона — постаје грађанском обавезом, а потписници опадају из обавезе. Интересантна је игра код наших политичара са грађанским и меничним обавезама. Кад сељак не плати једну рату, меница се претвара из грађанске у меничну; и обрнуто, кад индосант не пријави меницу власти, претвара се у грађанску обавезу! Овакве пермутације могу доћи само од људи, који не познају дубље мотиве процесуалних разлика између разних врста обавеза, који на поступке гледају очима инсолвентних дужника, којима је строг поступак једна *шикана*. Веза између поступка и кредита у земљи, која се у историском развићу тако јасно види, за њих је још тајна.

И овај пројект, као и онај г. Тимотијевића, чини екскурзију у област организације пољопривредног кредита у будућности. Он не иде тако далеко као г. Тимотијевић, да ствара фонд за земљораднички кредит, али се и он стара да се јавна средства ставе у службу сељачког кредита. Чл. 21. вели, да „до установе специјалних новчаних завода за кредитовање земљорадника, Министарство Финансија и Мин. Пољопривреде у

року од два месеца имају издејствовати код Народне Банке и Државне Хипотекарне Банке кредите домаћим новчаним заводима — без обзира на величину њиховог капитала — путем реесконта земљорадничких меница. Ови реесконтни кредити неће имати дејства на редовне кредите, које дотични новчани завод ужива код односних банака“.

Овде се показује колико бескрајним незнањем о правној и техничкој страни банкарства може да располаже један србијански политичар. Говори о оснивању специјалног новчаног завода за земљораднике у тренутку, кад ступа у акцију грандиозни апарат Дирекције за Пољопривредни Кредит — новчаног завода за кредитирање сељака. Зар поред тога споменика политиканерске аграрне политике још један нов да се подигне? Врхунац банкарске наивности налази се у речи: да Министри *издејствују* код Народне Банке и код Државне Хипотекарне Банке кредите за сељаке. Оно, кад човек посматра историју Државне Хипотекарне Банке, онда се свој одредби не треба да чуди. Само би аутор пројекта требао да зна, да је *дејствовање политичке власти на рад управних органа Народне Банке и Државне Хипотекарне Банке законом забрањено, да представља акт корупције*. Има само један начин, на који кр. влада може да утиче на пословну политику Народне Банке и Државне Хипотекарне Банке, то је: изменом закона. Обе су установе по закону потпуно аутономне према политичким властима. Влада може да сугерира; али она не сме то да чини, кад нема средстава да прибави важности својој сугестији, нити се једним законом може влади да стави у задатак једна правно недопуштена акција.

Не мање је интересантна ова одредба са пословне тачке гледишта. Народна Банка треба да прими сељачке менице у реесконт од појединих новчаних завода, независно од кредита, које они већ уживају. До ко-

је границе? Пројект о томе ништа не говори. Значи да би Народна Банка била дужна да прими, теоријски, неограничен износ сељачких меница у реесконт. Има само да отвори касе и да викне паланачким новчаним заводима: „Сипај, Сосо!“ Само пројекат мудро ћути о томе, ко ће да сноси ризик од тога оригиналног посла. Као што сам већ напоменуо, Народна Банка даје кредит подносиоцу менице. Овде би дошао обрнут ред. Кредит би се давао акцептанту и осталим потписницима — пре новчаног завода. Да ли је аутор помишљао при томе, каква би морала бити информациона служба Народне Банке, да би могла да цени способност сељака из целе земље? И, најзад, кад се кредит даје независно од кредитне способности новчаног завода, нашта онда посредовање његово? Зар онда не би било боље, корисније и простије, да се изостави новчани завод, који узима награду, а не доприноси ништа ни сељаку ни банци?

Вреди поменути и пропис, по коме новчани заводи, који буду дали сељаку кредит на бази реесконта код Народне Банке и Државне Хипотекарне Банке, стичу самим тим право прећутне хипотеке на његовом имању. Док г. Тимоотијевић уводи прећутну хипотеку на мораторне дугове, дотле г. Петровић статуира исту за нове. Довољно је неколико речи, па да се изведе једна далекосежна реформа, какве нема нигде у свету. Од како је постао кредит, од онда се зна за два облика: лични и реални (заложни, односно хипотекарни). Г. Петровић једним потезом укида лични кредит за сељака према новчаним заводима, — за данас јединим зајмодавцима сељака у извесним крајевима наше земље — и приморва га на употребу искључиво хипотекарног. Овим се одузима сељацима једино право, које ужива цео свет! Сељак је за то ту већ сто година, да на њему експериментишу његови „пријатељи“. А уз то је врло занимљиво ово често оперисање наших политичара са прећутном хипотеком. Хипотека је у другом

свету мера, која постаје искључиво вољом сопственика непокретности, или као законско средство обезбеђења. Код нас се она уводи по сили закона. Тако је било и у закону о ликвидацији мораторног стања. Овакве су мере биле разумљиве док су народни посланици били чиновници и бескућници. Али данас! А неразумљиво је, како се оперише речима, на чију се садржину и не мисли. Прећутна хипотека је институт, који претпоставља постојање баштинских књига, у којима је записана сва непокрена својина у земљи. Србија тога нема. Својина се код нас доказује тапијом, а ова се не заводи ни у један регистар. Кад се нема могућности да се утврди непокретна својина једног лица, како се онда може да ставља хипотека у опште на његово имање?

И пројект г. Петровића садржи ону исту неморалну одредбу, коју смо критиковали код г. Тимотијевића, на име: да сељак не одговора ако превари свог повериоца да је земљорадник. У чл. 27. каже се:

„Менични дужници, који су у смислу овог закона оглашени за земљораднике, а до дана обнародовања овог закона потписивали своје меничне обавезе са другим неземљорадничким занимањем, неће одговарати за тај свој поступак ни у ком виду. Али ако би то радили и после обнародовања овог закона, биће одговорни за дело преваре“.

И ту се осећа ћатинско правословље. Кривично дело је неморална радња. А што је неморално сутра, неморално је и данас. Какав мора да буде за обичног грађанина утицај одредбе, по којој је један ред грађана ослобођен од одговорности за учињено кривично дело из постојећег кривичног закона?

Чл. 28. је такође акт једног правничког формалисте. У њему се по стоти пут наређује најстрожије извршној власти, да у најкраћим роковима извршује пресуде против сељака дужника. Ту се иде тако далеко, да се укида чак и

оглашавање у „Службеним Новинама“ и рок скраћује на пет дана. Столећима се борило хришћанство и хуманитет, да заштите дужника од препада приликом продаје његовог имања. Нису без невоље уведене толике формалности. Аутор лака срца укида све то. Он не зна да се и данас, у пркос поступку, изводе најразноврснији трикови за изигравање начела јавне продаје. Ту се аутор среће г. Тимотијевићем, који прописује, да само сељаци могу учествовати на продаји сељачких имања.

Г. Петровић није више млад човек. Он, истина, није правник, али му неће бити непозната историја борбе против злоупотреба од стране власти приликом вршења јавних продаја. Шта све није рађено да се одрже рокови? Чак смо због тога створили средске судове, па све бадава. Што се више скраћују рокови извршења пресуда разним законима, у толико су дужи. Такво се зло не лечи једним прописом више, већ ударањем на зло у корену. У осталом, ма колико да спорост извршења угрожава кредит, ипак није желети да се намера г. Петровића приведе у дело, јер се она односи само на један ред људи. Зашто да се баш сељачки дугови утерују брже но остали?

Најзад да истакнемо, да се пројектом одузима сељаку способност задужења по меници — изузев реесконтот код Народне Банке и код Држ. Хипотекарне Банке, — и да се њиме максимира камата у будуће на 10 од сто. Ово не би било ништа необично код нас; те су две ствари аграрно-политички вјерују наших политичара. Појава тих одредаба у пројекту г. Петровића изненађује због његових односа са г. Д-р Аранђеловићем. То су два велика и нераздвојна пријатеља, који су у питању сељачких дугова и мораторијума ишли раме уз раме. Тешко је претпоставити да г. Петровић није мењао мисли са својим пријатељем за време израде пројекта. А још теже је веровати, да г. Аранђеловић није могао да придобије ни свог најближег при-

јатеља за своје гледиште, које је пре неки дан објавио у „Трговинском Гласнику“, а које је одсудно противно максимирању камате и одузимању пасивне меничне способности сељаку. Онда има само једно објашњење: да је г. Аранђеловић променио гледиште тек последњих дана.

Б) Пројект г. Д-р Милоша Тупањанина.

Г. Д-р Тупањанин је био прилично комотан у напору за спасавање сељака од дугова. Много се није штрапацао. Можда је тако боље, јер ма како да се удубио у детаље питања добар законски пројект не би могао изићи из његове легислаторне ковачнице. Зато се он ограничио на стављање на хартију само основних мисли. У колико је био скромнији као редактор закона, у толико је био издашнији за сељака. Тако је и ред. Кад су г. г. Петровић и Тимотијевић као присталице грађанских странака били онако издашни, г. Д-р Тупањанин је морао ићи још даље као аграрац. Његов план може да се резимира овако:

Оснива се Државна Ликвидациона Банка (поред једне која већ постоји под тим именом), која исплаћује сељачке повериоце својим 7 од сто облигацијама (које се имају амортизовати у року од 20 година). Те облигације имају исте повластице као и 7 од сто инвестициони зајам, и држава гарантује за њих. То значи да би се сељачки дугови претворили у дугове Ликвидационе Банке, који су дугорочни — евентуално двадесет година. Може се рећи да се дугови исплаћују и у готовом — у колико се те облигације могу одмах да продаду. Само што се данас за такав папир не би могло добити ни 85 од сто — с обзиром на огромну количину и преоптерећеност тржишта капитала. Значи да се поверилац наморава да шконтра 15 од сто од свог потраживања. А ако поверилац не прода облигације, у нади да ће доцније више вредети, онда добија 7 од сто камате. Значи да се прећутно редуцира и камата на 7 од сто. Да је сељач-

ки поверилац то очекивао, он би пре уложио био свој новац у какав завод, где би добио чак више од 7 од сто, но што би га дао сељаку на зајам.

Па ипак, држим, да има доста сељачких поверилаца, који би радо пристали да даду своја потраживања са шконтном у замену за један куртан папир, — кад би то било све. Постоји међутим још једна одредба у пројекту, која доводи у питање и оно што се њиме у начелу хоће да да. Логички би било да Ликвидациона Банка преда повериоцу своје облигације уз уступање његовог потраживања од сељака. Сељак би, дакле, постао њезиним дужником. Г. д-р Тупањанин не воли да иде — бар не у овој ствари — тим пословно-природним путем. Он прописује да поверилац јамчи за свог дужника још две године од дана испоруке облигација — ако дуг не износи више од трећине имања дужниковог. А ако иде до две трећине вредности, онда поверилац јамчи коначно за свога дужника. То значи да поверилац не зна за две године, односно за десет и више година, да ли добио облигације на послугу, или у својину. Г. д-р Тупањанин је био довољно опрезан, да не свали на Ликвидациону Банку ризик од сељачких дугова, насупрот закону о ликвидацији мораторног стања од г. 1920., који је свалио на Ликвидациону Банку сав ризик од мораторне активе банака. На први поглед може да изгледа, да је тако и право, у толико пре што се другом једном одредбом овлашћује Министар Финансија, да интабулише имање дужниково. Теоријски би се и то могло да брани. Али би се у пракси и то свело на јагму поверилачке имовине. Не треба заборавити да Ликвидациона Банка има да буде државна установа. То казује више но читава књига. Та банка не би стигла ни једном дужнику да стави хипотеку, сви би дужници имали довољно времена, ако би имали и воље — да раскрчме имање. Никад та банка не би ништа предузела против једног дужника. Ту би само летела писамца

између народних посланика и политичара с једне и управе банке с друге стране, да се поштеди дужник, јер је „наш човек“ или „националан радник“, или је запао у „нужду“ и т. д. Ликвидациона Банка била би установа за увођење фактичког мораторијума за све сељачке дужнике. Повериоци би имали да дигну руке од својих потраживања.

И у овоме се пројекту налази неморална одредба, која проглашује сељака изнад кривичног закона, кад лажно даје изјаве о свом професионалном својству. Ту где ништа не кошта ни државу ни политичаре, ту су ови издашни. Сетимо се само периодичне амнестије у маси за т. зв. монополске кривице. Најзад вреди напоменути да г. д-р Тупањанин искључује велепоседнике из благодети његовог пројекта. Сасвим аграрски! Раздужење сељака треба да је једна економско-политичка мера, она треба да буде у интересу народне привреде. Г. д-р је претвара овом уредбом у социјално-политичку. Он њоме жели да спасава малог сељака, а не пољопривреду. Сасвим у реду. Спасава се гласач. А то је алфа и омега целокупног тако брзо издишућег покрета за раздужење сељака.

XIV.

Пољопривреда у свету после рата.

Пре неколико дана изашла је из штампе, у издању економске и финансијске секције Друштва Народа, једна драгоцену књига под насловом „Меморандум о производњи и потрошњи 1913.—1923.—1926. г.“ То је први пут да су најважније категорије привредног живота за цео свет статистички похватане и изложене. При површном посматрању тога мајдана статистичких података добија се уверење, да су од свију категорија појава на кугли земљиној из економске области две највише страдале услед светског

рата: људство за време рата и пољопривреда после рата. Из приложене таблице I се види да је

Таблица I.

**Кретање становништва и производње сировине
и средстава исхране**

	становни- штво 1926	Производња сировина и средстава исхране		
		921 - 1924. у сразмери према	925.	1926 .913.
Источна и средња				
Европа без Русије	104	83/6	97/9	92/5
Европа с Русијом	103	89/90	102/3	98
Северна Америка	123	117/9	127/8	131/2
Јужна Америка	129	177	125	129/31
Цео свет	106	107/8	116/8	116/8

становништво на кугли земљиној порасло 1913.—1926. г. за цигло 6% и то: у Северној Америци за 23%, у Јужној Америци за 29%, у источној и средњој Европи за 4%, а у целој Европи за цигло 3%. Светска производња сировина и добара за исхрану скочила је у истом периоду за 17%, (од чега добра за производњу 10—11%). Скок производње истих добара у Европи износи само 3%. Из овога излази да је производња сировина и добара за исхрану јаче порасла но људство, а да су људство и производња најмање порасли у Европи.

Таблица II.

Индексни бројеви производње у ценама из 1926.

	1913	1923	1924	1925	1926
житта	100	101	89	106	104
и остала храна					
биљног порекла	100	103	100	112	109
месо	100	101	109	108	110
кожа	100	97	104	108	111
општи индексни број	100	106	107	116	116
храна	100	103	101	111	109
сировина	100	110	114	122	125

Таблица II показује, да је од свих артикала за исхрану најмањи пораст код цереалија.

Односно кретања производње појединих артикала у 1923.—1926. г. према 1913. г.: производња цереалија је скочила у целом свету за 4% у 1926. г., али је померање производње међу појединим земљама овако: повећала се производња у Аустралији за 59%; Северној Америци за 14%, Јужној Америци за 43%, док Европа има мањак од 3% са Русијом, а без Русије од 8%. Вишак производње код мяса износи за цео свет 9%, док је у Европи дефицит од 2%, а у средњој Америци вишак од 62%.

Кретање производње појединих врста производт овако изгледа:

	Цео свет	Европа
Пшеница	вишак од 8%	Мањак од 11%
Лечам	„ „ 3%	„ „ 23%
Раж	„ „ 7%	„ „ 3%
Кукуруз	„ „ 7%	вишак од 12%
Говеда	„ „ 14%	

Отуда пораст увоза жита за Европу од 74 милиона товара 1913. г. на 130 милиона 1926. г.

Права трагедија пољопривреде излази нам још јасније пред очи, кад упоредимо цене њених производа у 1926. г. са онима из 1913. г. Општи ниво цена порастао је за тих тринаест година за 44% и то за сировине за 48%, а за артикле за исхрану 42%. Излази дакле, да су цене добара за исхрану пале за 2% према предратном нивоу. А да би смо добили што тачнију представу о значају пада тих цена, потребно је да их упоредимо са кретањем цена других важнијих артикала. Док су пале цене производима за исхрану за 2%, дотле су оне скочиле за угаљ за 37%, за текстилије за 54%, за мясо за 37%. Тврђење, да је пољопривреда страдала према индустрији доказује се податцима, по којима су цене полупрерађевинама и прерађевинама скочиле за 8% према 1913. г., док је општи скок цена 6%.

Као што из горњих цифара видимо, светска производња добара за исхрану (а то је главно

за нас) порасла је за 10—11%, док је људство порасло свега 6%. У томе порасту Европа не само да не учествује, већ има мањак. Даље, док су све цене у свету скочиле за 44%, оне су скочиле за производе за исхрану за 42%, односно пале за 2% према општем нивоу цена. Док земљорадник прима за своје производе 2% мање но пре рата, дотле плаћа индустрији 4% више. А најбеднији је положај европског сељака, јер је његова производња опала, док је светска скочила, а поред тога опале су и цене његовим производима.

Ето у томе лежи узрок кризе пољопривреде па и опште привредне кризе у земљама, у којима она игра важнију улогу.

Сваком читаоцу новина у Европи познато је, да се криза пољопривреде појавила у 1926. г. То је била година највећег обрта на ниже у ценама пољопривредних производа. Ето какви су били индекси цена најважнијих производа у Америци (према 1913):

	1925. г.	1926. г.
Пшеница	190	171
кукуруз	165	120
стока	125	100
кожа	107	92
вуна	110	83

То су катастрофални падови цена, који су и код нас проузроковали кризу у пољопривреди. Према томе криза у пољопривреди није наш специјални проблем, већ светски. Пјер Казио, генерални инспектор Привилегисаног Хипотекарног Завода у Паризу, утврдио је да је вредност земљишта у Француској износила 1879. г. 92 милијарде франака, 1900. г. 60 милијарди, а 1914. г. 55 милијарди. То је последица кризе европске пољопривреде услед американске конкуренције. Али ни американској пољопривреди не иде више добро, она се гуши у свом сопственом салу. Последњих година је банкротирало више од 25.000 фармера. Тамо је у ствари криза нај-

већа због тога што су тамо највећи трошкови производње и што је највећи диспаритет између цена пољопривредних производа и индустријских.

Ја сам још 1925. г. у једном мом предавању „Истраживање узрока привредне кризе код нас“ упозорио на покрет међу фармерима америкањским за стварање извозних премија за американско жито.*) Идеја је узимала све више маха и у фебруару 1927. г. је сенат у Вашингтону усвојио предлог Ик. Ненрија о стварању једног фонда од 250 милиона долара ради извоза жита из Североамеричких Држава. Предлог је пропао због отпора председника Кулица, који се ове године повлачи са свога положаја. Пошто се пољопривредом баве стотине милиона ситних људи, то се побољшање не може постићи средствима којима се служи највећи део индустрије, т. ј. насилном рестрикцијом производње, већ на други начин. Сва се средства препоручена у томе циљу могу поделити у две групе: У земљама које увозе пољопривредне производе препоручује се повећање заштитних царина на исте, а у земљама извозним интензификације производње.

XV.

Пољопривредни кредит у разним земљама.

Тешко да је још који пут у прошлости пољопривреда прошла кроз овако нагле промене као од почетка светског рата. Већ се у 1915. г. појавио мањак производње и растао све до 1920 г. Још 1923. г. била је производња у дефициту. Цене су стално скакале, местимично за 200% према предратним. Висока цена је потстрек на повећање производње. Европа то није могла да уради, пошто је била ангажована у рату, али је

*) Види Економист од 1925. г.

знатно повећана производња у Канади, у јужно-америчким државама и у Индији.

Реакција је морала доћи. 1925. год. пољопривреда улази у кризу.

То је друга тешка криза пољопривреде за последњих 60 година. Прва је била, управо, чисто европска, а дошла је услед појаве америчанске робе (осамдесетих година прошлог века). Јефтиноћа америчанске робе била је последица крчевине вековима необрађеног земљишта и грандиозне политике изграђивања железница. Криза је трајала све до под крај XIX века. Извесно побољшање је дошло из два разлога: 1) у Америци се већ завршавала крчевина необрађеног земљишта и 2) већина европских држава увела је заштитне царине на аграрне производе. Америчанска пољопривреда скрхала је један од најсјајнијих принципа у историји света, либерализам, јер је протекционизам у Европи добио маха тек онда, кад се угрожена пољопривреда удружила с индустријом. А и пре увођења заштитних царина појавило се извесно побољшање стања пољопривреде у Европи услед усавршавања пољопривредне технике. Последња два деценија XIX века период су највећих потеза у аграрној политици. За заштитне царине може се рећи пре да су успориле величанствени прогрес у развићу аграрне технике. Заштитне царине у већем делу западно-европских држава само су погоршале положај осталих европских држава, које су имале вишак пољопривредне производње. Оне су бачене у чељуст америчанске пољопривреде, да се с њоме рвају о потрошаче, чији је број био све мањи, услед подизања домаће производње. Немачка и Француска, две представнице аграрне заштите, почеле су нагло да подижу своју пољопривреду и имале су прилично успеха у томе. И Србија је била доведена у тежак положај. Њена пољопривреда била је тако рећи у сталној кризи, нарочито од 1906. год.

Данас је стање пољопривреде у свету мало друкчије. Изузев Индије, која, изгледа, може да прошири знатно своју културу цереалија на нова земљишта, нема нигде више секуларног угара. Данас је пољопривреда у целом свету у тешком положају: у Северној Америци она нормално не рентира, у Канади такође при средњој жетви, а обе су аграрне земље, тако да им заштита царинска не може ништа помоћи. Налазећи се окружене великом индустријом и методама капиталистичким и ове су државе почеле да обраћају пажњу капиталистичким начинима за побољшање положаја пољопривреде. У Канади на пример постоји ринг (pool) за трговање житом, који контролише 70% земаљске производње. Ван сваке је сумње да је тај ринг имао помало утицаја на светско тржиште. Америка помишља на демпинг. Председник Кулиџ је одбио такав предлог Сената¹⁾. Међутим кандидат републиканске странке за председника, Херберт Хувер, има за свога присталицу сенатора Мак Нерија, шефа аграраца у републиканској странци и лако је могућно, да он усвоји тај предлог ако буде био изабран²⁾. По себи се разуме да се на тај начин трајно не може помоћи американској пољопривреди, јер су извозне премије уопште неспособно средство за то. То нам најбоље показује историја извозних премија на шећер пре рата. Али би прибегавање томе средству од стране Америке изазвало огромне потресе пољопривреде у целом свету. Американска јефтина роба пала би на леђа неколицине држава, које производе вишак.

* * *

Притисак на пољопривреду од 1925. године разан је био у разним земљама; мањи у оним

¹⁾ Реч је о предлогу, да се из државних средстава у износу од 250 мил. долара олакша извоз американског жита.

²⁾ У моме предавању »О узроцима привредне кризе код нас« (Економист 1924) ја сам упозорио на тај покрет и на опасност, која нам отуда прети.

које су могле да се бране извозним царинама. Али је то само било одлагање кризе, за што нам служи као најбољи пример Италија. За оне, који не прате у корак развиће италијанске пољопривреде, важи и данас, да је Италија добила житну борбу. Међутим један италијански стручњак пише ових дана: „није доста производити довољно, већ продати са зарадом, у противном ће бити компромитован резултат житне битке. Италијанска пољопривреда продаје данас са губитком“ (Др. Силвијо Роси, — „Il Yole“ од 5. јула 1928. год.).

Из овога излази да је Италија добила житну битку у тренутку, кад су цене пољопривредних производа биле врло високе. То није никаква вештина.

Са гледишта светског тржишта постоји само један излаз из данашње ситуације: смањење производње оних производа, који су у хиперпродукцији. И то мора доћи и ако по цену великих жртава. Са гледишта народне привреде пак није излаз у смањењу производње, већ у појефтињавању исте, сем у случају да се рентабилитет не може у опште подићи на ниво светске конкуренције. Рентабилитет једног подuzeћа је његов чист принос изражен у процентима уложеног капитала. Рентабилитет се састоји из два елемента: једног активног и другог пасивног, први је цена, а други трошкови. Повећање цена и смањење трошкова повећава рентабилитет. Како је, сем путем заштитних царина у извесној мери, немогућно утицати на цене пољопривредних производа, то је једини излаз смањење трошкова. То се може постићи једино рационализирањем. За рационализирање је пак потребно знање и капитал.

Из тога излази да је криза пољопривреде требала да одјекне у целом свету у виду захтева за што јефтинијим кредитом. То је и било, али је захтев у разним земљама био разне интензивности. Најјаче је избио у Северо-Америчким Државама, Немачкој, Пољској, Мађарској и код

нас. У првој је пољопривредни кредит уопште био неорганизован. У осталим земљама жалба на кредит била је јача услед валутних поремећаја.

Да бацимо кратак поглед на мере у области пољопривредног кредита, које су од појаве пољопривредне кризе предузимале поједине државе.

* * *

1. *Енглеска*. Више од сто година енглеска економска политика није водила рачуна о судбини сопствене пољопривреде. Истина, ни за индустрију она није много урадила. У Енглеској обрађује земљу закупац; њега је финансирао сопственик земље уз најнижу камату. Тај је извор капитала престао после рата. За време светског рата Енглеска је почела да помаже пољопривреду искључиво са гледишта ратних циљева; али кад се једанпут пође тим путем, тешко је натраг. И тако је Енглеска и после рата продужила политику унапређења пољопривреде. Пад цена 1924. г. направио је дубок утисак на енглеску пољопривреду и тамо се појавио захтев за јефтиним кредитом. На то је одговорила влада пројектом закона од априла текуће године са следећим главним одредбама:

Како за дугорочни кредит у Енглеској не постоје нарочите банке, то се оснива ново акционарско друштво са капиталом од пет милиона фунти стерлинга, чија дивиденда не сме бити већа од 5%. Оно даје пољопривредницима ануитетске зајмове од 60 година. Држава даје из својих средстава један део обртног капитала без камате. Банка издаје облигације. Држава даје такође 10.000 фунти стерлинга годишње за олакшање трошкова банке и уписује облигације за 1,25 милиона фунти стерлинга. Од пет великих банака у Лондону четири су се изјасниле готове да финансирају ту нову банку.

За олакшице краткорочног кредита уведен је један нови правни институт, који би био нека

врста судског поравнања код нас, али којим поверилац стиче заложно право на покретност. Тај ће кредит давати банке.

2. Француска. Г. д-р Стојковић у поменутој кризи детаљно је изложио организацију пољопривредног кредита у Француској. Ја сам на то додао да је Француска земља, у којој је пољопривреда презасићена капиталом. Богатство Француске у покретном капиталу лежи на селу. Упркос томе у Француској се појављују периодично, међу парламентарцима, захтеви у корист пољопривредног кредита. Тако је 1897. год. постала Централна Благајна за Пољопривредни Кредит, која је дотирана са 45 милиона франака и добија годишњу помоћ из чистог прихода Француске Банке. До данас је та дирекција добила од Банке 950 милиона франака. У јулу ове године, приликом дебате о пројекту закона о стабилизацији франка, тражено је од Народне Скупштине, да Француска Банка стави држави на расположење, без камате, три милијарде франака, од чега се две милијарде имају употребити за пољопривредни кредит. Француска нема аграрних странака, али Француска Народна Скуптина има стално аграрну већину. Француско законодавство носи више аграрни карактер но оно земаља, у којима постоје формално аграрне странке. Аграрна демагогија је главна мана француске демократије. Кад се стане на гледиште, да сељак треба да има бескаматни кредит, онда се наравно и у Француској има још много што шта да учини у тој области. Тако се објашњава појава да се у Француској периодично појављују аграрно — кредитни захтеви.

Може се рећи, да Француска није учинила никакав нарочити напор на пољу организације пољопривредног кредита иако је и њена пољопривреда пролазила кроз кризу. Поред притиска американске конкуренције осамдесетих година француско је виноградарство страшно патило услед биљних штеточина. Све је те тешкоће пребродила француска пољопривреда без икакве

организације пољопривредног кредита и без захтева за истим. Уместо тога добила је пољопривреда заштитне царине и разне друге законе, као што су они о сузбијању вештачког вина ит.д. Државна организација пољопривредног кредита у Француској, која је служила за углед нашем закону од 1925. г., није дошла на захтев сељака, већ тако рећи случајно. Приликом продужења привилегије Француској Банци навалило је неколико парламентарца да учини и Француска Банка штогод за пољопривреду и успели су.

Као што рекох, приликом изгласавања закона о стабилизацији франка донела је Француска Народна Скупштина резолуцију о бескаматним два милијарда франка за пољопривреду. Г. Поенкаре није могао да се одбрани од тога аграрног препада, који је подржан од 575 посланика. Али је и том приликом констатовано, да је француска пољопривреда засићена кредитом. Казано је, да од укупне суме обртног капитала Централне Благајне за Пољопривредни Кредит није узела пољопривреда краткорочног и средњеречног ни 300 милиона франка. Констатовано је даље да се месне благајне за пољопривредни кредит гуше у новцу, који долази од сељачких улога на штедњу.

3. *Аустрија*. Ову државу помињем због тога што је она успела да на врло неповољном земљишту, под скроз неповољним психолошким, политичким и финансијским условима, подигне за кратко време своју пољопривреду на тако завидну висину, да је Немачка почела да шаље своје стручњаке ради проучавања. Аустрија је пре рата имала, после Немачке најбоље организован пољопривредни кредит: хипотекарни од јавно — правних и приватних хипотекарних банака, а краткорочни је био у рукама штедионица грађанских, вересијских благајни, пољопривредних комуналних штедионица и задруга разних врста. Већи пољопривредници имали су кредит код банака.

Прилике после рата парализовале су све те установе. Тек после стабилизације валуте 1923. г. почело је поново да се ствара, тако рећи, све из почетка. Први покушај оживљавања хипотекарног кредита преко јавно-правних банака учињен је 1925. г. емитовањем заложница са 13%. Камата је нагло падала, тако да је до краја 1927. г. емитовано, које у земљи које на страни, заложница за једну милијарду и двеста милиона динара. То је свега 15% од предратног износа хипотекарног кредита, али не треба заборавити, да је целокупан послератни дат само пољопривреди.

Краткорочни кредит дају и даље задруге и штедионице, али се обе врло тешко повраћају. Уосталом за овако корените и замашне реформе, како их је извела Аустрија, није ни погодан краткорочни кредит, већ средњорочни и дугорочни. У колико је био краткорочни потребан давала је држава из својих средстава, нарочито из зајма који је добила под ауспицијама Лиге Народа.

4. Чехословачка. Овој држави није место међу земљама, које пате од кризе пољопривредног кредита; она спада међу оне, које су најмање осетиле кризу пољопривреде. Чехословачка је наследила од Аустрије (али не и од Мађарске) ванредну организацију пољопривредног кредита, на којој су много сарађивали и сами Чеси. Хипотекарно задужење у Чехословачкој износи данас три пута више (12 милијарди круна) него пре рата, али се терет ипак лако носи, како каже г. Дворжак, генерални директор Савеза Земљорадничких Задруга, јер док је куповна снага новца пала за 700%, вредност земљишта је скочила за 900%. Још је много јаче краткорочно задужење чехословачке пољопривреде. На 15.000 општина постоје 5.243 завода за пољопривредни кредит (од чега 4.309 Рајфајзенова). Сва се потреба у кредиту покрива из уштеда у пољопривреди. Камата износи између 4—5%. Код задужења у пољопривреди од преко 40 ми-

лијарди динара не чује се жалба на презадуже-ност, док код нас на три милијарде тражи се мораторијум. То је једно упоређење. Друго, да је добром организацијом створен релативно јефтин кредит за сељака и треће, да велико задужење пољопривреде није узрок кризи, већ напротив оруђе њеног унапређења.

5. *Пољска.* Пољска спада у ред држава, које су једно време патиле од страховите оскудице кредита за пољопривреду, али је и у Пољској учињено за две три године врло много, тако да се може рећи, да је проблем пољопривредног кредита решен и тамо. Пољска је састављена из делова трију држава, које су имале разноврсну организацију пољопривредног кредита, што је била велика сметња његовом развићу, али је акција започета 1925. г. пребродила све тешкоће. Систем је заснован на месној задрузи; где је није било, држава је помагала њено заснивање; а највећу услугу је учинила држава оснивањем Земљорадничке Банке са капиталом од 75 милиона злоти. Даље је Државна Банка за Народну Привреду ставила пољопривреди на располагање кредит од 128 милиона злоти.

6. *Мађарска.* Она је и пре рата била доста назадна у организацији пољопривредног кредита. Њена банкарска организација била је уопште једнострана. Мобилијарне банке биле су извор кредита за све; зло од кога пати и србијанска народна привреда, која је у организацији свога банкарства ишла за примером мађарским, пошто су први банкарски стручњаци у Србији били Срби пречани. И задругарство је било делимично државно међарско — из националних разлога. После санирања валуте мађарска пољопривреда је остала без кредита, али је мађарска имала и пре рата неколико великих и ванредно добро вођених банака, које су имале одличне везе са светским новчаним тржиштем. Банке су биле у ствари најразвијенија правредна грана у Мађарској. Захваљујући њиховој доброј организацији и предатним везама, мађарске банке

су успеле да набаве кредит на страни, у Америци и Енглеској. Један део кредита је био чисто хипотекарни, путем емисије заложница, али је кредит, који су банке добиле за себе, смањио у земљи каматну стопу за све привредне гране. Има неколико месеци како Мађари преговарају у Америци за пласирање једног већег пакета заложница мађарских хипотекарних банака. Изгледа да америчанске банке траже да се пет великих мађарских банака, које се баве тим послом, споје у једну здругу, која ће издавати једнообразне заложнице. Као да ће се овх дана и то питање привести крају. Реда ради напомињем да су Мађари још и пре годину дана пласирали своје 7% заложнице по курсу од 97%.

7. Грчка. Грчка има извесних сличности, нарочито пре рата, са Јужном Србијом. И њена се пољопривреда састоји у главном из виноградарства и трговачких биљака (дуван, свила ит.д.), само је култура цереалија слабија но у Јужној Србији. Опкољена морем са три стране, њена је народна привреда налазила знатне изворе приноса у трговини, бродарству и риболову. И Грчка је тим гранама била поклонила много већу пажњу. Тек после балканских ратова, присаједињењем крајева који су се јаче бавили пољопривредом, приморана је била и Грчка да јој обрати већу пажњу. Наравно да се одмах нашла пред питањем кредита. И после дугог проучавања дошло се до закључка да нема другог излаза до да се ангажује Грчка Народна Банка. То је и урађено. 1914. г. почиње ова акцију на сузбијању зеленаштва у пољопривреди. При том организује пољопривредни кредит на бази кредитних задруга, чије је оснивање помагала сама банка. Она је ту политику продужила и за време целог рата и после рата. Капитал позајмљен грчкој пољопривреди износио је у милионима драхми:

1923 г.	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.
155	300	543	468	800

Кад је пре неколико месеци грчка влада одлучила да одузме Народној Банци концесију за емитовање новчаница, онда се појавила опасност, да пољопривреда остане без кредита. Да би се то спречило створена је Земљорадничка Банка капиталом земљорадничких задруга и државним дотацијама од 10 милиона драхми годишње. Стара Народна Банка обавезује се да даје и даље кредит пољопривреди, а нова да реесконтује менице Земљорадничке Банке до 20% свога обртног капитала са једним процентом ниже од своје обичне каматне стопе.

8. Бугарска. О Бугарској нећу много да пишем. Она преставља сушту противност Србији. Док у Србији није апсолутно ништа урађено, дотле је Бугарска пре рата, преко своје Народне Банке, која је била државна установа, организовала задружни покрет у пољопривреди такав, да је Србин морао да се стиди кадгод помисли на пољопривредни кредит.

Бугарска Пољопривредна Банка одобрила је у 1927. г. кредита за 1.100,000.000 динара, од чега половина хипотекарно. 31% укупних кредита дато је пољопривредним задругама.

9. Русија. Проблем пољопривредног кредита био је са гледишта набавке средстава најтежи у Русији. Огромни су капитални били потребни за тај циљ. Може се рећи да све до 1904. г. није ништа било урађено у томе правцу. Први дуго-трајни покушаји дошли су од приватне иницијативе, а по угледу на прилике у Немачкој. Формирало се задругарство, али готово без успеха. Најзад и у Русији је код кредитних задруга био исти проблем као и у Србији. Није довољно само основати задругу, већ наћи капитал, а на улоге на штедњу у Русији се није могло рачунати.

Кредитно задругарство добило је у Русији полета од дана, кад га је почела да негује Руска Државна Банка. Она је преко својих чиновника и инспектора оснивала задруге и стављала им кредит на расположење. За десет година таквог

рада подигао се број кредитних задруга од 1.826 на 14.500 (са 9 и по милиона чланова), од чега је један део био пољопривредни. Јануара 1915. год. било је готово 10 милиона сеоских газдинстава, која су преко својих задруга добила кредит од Руске Државне Банке, чиме су се ослободили од зеленаша.¹⁾

XVI.

Раздужење сељака у Немачкој.

А) Сељачки дугови и стање пољопривреде.

Инфлација, која је у Немачкој уништила предратну новчану јединицу, унела је огроман поремећај у привредни живот уопште. Немачка је пољопривреда прошла такође кроз две врло интересантне фазе: прва је за време рата и три године после рата, то је време везивања цена пољопривредних производа и одржавање на врло ниском нивоу. Немачка је пољопривреда најмање извукла користи од пољопривредне коњуктуре у Европи за време и после рата, али је зато у другој периоди, у доба инфлације, извукла веће користи но и једна друга привредна грана. Она је дуговала само хипотекарно преко 200 милијарди динара и све је то до последње паре одужила у доба инфлације. (Једну четвртину предратног дуга примила је немачка пољопривреда поново на себе услед валоризације немачке марке). Али је, с друге стране, инфлација нанела и штете немачкој пољопривреди. Приличан износ марака нашао се у готовом код немачког сељака у моменту, кад је марка пала тако рећи на нулу. Уништењем марке сељак је остао без обртног капитала, а он је важнији за немачког сељака но за оне у другим земљама, због тога што је немачка по-

¹⁾ А. Цакони. — Улога емисионе банке у кредитном и новчаном промету по примеру предратне Русије — »Економист« мај—јуни, 1928. год.

љопривреда још пре рата била најинтензивнија у Европи, највише комерцијализирана. Употреба вештачког ђубрета била је веома раширена већ и због тога што је велики део земље у Немачкој слабо плодан. У подела рада у пољопривреди немачкој изведена је у већој мери но у другим земљама, тако да је код немачког сељака новац играо исто толику улогу као и код варшанина.

Немачка се пољопривреда у неколико праваца битно разликује од наше. Пре свега земљиште под културом у Немачкој много је мање плодно од нашега, управо може се рећи, да је велики део неплодног земљишта, по нашем схватању, у Немачкој под културом и то са доста добрим резултатима, захваљујући врло рационалном газдинству. Може се рећи да је једна трећина немачког земљишта под културом подводна, због чега су потребни велики и скупочени радови одводњавања. Друга разлика је у томе што у Немачкој постоји читав кадар сељака, који немају своје земље, већ експлоатишу туђу у својству закупца. То је најшколованији и најтелигентнији ред немачких пољопривредника, који располаже великим стручним знањем и знатним капиталима и кредитом. Како је капитал тих закупца једним делом био у новцу, то је он потпуно пропао пропашћу марке и тако је најбољи део немачких пољопривредника остао без обртног капитала. Најзад је трећа разлика између наше и немачке пољопривреде у томе што се у Немачкој одржао велики посед и што је газдинство у Немачкој просечно много веће. У колико је газдинство веће, у толико је више комерцијализирано, у толико већу улогу код њега игра капитал. Док је код сељака, који ради на сопственом земљишту, издатак на радну снагу нула, дотле код великог газдинства главна позиција у издатцима је она на радну снагу.

Одмах после новчане реформе, у новембру 1923. г., појавила се у немачкој пољопривреди

потреба за кредитом. Међутим, 1. јануара 1924. г. износила је камата у Немачкој дневно 80 од сто, полумесечно 255 од сто, а месечно 300 од сто. Кредити дужи од месец дана нису уопште постојали. Упркос овако високим каматама сељак је морао да се задужује, наравно, да се најмањи део задужио по тако високој камати, пошто је она у току 1924. г. стално падала, али је све до данас остала она у Немачкој апсолутно и релативно врло висока. Код таквог стања ствари довољно је да се један мањи део пољопривредника задужи, а да други уопште не може доћи до кредита, па да криза кредита у пољопривреди одјекне у јавности свом силином. То је у толико природније било, што је Немачка колеква и у опште класична земља политичких организација са аграрним програмима. Та се појава објашњава не само у дубоком смислу пољопривредника за значај политичке странке, већ управо много више у чињеници да је велики посед био у рукама аристократије, чије је главно занимање била политика. Отуда имамо појаву у Немачкој, да се прве аграрне странке појављују у Прајској, где је велики посед, а много доцније и много слабије у средњој и јужној Немачкој, где превлађује сељачко газдинство. Савез Земљорадника (*Bund der Landwirte*), који је образован у Немачкој још у прошлом веку, имао је стално врло велики утицај на ток државних послова не због своје многобројности, већ због интимних веза са круном. После рата се појавило неколико аграрних странака, међу којима је најважнија *Reichslandbund*. Он је први отворио акцију у корист раздужења земљорадника. Он је формулисао неколико предлога у томе циљу, који су имали једну заједничку идеју, наиме да се нађе зајам на страни, да се тај новац подели међу сељаке са 6 од сто, а да разлику између 6 од сто и камате, која се буде платила странцима, прими држава на себе.

У томе су почеле да падају и цене пољопривредним производима, тако да се у току

1926. г. формирало стање у немачкој пољопривреди слично ономе код нас: оскудица капитала, тешкоће набавке кредита, висока камата и слаб рентабилитет пољопривреде.

Под притиском политичких странака држава је морала да интервенише, али пре но што је предузела ма какве мере, она је учинила све што треба да се испита и стање пољопривреде уопште и стање сељачких дугова. Стање сељачких дугова истраживао је Институт за Проучавање Коњуктуре. У половини 1927. г. он је све сељачке дугове поделио у три врсте: у дугорочне, у флукутирајуће и нефлукутирајуће; други имају остати дефинитивно, а трећи се имају вратити у кратком року.

Стање тих дугова износило је: две и по милијарде дугорочни, једну милијарду и 200 милиона флукутирајући и једну милијарду и 250 милиона нефлукутирајући, свега четири милијарде. Толико износе валоризирани предратни дугови, даље две милијарде репарациони и једну милијарду и 800 милиона краткорочни. Онда излази да је укупно задужење немачке пољопривреде у то доба износило 12.7 милијарди, док су пре рата само хипотекарни дугови износили 16 милијарди.*

* Ради што боље илустрације стања сељачких дугова код нас добро ће бити да бацимо један поглед на стање сељачких дугова у Мађарској.

Категорија поседа	Површина у хектарима	Вредност у милијардама дин.
мали посед	840.000	4,000.000
средњи посед	9.630	1,300.000
велики посед	1.130	2,600.000
свега	7,900.000	80 милијарди

Укупно задужење износи пет милијарди динара, односно 6 од сто целокупне вредности земљишта под културом. У ствари једна трећина газдинства у вредности 20 милијарди динара носи овај дуг. Значи да терет дугова износи 25 од сто од целокупне вредности дотичних газдинства, а то је далеко од предратне цифре.

Истовремено је образован парламентарни одбор за пољопривредну анкету. Он је утврдио пре свега да су задуженост и степен исте скроз индивидуалан, да су често срећне и несрећне околности играле извесну улогу при задужењу. Код задужености до 30 од сто у највише случајева порекло лежи или у валоризацији предратних дугова, или у репарационом дуговању (по Дозовом плану). Код задужења до 60 од сто терет се још може да носи ако нису дугови сувише краткорочни. Критично је стање задужења до 100 од сто, које је дошло у највише случајева услед нерентабилности газдовања. Одбор је нашао чак да има задужења преко 100 од сто, која нису опасна ако су дошла услед валоризације куповне цене. Вредност земљишта је негде на висини предратној, а у извесним крајевима, нарочито у источној Прајској, где је велики посед, ниже су за 30 од сто. Велики је број газдинстава презадужен. Од проучаваних 2700 газдинстава која воде уредне књиге, нађено је да је скоро половина (46 од сто) радила са губитком. Како се и код нас често тврди да пољопривреда не рентира, то је добро да покажемо како су Немци утврдили нерентабилност код пољопривредног газдинства. Ако се узме једно типично добро од 300 хектара, онда су главне позиције његових издатака износиле:

	Пре рата	1927. г.
порез	1114 марака	4896 марака
наднице	3780 „	7560 „
социјалне дације	309 „	2832 „
Свега	5603 „	15288 „

Издатци су повећани за 200 од сто, а цене само за 30 од сто. Капитал уложен само у земљиште доноси једва 2 од сто ренте, а ако је иоле слабија година, или мали пад цена, и тај се део ренте претвара у дефицит. Овде је узето за пример газдинство без дуга, оно које

има дугове и у најбољој години ради са штетом.**

Можда нема индустријске земље у Европи, у којој је диспаритет између цена индустријских и пољопривредних производа на штету последњих тако велики као у Немачкој. У току 1927. г. попели су се индексни бројеви:

За фабрикате	од 141,6 на 152.9
за пољопривреду пали су од 140	на 137.7

Као најприроднија последица тога појављује се пораст егzekутивних продаја сељачких имања, која су износила у 1924. г. 400, а у 1926. г. 1839 (поверљиви извештај Allgemeine Deutsche Kredit — Anstalt од 8.-XI. 1927. г.)

Б) Мере државне за помоћ пољопривреде

Као што напред рекох, прву је агитацију отворио Reichslandbund са демагошким програмом. Увек су се захтеви окретали око ангажовања јавних средстава у корист пољопривреде: или се тражило да се раздуже сељаци преко јавно-правних кредитних установа, при чему се није водило рачуна ни о стању задужености појединих газдинстава, ни о рентабилитету истих, (то је било потребно вођама покрета, који су били великопоседници, јер би се у противном нашло да њихова газдинства не рентирају и да је једини спас парцелисање истих), или се тражило да држава откупљује својим средствима заложнице хипотекарних завода, док се не би камата смањила на висину сношљиву за сељака. Камата, коју је сељак могао да носи, по њиховом мишљењу, не сме бити већа од 5 од сто.

Лозинка „спасавајмо пољопривреду, она се налази пред опасношћу“ чула се први пут у јесен 1925. г. и као једини узрок означавала се скупоба кредита. Како је незадовољство због стања у пољопривреди узело озбиљну форму

***) Freiherr von Stumm „Zur Krisis der Landwirtschaft“ — Der Deutsche Volkswirt 17.-II. 1928. г.

нарочито у другој половини 1927. г., то је влада почетком 1928. г., као што је раније речено, приступила проучавању питања и на основу података израдила је свој програм. Пошто је испитала узроке невоља у пољопривреди и дошла до закључка, да су разни узроци нерентабилности пољопривреде у Немачкој, то је за сваки тражила засебан лек. Као што ћемо малочас видети, питање кредита је такође саставни део тога програма, али се влада није ограничила само на томе питању, нити је помишљала на мораторијум, већ је чинила покушај да зло убије у корену — у колико је то могућно. Она је водила рачуна о томе, да је техника немачке пољопривреде за време службеног ограничења цена знатно попустила и да има поседа, који су толико занемарени и запуштени, да је потребан велики капитал па да се поново ставе у стање повољно за експлоатацију. За та се добра обично говори да су и поклоњена скупа. Свакако да је главни фактор рентабилитета цена, али за највећи део пољопривредних производа цена је зависна од светског тржишта; она се може изузетно и само у извесној мери да повећа у увозним земљама, иначе се рентабилитет може да повећа једино смањењем трошкова производње и уновчавања. Немачка влада је у току 1926. г. била противна свакој јачој царинској заштити за пољопривредне производе, из сасвим појамног разлога, што је индустрија у Немачкој много важнија и много кориснија при извозу (само 30 од сто целокупног становништва Немачке бави се пољопривредом). Али је у току 1927. г. напустила то своје интрансингентно гледиште, вероватно због тога, што је приликом првих преговора за трговинске уговоре срела свуда крајњи протекционизам. Од стране политичких демагога тражена су повећања заштитних царина на све пољопривредне производе. Немачка влада то није примила, али се у њеном програму налазе и трговинско — политичке мере.

Једна од тих мера је смањење контингента увоза смрзнутог меса, које прави велику конкуренцију немачким сточним производима. Друга је мера много важнија, то је увођење увозница за свиње и свињске производе.* Мера је имала врло повољно дејство по немачки извоз. Већ неколико месеци Немачка извози свиње. У мају месецу је на пример Немачка продала на централном сточном тржишту Св. Маркс у Бечу 7.768 комада свиња према 1134 комада у априлу. Од свих држава највише извози свиње у Аустрију Пољска (61.000 комада годишње), док Југославија, Румунија и Мађарска стално опадају.

Исто тако су за нас врло важне мере: поштрење ветеринарно-полицијског надзора на граници, што је такође саставни део програма владиног, а која се мера правда стереотипно: спречавањем увоза заразе.

Много су важније мере аграрно-политичке природе. При том се пошло од основног сазнања, да су велике месне и временске разлике у ценама пољопривредних производа. Месне се разлике могу уклонити приближењем произвођача и потрошача, а времене што бољом организацијом тржишта и индустријског конзервирања. Најзад страна конкуренција може се сузбити само побољшањем квалитета. Ради што боље прође пољопривредних производа одлучено је да се форсира стандардизација, т. ј. стварање типова појединих производа заштићених марком. За што бољу организацију тржишта и за побољшање квалитета одобрен је кредит из државних средстава од 400 милиона динара. Да покажем на неколико примера мере које садржи владин програм.

* Та се мера састоји у томе, што се при извозу свиња и свињских производа добија од царинарнице један сертификат, којим се може да плати царина при увозу ма које било робе, и то за сваких 100 килограма извезеног свињског меса увозница гласи на 250 динара. То је у неку руку извозна премија за свиње и свињске производе.

За производњу јаја одобрен је кредит од 65 милиона динара, који се има употребити ради помагања задружног прикупљања јаја од произвођача, за набавке лампи за преглед јаја, за помагање хладњача и стварање марака које мора да носи свако јаје, а све то у циљу да се сузбије увоз из Данске и Холандије, који је узео био велики обим. Даље је одобрено 100 милиона динара за побољшање производње млека и млечних производа, нарочито за стандардизацију путера са нарочитом марком. Одобрено је 100 милиона динара за воће и поврће у циљу помагања задружног скупљања, затим сортирања, паковања и организације аукције на тржиштима. За кромпир је одобрено 40 милиона динара, нарочито за помагање индустрије прераде. За сточарство је одређено 400 милиона динара, пошто је констатовано да се оно налази у јакој кризи. Из тога се новца има да организује статистика цена и извештај са тржишта, имају се помоћи организми за регулисање слања стоке на тржишта, имају се уредити сточна тржишта и подићи централе за што боље уновчење стоке и сточних производа. Нарочито се има обратити пажња да се сланина стандардизира и уведе нарочита марка.

Имају се уопште организовати посматрање тржишта, рационално уређење истих и организација аукције где је потребна брза продаја. На хладњаче се поклања велика пажња а обилни кредити су одобрени за организацију контроле марака, премије за успех у стандардизацији, премија месарима и другим трговцима животињних намирница, који купују непосредно од произвођача. За подuzeћа која раде на квалитативном побољшању пољске привреде и бољем уновчавању њених производа, предвиђају се појевтињавање каматне стопе, или јевтинији зајмови, или гаранције за закључење зајмова. Извођење овога програма поверено је влади под контролом једног одбора од 60 чланова.

Исто тако су предвиђене извесне пореске олакшице за пољопривреду али не у виду спу-

штања пореских стопа, које су огромне као што смо малочас видели, већ у виду почека за доходарину (за 1926.—1927. и 1927.—1928. г.), за обртни порез, за порез на имовину и за дуговања државној банци. Средства обезбеђења могу се одложити за извесно време, ако се налази да дужник није у стању да се одазове обавези.

В) Мере у области кредита.

Ако оставимо на страну Данску и Холандију, државе са савршеном аграрном политиком, онда се може рећи да је Немачка имала још пре рата најсавршенију организацију пољо-кривредног кредита. Да бацимо површан поглед на исту.

1) **Хипотекарни кредит.** Немачка је колевка заложница, а ове су пионир хипотекарног кредита, отуда имамо појаву да је пре рата хипотекарни кредит био најјаче развијен у Немачкој. Хипотекарне кредитне установе могу се поделити у главном у две групе, у приватне и јавноправне. Прве су обично акционарска друштва, а друге су својина држава, земаља или области. Прве се баве у главном варошким хипотекарним кредитом, а друге пољопривредним. Прве се организују у три велике групе, а друге имају на челу *Централу Земалских Банка*. Поред истих баве се хипотекарним кредитом и друге приватне и јавноправне установе, али је све то мањег значаја.

Као нарочити облик хипотекарног кредита могу се сматрати банке за колонизацију и за подизање зграда. Прве су већином приватне банке, оне врше у Немачкој ону исту функцију која је у ствари додељена Француској *Централној Благајни за Пољопривредни Кредит*.

Пре рата су хипотекарне банке набављале средства емитовањем заложница. Заложница је била најомиљенији папир од стране немачког штедише, омиљенији од државних обвезница, тако да је могућност набавке кредита хипотекарних банака била неограничена.

Стање хипотекарног кредита 1913. године овако је изгледало:

	милијарди марака
хипотекарне банке	11.4
штедионице	13
осигуравајућа друштва	8.3
јавно-правне банке	7
	<hr/>
	39.7

Од тога је узела била пољопривреда 16 милијарди марака.

Немачка је добила после рата три велике државне банке: Reichskreditgesellschaft, основана 1919. г. за финансирање старе индустрије (са капиталом од 400 милијона динара). Она је претворена доцније у обичну банку за кредитирање целокупне привреде. То је државна банка царевинске владе, пошто готово све остале федералне владе и области имају своје банке; друга је Golddiskontbank, основана за емитовање новчаница за спољну трговину (са капиталом од две милијарде и 750 милиона динара). Претворена је 1924 г. у обичну државну банку. Трећа је Rentenbank, основана у циљу издавања повремене новчане јединице, рентне марке; па како је стара емисиона банка поново примила тај задатак на себе, то је ова 1925. г. претворена у обичну банку са задатком да даје пољопривредни кредит само преко кредитних установа које се тим послом баве. Тога ради је код ње основано одељење под називом Пољопривредна Централна Банка, којом управља веће, делом састављено од пољопривредних организација. Лични кредит даје Rentenbank са $8\frac{1}{4}\%$, са роком од девет месеци. До сада је она ставила пољопривреди на расположење око шест милијарди динара.

Програм немачке владе за помоћ пољопривреди из прве половине 1927. г. обухватио је и Rentenbank. Одлучено је да може да прошири свој делокруг и да се може задуживати на рокове краће од годину дана (искључујући улоге

на штедњу), и с друге стране да улази у трговину, индустрију и финансијска предузећа, која су од користи по пољопривреду. И тако је Rentenbank на путу да постане највећом немачком банком, стављајући сва своја средства на расположење пољопривреди.

2) **Лични кредит за пољопривреду** такође је савршено организован. Поред разних приватних установа њиме се баве на првом месту задруге.

У 1927. г. износио је број задруга 52.000. Од тога 18.000 је задруга организовано у Земаљски Савез Пољопривредних Задруга, а 8700 у Генерални Савез Рајфајзенових Земљорадничких Задруга. Један мали је део у савезу задруга Свезе Аграра, а остале су слободне. Задруге су биле готово уништене за време инфлације. Остале су биле готово само фирме, али су се ипак оне после валутне реформе, почев од 1924. г., нагло опоравиле. Рајфајзенове Задруге имају и своју банку, као акционарско друштво, која је услед рђавог вођења за време инфлације (ангажовањем у трговачким и индустријским пословима) изгубила преко 600 милиона динара. Пошто су акције те банке подељене међу задруге, то је држава дала знатан кредит да би се банка одржала, јер би њеном ликвидацијом задругари морали исплатити целокупан губитак. Највећи део задруга пак има свога банкара у „Дрезднер-банк“.

Главни финансијер целокупног задругарства у Немачкој је *Прајска Централна Задружна Каса*. То је чисто државна установа. Њена главница износи 600 милиона динара и сва је уплаћена од Прајске државе. 31. децембра 1927. год. она је потраживала од задруга 15 милијарди динара и то 12 милијарди од кредитних задруга.

Сматра се да је у лето 1927. г. целокупно дуговање немачке пољопривреде по личном кредиту износило 17 милијарди динара, од које суме пада:

3,2 милијарде динара на Rentenbankkreditanstalt,

9,2 милијарде динара на Прајску Централну Задружну Касу,

1,3 милијарде динара на Пољопривредне Кредитне Задруге, и

3 милијарде динара на штедионице.

Камата је износила на сељачке дугове код Rentenbankkreditanstalt $9\frac{1}{2}\%$, а иначе 11—13%.

Прајска Централна Пољопривредна Благајна даје лични кредит свима задругама. Њен капитал од 600 милиона динара уплатила је у у главном прајска држава, а у њему учествују и задруге. Она је кредитирала задруге крајем 1927. г. са 10 милијарди динара. Криза пољопривреде изазвала је и њену реформу. Баш је ових дана одлучено, да се њен капитал повећа на две две милијарде и 300 милиона динара. Повећање изводи прајско министарство финансија, али позива и све остале федералне државе као и све задруге да учествују у повећању капитала, државајући за себе, наравно, већину, али дајући врло велики утицај задругама у вођењу банчиних послова. Повећање капитала правда се чињеницом да су кредити, које је банка дала задругама, замрзнути, док међутим она дугује велике суме држави и другим повериоцима краткорочно. И тако ће Прајска Централна Задружна Благајна постати такође једном од највећих банака у земљи, стављајући сва своја средства у службу краткорочном пољопривредном кредиту.

Следећа статистика пољопривредних дугова у Источној Пруској показује, шта је држава тамо учинила за пољ. кредит.

У току 1927. г. тамо је деловало 832 банкарске радње, изузев приватне банке, од којих је било:

Задружних 534, јавноправних (државних и самоуправних) 268, приватноправних 30, свега 832.

Целокупна њихова потраживања изно--
сила су:

Краткорочна	4	милијарде	динара
дугорочна	4	„	„
свега	8	„	„

У краткорочним учествују јавноправне банке са 70%, кредитне задруге са 19%, а приватноправне банке са 11%. У дугорочним учествују јавноправне са 80%, приватне са 10%, а остало задруге и хипотекарне банке. У ове суме нису урачунати кредити које даје новчанична банка.

3) **Конверзија сељачких дугова.** У Немачкој не постоји сељачки зеленаш, сем за сељачку пропалицу. Код овако развијене организације пољопривредног кредита сваки сељак има могућност да дође до кредита или код јавне банке или код задруге, или код приватне солидне банке. Али како је камата у 1924. и 1925. била врло висока, па ни сељак није могао доћи до јевтиног кредита. Просечна камата износила је око 20%. Још је већа невоља била немогућност сељака да плати о року своје краткорочне обавезе. Један део поверилаца није ни могао — према природи својих обавеза — да му одобри пролонгацију и студа нагао пораст понуде сељачких имања и следствено нагао пад цена. С обзиром на све то израђен је следећи програм олакшања сељачког положаја.

При земаљским банкама (које су јавно-правног карактера) образују се два одбора: један за оцену кредитне способности задуженог сељака, а други за предузимање ризика, који буде произашао за земаљске банке из посла око раздужења. Први одбор врши раздужење: он решава да земаљска банка исплати повериоца; а ако је дуг премашио вредност имања дужниковог, он се равна с њим. Земаљска банка, која раздужује, стиче на имању дужниковом хипотеку другог степена. Њезино је потраживање дугорочно — најмање од неколико година. Имају се испла-

ћивати првенствено најкраткорочније обавезе сељачке — нарочито меничне. Овако се може поступити само с оним сељаком за кога кредитни одбор стекне уверење, да му је посао рентабилан и да је у стању, да рационализује своје газдинство. У противном случају оставља се дужник својој судбини; али је други одбор дужан да бди над јавним продајама сељачких имања, да их откупљује, па да их, првом згодном приликом, прода сељаку способном за газдовање. Нарочито је важно, да је влада нашла, да се не сме никако допустити слом на тржишту сељачким непокретностима. То би било опасно и по саме повериоце: задруге и јавно-правне банке. Интервенција државна оглашена је неизбежном и данас се третира питање оснивања једне банке, која би куповала нарочито веће презадужене поседе и продавала подузећима за парцелацију.

Као што је речено, евентуалне губитке од ове акције примају нарочити одбори односно народ: једну трећину Рајх, другу федеративне државе, а трећу провинције.

Као што се види из овога Немачка је организовала јавним средствима конверзију сељачких личних краткорочних дугова у дугорочне и хипотекарне. До сада је за тај циљ мобилизирано око 200 милиона марака. Прву суму од номиналних 30 милиона долара ставила је на расположење *рентна банка*, добивену продајом обвезница на американском тржишту. Није без интереса поменути и услове те операције. Зајам је преузела *Нашенел Сити Банк* и исплатила $91\frac{1}{4}\%$ за 100, камата 6% . Сељак добије новац под оригиналним условима и плаћа на име трошкова $\frac{1}{2}\%$ (од чега 0.1% за Рентенбанку, а 0.4% за хипотекарну банку преко које је дат зајам). Рок износи десет година. Дужник плаћа годишње 8.25% на име целокупне амортизације.

Око 25 милиона долара мобилизирала је *Централна Земаљских Банка* продајући такође своје обвезнице на американском тржишту.

Услови: $6\frac{1}{2}\%$, курс 93, рок 30 година. Зајам се зове „серија А“. Значи да ће му следовати даље серије.

* * *

Видели смо већ шта је предузето у области личног кредита: огромно повећање капитала Прајске Централне Пољопривредне Благајне. Пре кратког времена указано је — нарочито од стране пруске владе — на чињеницу, да се главни део личног кредита сељачког налази код задруга. И задруга и њезини повериоци чине што могу на пролонгацији тих кредита, али је то један прост палијатив. Ако се хоће да олакша положај задуженој пољопривреди путем конверзије краткорочних у дугорочне, онда треба то урадити код задруга. Пруска влада је изјавила готовост да да јадну трећину удела у томе послу, т. ј. у разудужењу дугова код задруга преко земаљских банака.

Питање је сада на проучавању и врло је вероватно, да ће бити решено у томе смислу.

2) **Две интересантне мере у корист пољопривреде.** Предузета је једна мера у области задруга, чији је успех проблематичан, али чија основна деја није лоша. У програму владином налази се кредит од 300 милиона марака намењен рационализовању задруга. У први мах се мислило да ће се та сума употребити на санирање посрну-лих задруга, а њих има врло много (а 600 милиона и иначе леже код Рајфајзенове Банке, која би иначе отишла под стечај) — међутим она ће се употребити *искључиво на фузионирање задруга*. Ми смо већ видели, да у Немачкој постоје три велике организације задругарства. Значи да у многим местима постоје 2—3 задруге с истим циљем. То је свакако нерационално и поскупљује и кредит и услуге. То је нарочито незгодно за државу, која све више чини за задругарство. Идеал је да се задруге фузионирају. Спајање задруга изазива велике трошкове: таксу за пренос непокретности, накнаду за раскид

уговора о закупу и т.д. Одобрен кредит има да послужи за покриће тих издатака. А један део за сваку другу меру упрошћења и рационализирања.

Од овога се не очекује жељени резултат. Дакле, задруге повезане у савезе, можда би се још и могло штогод постићи. Али се главни Савези не могу натерати на спајање. Између два највећа постоји чак и сарадња, али и велико разлижење на многим питањима. Први сматра н. пр. Рајфајзенове задруге за мање солвентне; оне су претрпеле много веће губитке него остале. Само њихова банка губи неколико стотина милиона. А трећи савез је уз то и политички. С њим прва два не би ни у ком случају заједно. За нас је овде од интереса начин како једна културна земља помаже фузионирање кредитних установа: жртвама целог народа.

И код нас постоји исти проблем код паланачких новчаних завода. Али ми уместо, да им учинимо помоћ, полицијским мерама хоћемо да их натерамо на спајање: ускраћењем кредита код Народне Банке и других јавно-правних кредитних установа.

Друга, врло оригинална мера у корист пољопривреде, изведена је у месецу јулу 1928. г., Рентенбанка и Прајска Центар. Пољопривредна Благајна купиле су већину акција акционарског друштва за индустрију жита и комисију, која има у својим рукама највећи део трговине житом, а чији млинови прерађују 60% увезеног жита. Рентенбанка и њезин ортак имају за намеру да у овај посао уортаче и индустрију азота (вештачког ђубрета) и организацију потрошачких задруга. Вели се да ће група да откупи још неколико млинова. Све се то изводи у намери да се стабилизира цена жита и брашна.

Ову ћемо акцију правилно разумети, кад имамо у виду две чињенице: прво да су обе првопоменуте кредитне установе чисто државне, и друго, да на њихову пословну политику имају задруге законом признат огроман ако не ре-

шавајући утицај. Изгледа да се удружују држава и задруга — а новац улаже само прва — ради монополисања једне највеће гране трговине (житом) и једне од највећих индустрија (млинарске). И све то у крајњој намери да се дотична трговина и индустрија ставе у службу пољопривреде. Колико је далекосежна мера појмићемо, кад уочимо да је у капиталистичком друштвеном уређењу пољопривреда у рукама трговине житом и млинарства; ова два фактора, који често иду паралелно, већ неколико стотина година утичу на цене жита. Сад се, помоћу народног новца, окреће ствар: трговина житом и млинарство стављају се у службу пољопривреде.

ШТА ДА СЕ РАДИ?

I.

Пре свега сељачки мораторијум у — акта.

Парламентарни покрет у интересу „презадуженог“ сељака завршио се слично свима великим идејама из те средине: угасио се, али не нечујно ни неприметно, на против, врло свечано. Министарство Пољопривреде и Вода имало је похвалну идеју, да приреди — ако се не варам — и трећу анкету о томе питању. Министарство је, по свему судећи, имало правилно гледиште на то питање, али је хтело да има подршке од стране стручњака, како би олакшало Краљев. Влади негативан одговор на ургирање од стране забринутих парламентарца.

Ја сам у анкети рекао, да је рђава жетва 1927. год. породила питање презадужености и да ће га добра жетва, каква се очекује 1928. скинути с дневног реда. Али постоји опасност, с обзиром на нараф наших парламентарца, да се идуће године појави поново питање о презадужености сељака и захтев за мораторијум. Због тога је потребно да се то питање потпуно исцрпи.

Влада је погрешила што је покушала да анкетом међу стручњацима утврди стање сељачких дугова, уместо да је покупила податке из интабулационих књига. Интересантно је, да је Министарство Трговине, надзорна власт над новчаним заводима, с којима стоји у непосредној вези и које оно иначе довољно потрже, тра-

жило податке преко жупана. Да је оно то урадило непосредно, поставивши новчаним заводима неколико питања, добили би се врло интересантни податци о личном кредиту. Кад је све то пропуштено, наравно да смо упућени на најфантастичније процене и како је човеку урођено да се хвата за цифре, као најбољи облик знања и изражавања, то је појамно што смо се сви ухватили за фамозне три милијарде динара, која се сума добила поменутом анкетом краљевске владе. Та цифра не обележава ништа реално, али је цифра. Али, узмимо да су сељачки дугови четири милијарде, (а само је г. Настас Петровић ишао до пет милијарди) па ћемо ипак имати закључак да дугови сељачки нису велики. То је већ много пута истакнуто, да је сума од четири милијарде заиста мала и према целокупној вредности имаовине наше пољопривреде и према њеном годишњем приносу. Однос је увек 1 : 20. У Немачкој задужење пољопривреде износи 30% од процењене вредности пољопривредног земљишта. Могао би се износ сељачких дугова упоређивати и са површином обрађене земље. У Немачкој је и тај рачун израђен. Ја држим да није потребно да идемо даље у истраживању, увек ћемо доћи до истих резултата.

У Немачкој је при утврђивању степена задужености сељака нарочито обрађена пажња на стање исте пре рата. Ми то не можемо да урадимо због тога што је готво несавладљив задатак издвајање из статистике хипотекарног задуживања А.-Угарске цифара, које се одnose само на нашу земљу; али не могу прећи преко једног податка који је врло интересантан и који много говори. Г. Јагатић је изнео (у „Јутарњем Листу“) статистичке податке о задужењу хипотекарском у Хрватској и Славонији пре рата. Оно је износило 958 милиона круна односно 10 милијарди динара. То је два и по до три пута више него што је данас сељачко задужење за целу земљу. Имам при руци и ста-

тистичке податке о хипотекарном задужењу у Србији (1905. г. износило је оно 17 милиона динара, од чега 6 милиона за рачун Управе Фонда), али је цифра неупотребљива због тога што је највећи део тих дугова варошки.

Већ је у првом делу ове студије показано дедуктивним путем, да је презадуженост сељака као социјално зло немогућна појава с обзиром на стање нашег тржишта капитала. То је логички закључак.

Штетне појаве у пољопривреди у вези са кредитом могу бити двојаке: једна је *оскудица кредита*, а друга *презадуженост*. Оскудица кредита у ствари је оскудица капитала, а то је пак висока каматна стопа.

Ова је појава хронолошки ранија. Не може пољопривреда једне земље да пати од презадужености, ако пре тога није преживела скупоћу капитала. Висока камата која премаша рату зараде, велико је зло. Отуда имамо у историји редовну појаву, да се власт паштила на најразноврсније начине, да сузбије зеленаштво. Али је потпуно искључено да велики број пољопривредних газдинстава падне у зеленашке руке. Тога није било нигде у свету. А још мање је могућно, да зеленаштво угрози већи број газдинстава. Зеленаштво је у очима широких маса негативна појава моралне природе, али је оно у ствари чисто економске категорије, оно је доказ оскудице капитала. И кад нема капитала нема ни кредита, па ни презадужености у маси.

* * *

После првог сусрета са предлогом мораторијума и његов најзатуцанији присталица напустио је своје првобитно тврђење и ограничио се на томе, да су само извесни крајеви презадужени, а, да би апсурдност била комплетна, надовезано је, да је презадуженост највећа у нашим најбогатијим крајевима. Лепо би изгледало

кад би то било тачно. Онај који има нешто, презадужен је, а онај који нема ништа, нема ни дугова. Од свега тога тачно је само толико да у сиромашним крајевима, наравно у печалбарским, не само да се не чују жалбе на презадуженост, већ се појављује чак и готовина, а да се највише жалби чује из богатих крајева. То је све врло разумљиво. Тамо где су услови за производњу неповољни; свет је пука сиротиња, али ако је што зарадио у печалби, то му стоји као готовина. Интензифицирање пољопривреде почиње у богатим крајевима, а интензифицирања не може бити без употребе кредита. У колико је савршенија производња, у толико се она више служи кредитом. Данас у западној Европи не постоји сељачко газдинство, које се не би служило кредитом. То лежи у природи привредне експлоатације. Кад се догоди какав неповољан догађај у пољопривреди, било да падну цене производа, било да скочи камата, онда се наравно жалбе могу чути из оних крајева у којима постоје јаче развијени кредитни односи и јача употреба кредита. Дугови постају несносни.

Очигледно је да је стање задужености територијално различито, али ни то не даје право на закључке о презадужености ни у појединим крајевима. Све што се може рећи то је, да је у појединим крајевима већи број људи, којима дугови тешко падају. Али смо ми далеко од тога да је већина сељака, ма и у појединим крајевима, презадужена. Због тога је потпуно непотребна анкета за утврђивање презадужености у појединим крајевима. Ми знамо који су то крајеви. То је један део Србије и у последње време један део Босне, па ни у њима не треба анкетирати: можемо узети мирно да се један део становништва тих крајева налази у невољи због несносних дугова.

За тај случај препоручује се редуцирани мораторијум.

За њ важи исто што и за мораторијум за целу земљу. Такав би мораторијум обухватио

све сељаке једног краја, јер он не поставља никакву разлику ни по степену задужености, ни по другим околностима. Ако међу сељацима тога краја има 50% таквих, чије стање није несносно, који нису презадужени и који би могли да одговарају мање више својим обавезама, онда је такав мораторијум једна скроз неоправдана мера на штету повериоца и средство за довођење дужника у искушење да са новцем којим располаже, а који фактички није његов, прави опасне експерименте. Да је то лако могућно имамо примера баш у нашој историји. Већ је било говора о мораторијуму за време балканских ратова; он је био свеопшти и дуготрајан и непотребан с обзиром на прилике, како су се оне развијале за извесне привредне редове у току успешног рата. Увозници београдски имали су за време рата и одмах после рата бриљантну коњукуру. Они обично држе велике лагере (рђава пракса која се повлачила годинама), па како је услед рата увоз био знатно отежан, како су из истих разлога знатно скочиле цене; даље, како се одмах у првом месецу после објаве рата окупацијом Македоније знатно проширила царинска и потрошачка област Србије и најзад како је повећан оптицај новчаница и обилност звечећег злата у Македонији створила обилност платежних средстава у земљи, то су увозници брзо и врло повољно уновчили своје лагере и нашли се са великом готовином у каси услед мораторијума. Један део тих готовина упућен је на берзу и може се рећи да смо ми 1913. г. први пут доживели у Србији спекулацију са хартијама од вредности. Како тада није било ниједног тако рећи папира државног, који би био у већој количини у земљи, то су за предмет спекулације узете акције Народне Банке, које су на тај начин скочиле на 1.000 динара, тако да рента није износила ни 3%. Наравно да то стање није могло да траје и међу трговцима се налази доста њих, који су тим поводом претрпели знатне губитке.

II.

Стање наше пољопривреде.

Победа у светском рату и постанак наше краљевине прослављени су френетички. Купали смо се у оптимизму. Све је било савршено и превасходно. Милорад Драшковић није поцрвенио, кад је у октобру 1920. г., на једном збору у Загребу, казао, да смо ми по политичкој могућности и свести један од првих народа у Европи. У економском погледу оптимизам је ишао до лудила. Сматрали смо се за најбогатије у свету. Са презрењем и са сажаљењем посматрали смо делегате Швајцарске, Мађарске и Аустрије, па и Немачке, како су очајно обигравали око наших министарстава за одобрење, да могу извести животне намирнице. Сматрали смо наше пољопривредно богатство за бескрајно, а нашу произвођачку могућност за неограничену. Закључивали смо трговинске уговоре само због клаузуле највећег повлашћења. Нису нам били потребни уговори, сматрали смо да морају купити храну они, којима је потребна, а да ми у међувремену можемо подизати индустрију.

Како је брзо прошло то пијанство — готово као сан једне летње ноћи! За обележавање стања наше пољопривреде придев „очајан“ био би и сувише благ. Већ се на стању извозне трговине може да цени стање односне гране пољопривреде. Безброј извозника пао је под стечај за последње четири године. Близу Загреба обуставила је плаћања највећа извозничка фирма меснате робе. Цене, које добијају за нашу робу извозници, и сувише су ниске, а прођа и сувише трома. Југославија, у чијем се саставу налазе крајеви специфично сточарски, извози рогате марве мање но што је извозила Славонија, а свиња мање но што је извозила Србија.

Извозна трговина стоке је у кризу услед рђавог квалитета робе, а узрок томе синтетизирао је на врло пластичан начин професор Марков на конференцији ради унапређења биљне

производње 12. јула 1928. г. Стање попаша и ливада најпримитивније је, казао је. Пашњака има врло мало и то са врло сиромашном флором. На њима стока још у пролеће поједе бољу храну, тако да преко целог лета расту на пашњацима бодљикавци и отровне биљке, чиме се стока храни. Ливада има само у долинама река, управо у барским пределима, који се ни за какву другу културу не могу да употребе. Те су ливаде легло заразних болести, нарочито метиља. Вештачких ливада готово и нема. Каква може бити стока одгајена отровним биљем и у ливадама пуним заразе? У Јужној Србији стока једе формално земљу два месеца преко лета, пошто суша дотле уништи сву вегетацију.

Са овим констатацијама је потпуно у сагласности оно што је утврдила анкета министарства пољопривреде о мерама за унапређење сточарства. Сва је стока дегенерисана. Нити је за неговање стоке учињено штогод, нити за одабирање расе, нити постоји организована ветеринарна служба, нити осигурање стоке од помора.

До пре четири године наша је живина продавана од Лондона до Беча и од Милина до Берлина; Југославија је још у 1923. г. била после Холандије и Данске највећа извозница јаја. Лако је било продавати и живину и јаја у доба, кад је владала забрана извоза у Италији, Француској, Пољској и Румунији, а анархија у Русији. Чим се појавила конкуренција из тих земаља, наш је извоз живине и јаја дошао у невероватну крзу. Живину купује још само Италија за своје најсиромашније становништво, да би могла да извезе своју много бољу робу. Јаја југословенска, која су била радо виђана делимично чак и у Лондону, где су купци веома тешки у погледу квалитета, данас узимају само још Италија и Швајцарска и то по бедној цени. Од пет трговачких кућа, које су до пре четири године извозиле живину и јаја из Србије четири су пале под стечај, остала је само једна и њен је

сопственик стран поданик. И да не постоји опасност да једна једина фирма, у осутству конкуренције, не превали сав ризик на произвођаче, ми би смо могли мирно да посматрамо, како се она пашти са извозом те робе.

Зла судбина извоза живине и јаја лежи искључиво у рђавом квалитету. Та роба у Србији ни пре рата није била доброг квалитета. Наравно да за све време није ништа учињено, да се то поправи. Али је још много жалосније, да је почео да спада квалитет и једној и другој врсти производа у Словеначкој и Бачкој, где су пре рата били првокласни.

Са живином и јајима дошли смо у положај, у коме је била Србија са стоком пре рата. Од 70.000 ксмада рогате марве, колико је Србија извезила 1905. г. половина није по тежини била равна западно-европском телету. Мађарски делегат за преговоре за трговински уговор 1905. г. казао је нашим делегатима, да би се он стидео, кад би његова земља извозила онако мале кравице какве извози Србија. Аустрија је ту робу куповала за своју сиротињу у великим варошима и Галицији, да би могла своју много бољу робу да извезе у Немачку и у друге крајеве.

Кад смо 1912. г. окупирали Јужну Србију, затекли смо велике количине одличног дувана у стовариштима у Скопљу и Битољу. Србија је дотле увозила македонски дуван и политичари су нам казали 1912. године да ће Србија извезити дуван. Како обично бива све противно ономе што наши политичари кажу, тако је било и са дуваном. Увозили смо га све до 1922. г. Затим је почело форсирање производње дувана давањем одобрења за сађење где има места и где нема и плаћањем цена, које су биле тако високе за слабији квалитет, да је највећи део тога дувана иструлио по нерационалним магацинима, за које смо плаћали огромну криву. Већ је неколико година како мољакамо Чехословаке и Пољаке да нам купе дуван, као што босански колпортер мољака публику да му

купи дугмета и ђинђуве. После тога је наступила обрнута политика. Дате су и сувише ниске цене за добре квалитете. То је имало за последицу да је култура дувана, која је специјално брдска, сишла у долину и потпуно покварила квалитет.

У саставу Југославије налазе се две земље, које су пре рата имале светски глас као произвођачи шљива: Србија и Босна. Било је очекивати да ће производња и извоз тога артикла да се интензифицирају. Наступило је обрнуто. Наш се извоз шљиве налази у кризи. Производња је у још већој кризи. Штеточина (штитаста ваш) почела је да ништи воћњаке по Босни и по Србији. Тиме ћемо бар решити питање извоза!

Да поменем још и опијум. Иако је пре неколико деценија увезен први пут у Јужну Србију, његова се култура јако проширила јер одговара климатским и атмосферским приликама тих крајева. Али се баш на опијуму огледа тотална немоћ државне аграрне политике. Добре цене имамо кадгод је рђава берба. Кад је добра берба имамо ниске цене. То тако иде у непрекид. Међутим зло се може лако да отклони. Целокупна берба у најбољој години износи 200.000 килограма. За то би био довољан један здрав магацин у Скопљу, где би сељак могао да депонује своју робу и добије предујам и на тај начин сачека бољу цену.

Од Новог Сада до Суботице цветало је пољопривредарство, одакле су снабдеване све веће вароши у Аустро-Угарској. Убио га је саобраћај после рата. У последње време почео је и да се опоравља, али никада не може узети велике размере, пошто је Мађарска већ заузела сва главна тржишта у средњој Европи.

Привредно дрво предратне Србије имало је три јака корена: земљорад, сточарство и воћарство. И Југославија има исту привредну морфологију, с том разликом да су знатно појачани крајеви специфично житарски. Шта је било од те чувене европске житнице? Ако је допуштено

ослонити се на нашу пољопривредну статистику, онда излази да смо у периоду 1903.—1926. г. прсизводили просечно годишње 17,5 милиона товара пшенице, а извозили свега један и по, а кукуруза 30 милиона товара, а извозили 4 милиона: првог 9%, а другог 13% целокупне производње. Како ми нисмо индустријски много развијени, то је једино објашњење да је производња опала. Узрок лежи у стању наше пољопривреде, које је врло тешко изразити једном реченицом, јер је бескрајно шаренило структуре наше земље, како је рекао г. др. Франгеш, на конференцији Привредника у Загребу, почев од најпримитивније и најнеразвијеније па до најрационалније и најинтензивније. То је стање постојало и пре рата, пошто су то крајеви који су припадали разним државама. Али наша држава није ништа учинила до што поправи, шта више много је покварила. У србијанској пшеници и данас се налази уродица 15—35%. То није артикал за извоз. И кад се извезе продаје се у бесцење. Кнез Милош је указом од 13. септембра 1837. г. објавио народу, да је путујући од Пожаревца до Свилајнца посматрао свуда неко небрежење у пољском раду: Људи уместо да благовремено своје послове свршавају, летину своју сабирају, они сасвим пренебрегавају и остављају да храна у пољу пропадне, труне и упропашћује се“. После деведесет година на пољопривредној конференцији у јулу 1928. г. констатовано је, да се пољски послови не обављају по подесном времену и оним временским размацама, како то најбоље одговара дотичном типу земље; човек нема увек довољно воље за рад и да нема довољног знања.

Опао је принос по хектару у Војводини према предратном иако је тамо земља плодна и кад се врло мало ђубри, како каже г. др. Пеција.

Тако изгледа југословенски Египат, који у међународној статистици приноса по хектару стоји на 25. месту, а кога уопште нема у статистици утрошка вештачког ђубрета.

Обрада земљишта је никаква. Наш пољопривредник великим делом нема ни појма о стајком ђубрету, које нити прикупља нити негује. Семе, које је бар у Војводини било одавно одабирано, дегенерисано је. Постоје неколико селекционих станица, колико да се каже да нисмо без њих, али су далеко од тога да задовоље целокупну потребу. Ми смо били у стању да путем аграрне реформе уништимо селекциону станицу у Руми, у Срему, која је 20 година снабдевала сколину одличним семеном.

Не ваља семе, не ваља нега земље, а што се тиче обраде, она стоји још најгоре. То је изнеолепо професор Локот, такође на пољопривредној конференцији. Да оставимо на страну фамозних сто хиљада дрвених плугова, да оставимо на страну ралице, које нису тако рђава ствар како се прича; али је у погледу пољопривредних справа код нас учињено тако мало, да ни оне, које су набављене интервенцијом власти, нису биле увек рационално употребљене, јер није претходило проучавање питања, које справе одговарају највише дотичном газдинству. Ми смо још у стадијуму да једна од најважнијих пољопривредних справа — вршалица — служи као оруђе зеленаштва.

Кад принос културе жита зависи за 30% од квалитета семена, за 50% од ђубрења, а за 20% од обраде земље, и кад код нас све то стоји тако бедно, онда је сасвим појамна констатација северо-американске владе, коју је она учинила проучавајући економско стање у Југославији ради регулисања ратног дуга, да је Југославија једна од најсиромашнијих земаља у Европи.

Целокупна наша пољопривреда носи карактер примитивног, сировог, централно-афричког. Ако су главни елементи пољопривредне производње: природа, рад и капитал, онда се може рећи да код нас још увек прва два играју најглавнију улогу. Човек са голим рукама или примитивним справама ради, зноји се и улаже много више труда но што је то потребно, па кад

сврши посао, он преда свој труд мајци природи на милост и немилост. Ако мраз, суша, поплаве, влага и биљне штеточине не упропасте и ако се климатске и атмосферске прилике развијају повољно, онда може бити берићета; али ако наиђе зараза на стоку, онда је свршено, јер ветеринарна служба није готово никаква. Исто је тако ако наиђу биљне штеточине, јер код нас не постоји закон о сузбјању истих.

Држава не само да није ништа помогла пољопривреди, већ ју је рушила. Да покажем то на два примера.

Кад пишем ове ретке целокупно земљорадничко становништво живи у стању помешаног осећања радости и туге, као родитељ коме се једно дете рађа а друго умире. Радост долази од првокласне жетве жита, за коју он нема никакве заслуге, јер ни ове године нисмо ништа више урадили но лањске; а узрок тузи лежи у slabим изгледима на бербу кукуруза и поврћа. Суша, која је учинила да жито одлично узре, упропашћује кукуруз. И лањске године смо имали сушу, а преклањске поплаве. И тако нас природне стихије бацају из једне непогоде у другу, и оно што на путу између једне и друге није било уништено, то је наш берићет. О одводњавању и наводњавању знамо само толико, да једно министарство има израз „вода“ у својој фирми, па како више силе решавају судбину наше пољопривреде то и човек, који није склон сујеверју, псмишља, да би можда добро било кад би се то министарство звало „вода и суше“.

„Мађарска је пре рата, каже г. др. Пеција Петровић, подигла тако узоран хидротехнички систем каквсг ни Холандија бољег није имала. Уложено је милијарде круна и преведено култури преко милион јутара оранице. Ми смо запустили потпуно готов и одлично уређен велики и ксмпликован одводни апарат. Тиме смо бацили целу пољопривреду Војводине, ову некадашњу житницу Европе, за неколико десетина година унатраг.“ (Земљорад у Војводини, страна 1 и 2).

Данас се сви слажу у томе да је аграрна реформа један од најглавнијих узрока назатку пољопривреде у Војводини. Аграрна реформа није ништа специфично југословенско. Она је морала доћи и срећа је што је извршена у доба, кад је демократски дух Вилсоновог доба лебдео над политичарима у Југославији. Да се с њом није почело одмах после рата, данас је не би могли извести: а као доказ за то имамо чињеницу, да је наша државна власт почела да изводи аграрну реформу у обрнутом смислу: диже колонисте са земље, велећи да је отишла даље но што је смела по закону. Културан човек не може данас бити против аграрне реформе, али је она код нас тако изведена, да је боље, да је није било. И Чехословачка је изводила аграрну реформу у жељи да створи социјалну средину, која ће да подржава републику. У великој дискусији, у Прашком Парламенту, о аграрној реформи, социјалисти су тражили експропријацију велепоседника. Насупрот томе већина је озаконила принцип обештећења велепоседника на бази цена од 1913—1915 г. То је први принцип чехословачке аграрне реформе, а други, који је такође потпуно остварен, формулисао је г. Швехла овим речима:

„Спровели смо аграрну реформу не вређајући континуитет производње“.

Држава заснована на капиталистичкој организацији народне производње није могла друкчије, а да не поштује светињу приватне својине, а у економско — политичком погледу није могла друкчије а да не огласи за основни принцип континуитет производње.

Ми смо извели аграрну реформу исто као и Руси: чисто бољшевички. Иако чисто буржоаска држава, ми смо погазили право приватне својине, баш као у Русији, остављајући да нас изборни суд у Хагу учи дужности модерне државе. Наша аграрна реформа имала је једини руководни принцип да корумпира бираче и награди партиско-политичке кортеше. Она је била

национално и економски наопака. Национални интерес је повређен фалсификовањем добровољаца, тако да се и данас, пошто смо парцелисали све велике поседе, налазимо пред неиспуњеним обећањем датим добровољцима. Још је много већа штета у погледу економском. Онима, који су изводили аграрну реформу, било је главно да што пре звекне. Земља је додељивана људима, који нису ни мислили да се насељавају на њој; земљорадницима, који имају свој посед, и државним чиновницима, који имају своје занимање. Сва је та земља дата у закуп. То је уосталом мање зло. Исто тако није и сувише велико зло, што међу колонистима није вршена никаква селекција у погледу воље и способности за пољопривредни рад. Не може се сваки човек преко ноћ направити пољопривредником тиме што ће му се дати земља. Али је највеће зло у томе што су послати на земљу колонисти потпуно голих руку. Код аграрне реформе много је важније питање крова над главом и обртног капитала. Ми то нисмо хтели да знамо. Данас се сви слажу у томе да је аграрна реформа избацила из производње огромне површине земљишта, која су била интензивно обрађивана. Ето откуда долази појава, да је тако бедан вешак пољопривредне производње за извоз.

III.

Сељачка сиротиња у пред- ратној Србији.

Ко је посматрао масе сељака о пазарним данима у Шапцу, Смедереву, Пожаревцу, Градишту и другим варошима најбогатијих крајева Србије пре рата, тај је могао да констатује, да на хиљаду сељака један има читаво одело; код осталих је закрпљено, често са сто закрпа. Цео опанак је такође била реткост. Лети сељак иде у гаћама и кошуљи и бос; мало фали па да се појави го као црнац из централне Африке. Било их је и таквих, чије су кошуље и гаће биле то-

лико поцепане, да су били полунаги. Стању одела и обуће одговарао је и цео ниво живота србијанског сељака. Исто тако је бедно становао и још се бедније хранио¹⁾. Србијански сељак био је мученик. Кад би његове патње у Светском Рату биле све што је он учинио за општу ствар (српску, велико-српску, југословенску, зовите је како хоћете), онда би његова историја била много мање жалосна. Грозне су биле његове патње после угушених устанака у првој половини 19. века. Заборавио је он ратовање 1875. и 1876. г. и 1885. г. о свом трошку, при чему је држава давала само команду. Он је уосталом заборавио и незаборавима искушења, кроз која је прошао одкако су политичари почели да чачкају у односе са Аустро-Угарском. Сељак је сносио трошкове забране извоза свиња и рогате марве у Аустро-Угарску, које су од 1880. г. имале редовно политички карактер. Сељак је платио цех царинског рата 1906. и 1907. год. и кризе анексије Босне и Херцеговине 1908. и 1909. г. Кад је избио царински рат цена свиња пала је од 1.20 динара на 0.60 килограм жива мера. Кад је требало спасти земљу од пропасти, која је још увек била претежно сточарска, онда је сељак — у потпуном осутству ма какве организације сељачког кредита — прешао са сточарства на земљорад и збиља спасао земљу. Кад је требало извозити пшеницу преко Брајиле за Анверс, онда је сељак плаћао ризик и трошкове преноса, јер је пшеницу продавао по 12 динара товар.

Главни Савез Земљорадничких Задруга вршио је 1912. г. једну анкету о стању сељака и његовом животу, — односно о буџету сељачких газдинстава, коју је г. Мих. Аврамовић објавио

¹⁾ То је знао сваки становник Србије сем неколико београдске господске деце, од којих је један, доцније многогодишњи министар, изјавио на испиту из Политичке Економије у Паризу да не зна детаље о српској породичној задрузи, пошто никада није путовао по унутрашњости, јер је тамо лична безбедност равна нули.

у поменутој књизи „Наше сељачко газдинство“ Примитивност технике, — а она је мерило нивоа сељачког живота, — огледа се у чињеници, да је сељачко газдинство било још увек више натурално него новчано. Код мањих газдинства (до 15 хектара) новчано газдинство износило је 8—12% целокупног обрта. Сељак је још увек највећи део потреба подмиривао сопственом производњом, а колико је то морало бити примитивно и недовољно, може се замислити.

У погледу снабдевености оруђима за производњу стање србијанског сељака било је овако:

— Две трећине проучаваних газдинстава није имало земље, колико је најмањој породици потребно за живот, а зарада са стране износила је свега 5% укупног прихода. — Једна половина свих газдинстава није имала два вола или коња, колико је потребно да се пооре њива. — Једна трећина газдинстава није имала плуга, а оних који су били без осталих оруђа био је огроман.

„Оставили смо стихијским силама, каже г. Аврамовић, да оне управљају развићем најважније привредне гране (страна 25.)“.

Сељак није радио више од 165 дана у години, јер није имао шта да ради, и у колико је сиромашнији, у толико је мање радио. Женскиње је радило у пољопривреди за 6% више од мушкараца.

Има више од 20 година како ја подржавам тезу, да је Србија била пре рата најсиромашнија земља у покретном капиталу у целој Европи. То је био резултат мојих проучавања и посматрања. То је потпуно потврдила и ова анкета. То је уосталом потврдио и г. Аврамовић у својој књизи „Тридесет година задружног рада“ овим речима: „сељак је уопште ретко држао готовину, а наш сељак, који 80% своје производње не продаје, у толико мање има готовине уопште. Стога он обично почиње задуживањем, узимајући на вересију со, шећер, петролеј и т.д., а плаћа кад стигне жетва (страна 106.)“.

следњем делу (страна 38.) вели: „Код нас је велика оскудица у новцу. Новац је потребан и зими и лети, сваког месеца. Ко неће да умре од глади, а није само глад која потребује новац, тај се мора да задужује.“

По овој таблици, која је израђена на основу података у тој књизи, излази да је сељачко газдинство од 1—2 хектара перманентно у дефициту¹⁾.

Вредност целокупне имаовине износи 900—1400 дин. по хектару поседа, а земља вреди 430 до 900 дин. У исто доба износила је вредност земље у Војводини до 3000 дин.²⁾ Вредност обртног капитала у односу на целокупну имаовину највећа је на имању од 2 и 5 ха, затим опада; код имања од 20 ха она износи 9% (а код првих 18%). Значи, да ни код већих газдинстава производња није интензивнија.

Статистика прихода и расхода показује жалосну слику. Чист принос у новцу код газдинства од 20 ха износи 2.770. То је бедна сума, из које он треба и да капитализира, пошто је на справе дао свега 99 дин. Принос по ха износи 24—70 дин.; што значи, да се мањи део уновчава. Расходи на производне циљеве (усеве, стоку) варирају између 7.8%—20%. Највећи су код газдинства од 20 и 10 ха, а најмањи код оних од 10 и 1 ха. Свакако да код већег газдинства релативно више се троши производно.

Они, који тврде, да политичари нису смели да ударају на сељака намете, промениће гледиште, кад виде, да од укупних издатака порез износи 13—30% и да код газдинства од

¹⁾ Види табелу на наредној страни.

²⁾ Податак је извађен из чланка г. С. Скендеровића, »Војвођанске Привредне Новине« од 14. јуна 1928. Свакако да је то цена најбољег хумуса и да је он бољи по ораница предратне Србије. Али је разлика у квалитету далеко да објасни разлику у цени. Ова потиче у главном услед разлике у рентабилитету, а овај од бољег уновчавања и — наравно — боље обраде.

Вредност имаовине сељачких газдинстава и кретање њиховог приноса и издатака у новцу у предратним динарима.

Беличина газдинства	В Р Е Д Н О С Т						П Р И Н О С О Д				И З Д А Ц И Н А							Вишак (+) Мањак (-) прихода над расходом			
	Земљишта	Зграда	Покупства	Справа	Ране стоке	Приплодне стоке	Света	Земљо-радије	Стоке	Личне за-раде	Света	Одело, обућа	Бакалук	Справе	Стоку	Књиге	Болест		Порезу	Света	
1 ha	430	780	83	47	—	66	1406	24	11	37	72	63	8	7	—	2	—	16	95	—	24
2 "	910	860	115	66	260	98	2309	64	38	56	158	92	13	18	—	4	6	31	164	—	6
5 "	2350	1210	286	193	490	180	4709	180	110	—	290	163	23	26	—	5	8	63	288	+	2
10 "	4875	2300	528	381	620	240	8974	320	160	—	480	201	31	34	—	9	18	136	429	+	51
15 "	8320	2800	960	425	960	310	13,855	690	310	—	1000	257	53	83	126	14	12	242	802	+	198
20 "	19 400	3800	2010	619	1290	330	27,442	1480	530	—	2010	362	62	99	280	18	54	361	1236	+	770

10—20 ха 32—36%. И најзад, кад од укупних издатака одузмемо порез и продуктивне издатке, онда чист принос једне сељачке породице од само 5 чланова, износи на главу између 15 и 100 дин. годишње, односно 1.20—8 месечно. Са 1.20 до осам дин. месечно имао је члан сељачке породице предратне Србије да подмири све своје потребе, у колико их не подмирује из самог газдинства. То је најстрашнији пауперизам!

Велики проценат порезе у целокупним издацима показује, да је сељак највише радио за државу. Добро би било, кад би Савез Земљ. Задруга проширио своје студије и на раније доба, не само анкетом, већ и из разних писаних извора, како би утврдио ниво живота сељака што даље у прошлост. Економист д'Авенел дао је драгоцен података за Француску за неколико столећа. А д-р Ностиц је публиковао пре двадесет година једну студију о кретању радничких буџета кроз XIX век¹⁾. Из обеју књига се види, како се за једно столеће може из основа да промени ниво живота једне класе. Немачки радник пред крај XIX века живео је боље од немачког буржоа у почетку истога века. Изгледа, да србијански сељак није за 100 година учинио никавог озбиљнијег напретка у своме начину живота. Исто одевање, иста храна (пасуљ и проја, односно смок и мамаљуга)! Српски сељак је својим сиромаштвом кроз цео XIX век омогућио остварење политичких идеала, од чега он — узгред буди речено — никакве вајде још није видео.

IV.

Стање пољопривредног кредита код нас.

Пршло је десет година откако је међу нашим политичарима отпочела борба око федеративног и централистичког политичког уређења

¹⁾ Dr. Nostitz, *Das Aufsteigen des deutschen Arbeiterstand*, Leipzig.

наше државе, и за свих тих десет година наш народ живи под крајње федеративним режимом у погледу највећег дела правног поретка. Декламује се о духовној амалгамацији а одржава се правни поредак, који би разјединио поједине крајеве, све да су и столећима живели у једној јединственој држави. Ми имамо једну државу у међународним односима и главним политичким установама, све је остало тако хетерогено, да су у многим погледу поједине покрајине једна другој неприступачне. Тако је и са пољопривредом. И због тога, кад год који политичар говори о потребама пољопривреде, он има пред очима само прилике свога краја. Пројекат г. Тимотијевића рађен је само за извесне крајеве Србије при апсолутном игнорисању стања пољопривреде у целој земљи. Сличност привредне структуре Србије и Босне учинила је, да су се босански политичари срили са србијанским у питању мораторијума. О Словенији, о Хрватској и Славонији и о Војводини није уопште вођено рачуна.

Битно се разликују поједини крајеви наше земље у пољопривредном погледу. Још је већа разлика у приступачности и условима пољопривредног кредита. Та је различност условљена између осталог и економским и правним чиниоцима. Немогућно је у обиму овога рада проучавати организације пољопривредног кредита у разним покрајинама. Ја ћу бацити један кратак поглед.

За Словенију се може рећи, да је њена пољопривреда презасићена капиталом. Тамо не само да не постоји криза пољопривредног кредита, већ напротив пољопривреда има и сувише капитала, који даје банкама на приплод. То је стање наследила Словенија од пре рата. Код хипотекарног кредита стање се истина погоршало: исти је био организован од стране покрајинских и комуналних јавноправних кредитних установа и регулативних штедионица. Све је то савршено функционисало пре рата. Несрећно

повучене границе и депресијација круне осакатили су хипотекарни кредит у Словенији, али се он ипак поступно снажи, он и данас није скупљи од 8—10%. Организација личног, средњерочног и краткорочног кредита изведена је у Словенији савршено. Оруђе ове организације су задруге. У Словенији је било крајем 1927. год. 450 кредитних и скоро 100 произвођачких пољопривредних задруга. Од укупног броја породица у Словенији, који износи 284.000, организовано је у задруге 210.000, односно 840.000 лица (рачунајући по четири лица на породицу), а то је 70% укупног становништва (које износи 1,225.000). Укупан износ уложака на штедњу код свих словенских задруга износи око 600 милиона динара. Значај ове суме разумећемо, кад имамо у виду, да улошци код свих банака у Словенији износе 630 милиона динара. Али кад се узме у обзир да задруге имају својих уложака код Задружне Господарске Банке око 210 милиона динара, онда излази да улошци код свих банака износе 400 милиона, а код задруга 600 милиона динара. Овако идеално стање задругарства у погледу управе народним покретним капиталом не постоји нигде на свету. Истина историјски се то објашњава улогом задруге у националној борби Словеније, док је банка била оруђе њихових противника Немаца. Победом Словенаца, победила је и задруга.

Од тих 600 милиона динара узела је пољопривреда на зајам око 350 милиона и то у главном за последње три године. Остатак је уложен код новчаних завода, а нарочито код Задружне Господарске Банке, која их фруктифицира у другим привредним гранама. Каматна стопа на улошке износи 4½—6%, а на зајмове 6½—8½%. Нагло повећање задужења за последње три године објашњава се и побољшањем технике и рационализирањем у пољопривреди (подаци су узети из чланка инстектора г. А. Чебулара, објављеног у „Morgenblatt“ у мају т. г.)¹⁾.

¹⁾ У колико се ови подаци не слажу са подацима у табели, ови су тачни, јер су подаци у табели непотпуни.

Много горе стоји организација пољопривредног кредита у крајевима, који су били у саставу Мађарске. Мађарска је имала врло једнострано развијену кредитну организацију. 90% целокупног организованог кредита налази се у Мађарској у рукама мобилијарних акционарских банака. Тамо је мешовити банкарски систем развијен до врхунца. Мађарске банке баве се свима пословима. Велика пештанска мобилијарна банка издаје заложнице и даје хипотекарни кредит, издаје индустријске обвезнице и даје индустријски кредит, учествује у трговачко-индустријским подuzeћима, есконтује менице, прима улоге на штедњу и т.д. Мобилијарне банке дају сељаку кредит и то лични и хипотекарни. Управо прави амортизациони хипотекарни кредит био је врло слабо развијен на селу¹⁾. Банке су давале сељаку лични кредит на хипотекарној бази, ма колико да то изгледа апсурдно. Сељак је у ствари узимао новац на меницу која је интабулисана, а постојао је као неки узанс да дужник свака три месеца отплаћује по 10%, тако да би то у ствари био лични амортизациони кредит са роком од две и по године. Али банка обично није била ничим везана према дужнику, она је увек могла да тражи наплату целе суме. Она је то и радила, кадгод је иза ње био какав зеленаш, који је хтео да се докопа имања дужниковог. То су нарочито радиле мање провинцијске банке и од тога је нарочито страдао српски живаљ. Већ неколико година уочи светског рата наш је живаљ сељачки у Војводини био упао великим делом у руке тих банака и у велико је био почео да се пролетаризира. Већ је пре рата била и у Србији честа понуда радне снаге за пољопривредне послове из Војводине. То су били некада сопственици земље, па су се задужили и имање им је продато. И Чехосло-

¹⁾ Пештанска Хипотекарна Банка почела је јаче да ради последњих година пред рат. Она је претпостављала веће поседе.

вачка Република имала је вуло великих тешкоћа у организацији пољопривредног кредита у Словачкој, која је имала исти режим као и наше провинције, које су биле у саставу Мађарске.

Инфлација је раздужила сељака и пресекла потребу за пољопривредним кредитом. Тако је било и у Хрватској и у Војводини све до 1925. год. Банке уосталом нису много ни жалиле за сељаком, јер су сматрале да им индустрија и трговина пружају боље прилике за пласман. Почетак депресије у целој народној привреди учинио је да се и у пољопривреди појавила потреба за кредитом, па како су трговина и индустрија, дотле презасићене кредитом, почеле да угрожавају поверене им капитале, то су се банке опет обратиле пољопривреди. То је утврдила и загребачка банкарска анкета о пољопривредном кредиту. Тиме је враћен поново у живот скроз нездрав посао давања кредита сељаку на интабулисану меницу, посао који узима данас све веће размере.

Задругарство у Војводини није имало среће, јер су услови били врло неповољни. Његови почеци су дошли од приватне иницијативе, од немачких сељака, па је пренесено на друге народности, али је развиће било споро и без великог финансијског ефекта. Па ипак је мађарској влади било јасно, да задружни покрет на националној бази прети да задруге направи грудобраном националне одбране, и због тога је одлучила била да учини исто, што је учинила влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1925. године, тачно 28 година доцније: да оснивањем државних задруга и њиховом нелојалном конкуренцијом омете развитак националног задругарства. Законом од 1898. г. основана је у Пешти Средишна Позајмионица, дотирана богато јефтним капиталом. Ова је отворила касе вересијским удругама у целој Мађарској, Хрватској и Славонији. Да не би била и сувише упадна тенденција, отворена су заступништва у Загребу и Осеку, која су споља давала утисак аутономије.

Нарочито се форсирао мађарски језик и у једној четвртини свих задруга он је био у употреби. До пред крај рата било је само на територији Хрватске и Славоније 302 удруге у саставу те мађарске установе са 60.731 чланом. Пословних удела било је 153.487 у износу од 6,220.000 круна. Преко половине свих ових удруга било је у ссечкој области. Удруге су давале и хиоптекарни кредит. Њихов укупан капитал износио је 50 милиона предратних круна.

Ослобођењем овај је организам доведен у кризу, одвојен је центар, Пешта, која га је форсирала. По уговору о миру имала је наша држава да изврши обрачун са Мађарском, пошто је с једне стране било потраживања од поштанске штедионице, а с друге стране потраживања удруга за улошке. Удруге су тражиле да не ликвидирају, већ да продуже рад, а да држава обрачуна што пре с Мађарском и да им салдо преда.

Интересантно је, какво је становиште узела београдска влада према овом институту. Једино би правилно становиште било да држава удруге остави њиховој судбини, као што је уосталом у то доба целокупно задругарство било игнорисано од државе. И ове вересијске удруге имају право на живот као и све остале, у толико пре што је још увек у снази закон, на основу којег су оне основане. Врло је вероватно да би оне саме ликвидирале, што се у осталом већ полако одиграва и да би задругари пришли другим организацијама, београдској загребачкој и новосадској. Али природна солуција проблема није слабост београдске владе. Неколико ловаца дневница и тантијема удружили су се са политичарима, који су мислили да преко ових удруга остваре у већем обиму циљеве, који су били пред очима слободоумним Мађарима при њиховом оснивању, и одлучили да их оживе. Одређен је кредит од пола милиона динара за организационе радове и створена је Средишна Позајмионица са седиштем у Београду. Фалила је још једна маленкост па да се удруге одиста

оживе, то је капитал. Оне су од свога постанка размажене. Сад је требало да замени пештанског лиферанта капитала београдски, али како београдске влеме свега имају у изобиљу, само не новца, то је целокупна дотација утврђена на три милиона динара, а сумњам да је и данас цела исплаћена.

Овим је београдским натезањем с удругама дато маха хрватским политичким незадовољницима да с времена на време објављују громопуцателне чланке о томе питању (на пример „Једна важна господарска организација коју је Београд отео из хрватских руку“ — „Хрват“ број 2474).

Поред ове мађарске државне задружне организације постојале су још и националне. Иако су чињени врло велики напори за развиће српског и хрватског задругарства, ипак је успех био релативно слаб. Главна сметња били су паланачки зеленаши. Они су се увлачили у задруге, грабили уделе и претварали их у акционарска друштва. И српско и хрватско задругарство развијало се под покровитељством банкарског капитала из Загреба. То је деликатан брак. Ја ћу другом приликом показати колико је банкарски капитал у Загребу успео да бремзује своје прохтеве према задругарству. Свакако, да задругарство у Хрватској, Славонији и Војводини, изузев немачког, није у снабдевању сељака кредитом ни издалека имало онај значај који су имале приватне банке.

Још много горе стоје ствари у Србији. Њој уопште недостају правни услови за хипотекарни кредит. Нема баштинских књига. То ипак не би могло растеретити Управу Фондова за њену аверзију према сељачком хипотекарном кредиту. Србијанског сељака снабдевали су хипотекарним кредитом приватни зајмодавци и паланачке банке. Незнатан је укупан износ сељачких дугова у предратној Србији. Мало је веће било дуговање сељачко око већих градова. Може се рећи на крају, да у Србији није било ни сељачког кредита, па ни сељачких дугова.

У осталим крајевима наше земље влада такође мање више бескредитно стање. У Босни и Херцеговини владао је средвековни правни поредак у земљишним односима. Тамо је главно питање било финансирање бегова. Пољопривреда је још увек била на примитивног ступњу. Слободан сељак се задуживао код дућанције.

Потпуности ради помињем *котарске припомоћне закладе*, државне благајне за кредитирање сељака, формиране првобитно из кошевске хране. Оне су уживале кредит код аустро-угарске банке. И њих је наша држава отерала у пропаст не давши ништа друго у замену.

Као што је географски Јужна Србија антипод Словенији, тако је антиподско стање кредита у њима. Насупрот савршеној организацији пољопривредног кредита у Словенији стоји потпуно бескредитно стање сељака у Јужној Србији. Јужна Србија је још 1912. г. цела живела у режиму „за готово“ (сем велике трговине). Оно мало поностворених банака помогло је нешто трговини, али за сељака ни данас нема кредита. Сељак још не осећа већу потребу за њим.

Много је учинила приватна иницијатива за задругарство у Србији у року од 34 године, откада је она почела своју делатност. Држава готово није учинила ништа. Не може се рећи да је задружни кредит играо важнију улогу у економском животу Србије. Број задруга је прилично растао, али су финансијска средства била незнатна. То исто важи за Босну и Херцеговину. У Јужној Србији је задружна идеја тек у повоју.

Добро би било кад би се овај преглед стања у разним покрајинама могао да илуструје статистичким податцима. Њих нема. Међутим постоје врло марљиво скупљени податци о пољопривредном кредиту у задругарству, што се види из следеће таблице¹⁾.

¹⁾ Види табелу на 156. и 157. страни.

V.

**Идеална организација пољо-
привредног кредита.**

Кредит је средство за набавку капитала, који је један елеменат производње. У капиталистичком друштву капитал има своје тржиште, које се зове новчаним, кад је у питању краткорочно изнајмљивање, а тржиште капитала, кад је реч о дугорочном. Разликују се организовано и неорганизовано тржиште капитала. Под првим се разуме оно, на коме посредују банке а под другим оно на коме штедиша кредитира дужника непосредно. Банке односно кредитне установе, орган су тржишта капитала. Међу банкама постоји подела рада. Са специјализирањем се отишло далеко. После рата се показује много јача тенденција за специјализирањем у банкарству. Тако имамо радничке банке, аутомобилске банке, бродарске банке, хмељарске банке и т.д. Ова подела рада долази као последица разноврсности услова кредита појединих привредних грана. То је уосталом старо сазнање. Прво је банка служила трговини. Она је покушала да финансира и пољопривреду и индустрију, али се показало да су битно различни услови сваке од тих великих привредних грана и као последица тога дошла је подела у банкарству.

Обично се каже да су особени знаци пољопривредног кредита дужи рок но у трговини и индустрији, мања рентабилност, неповољно уновчавање производа и алеаторност привредног процеса. Ја сам већ упозорио на то, да су то све поставке, које могу бити само делимично тачне. Заблуда је да су трговина и индустрија уноснији од пољопривреде. Уносност је индивидуална код појединих подузећа. У свако доба постоји низ пољопривредних подузећа, која ванредно рентирају, као што истовремено постоји низ индустријских и трговачких подузећа која раде са штетом. Постоји и разно-

Задругарство

НАЗИВ САВЕЗА	Бр. задруга	Број задругара	Кредитне Задруге		А К	
			Њих. број	Бр задр.	Готов. у благајни	Деп. код новчан. завода
Главни Савез Српских Земљ. Задруга Београд	1977	82.922 ¹⁾	1383	40.586	223.4	513.7
Савез набављ. Задруга држ. службен. Београд	80	35.570	—	—	—	16.017.1
Савез здравствених задруга, Београд	30	13.000	—	—	—	—
Средишни Савез хрват. сељач задруга. Загреб	310	43.543	303	—	—	—
Задружна Звеза Загреб	54	9.892	31	3.363 ⁸⁾	164.6	579.1
Задружна Звеза, Љубљана	524	127.000	370	78.865 ⁴⁾	214.8	58.621.6
Звеза словен задруга Љубљана	141	25.000	53	18.653 ⁵⁾	149.6	6.207.3
Звеза господар задруга Љубљана	39	23.000	8	2.710 ⁶⁾	—	6.0
Звеза ставбних задр. Љубљана	10	—	—	—	—	—
Ревизијска Звеза, Љубљана	25	—	13	—	—	—
Задружна Звеза, Цеље	203	38.000	107	33.357 ⁷⁾	—	—
Савез хрв. сељач. задр за Б и Х., Сарајево	94	13.800	89	13.750 ⁸⁾	56.5	67.9
Савез срп земљорад. задруга Сарајево	138	10.270	132	8.141 ⁹⁾	25.7	79.4
Задружни Савез Сплит	25	43.696	143	32.16 ¹⁰⁾	—	4.207.0
Цент. земљ. кредитна задруга, Нови Сад	84	10.000	80	3.484 ¹¹⁾	418.8	312.0
Банат. савез срп зем. задруга В. Бечкерек	35	1.692	34	1.673 ¹²⁾	224.0	9.4
Савез аграр. заједн. за Банат, Бачку и Срем Нови Сад	129	12.185 ¹³⁾	—	—	—	—
Савез аграр. зајед. за Славонију и Барању Осиек	65	4.200 ¹³⁾	—	—	—	—
Савез аграр. зајед. за Ј. Србију, Скопље	129	8.082 ¹⁾	—	—	103.3	—
Главни задружни Савез у Краљевини С Х С. Београд	13	430.000 ⁸⁾	—	—	—	—

1) Подаци за 1044 задруге; 2) Стање на дан 30.-XII-1926; 3) По
 12) 12 задруга; 13) Стање на дан 31.-XII-1927. — Општа: бројеви у би

Југославији.

Т И В А			Ефекти, роба, не- покрет, инвентар, учеств.	П А С И В А			
Менице (портф)	Потраживања			удели чланова	штедни улози	меничне обавезе	пове- риоци
	по тек. рач. члан.	по ос- талим рач					
200.0	11.002.7	7.913.7	11.991.5	2.210.1	9 427.5	—	6.650 7
—	29.331.9	5.141.4	5.000.6	56.947 5	—	—	58.7
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	8.890.6	136.8	56.4	76.4	9.587.7	—	62.0
—	49.316.3	—	11.002 1	1.346.5	117.795.4	—	—
—	—	9.414.3	1.154.6	122.2	16.410.6	—	—
—	5.9	—	1. дин.	2.5	—	—	1.3
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	3.547.2	488.9	1 556 3	57.6	1.016.0	589.7	3.866.7
—	7.520.0	274.3	906.4	329.8	2.767 3	—	5.388.7
8.654.0	10.320.1	4.108.4	2.717.2	319 6	117.763 6	12.308 0	—
7.342.1	4.344.6	1.156.0	100.0	222.7	8.027.0	—	5.281.4
—	3.322.5	3.357.9	1.824.2	105.2	8 274.6	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	68.255 7	807.2	2.912.4	136.6	6.7	—	69.950.5
—	—	—	—	—	—	—	—

даци за: 30; 4) 293; 5) 47; 6) 7; 7) 78; 8) 90; 9) 137; 10) 148; 11) 43;
ланским позицијама изражени су у хиљадама.

врсност коњуктуре за поједине привредне гране, али се ни са те тачке гледишта не може усвојити горња теза, јер и данас, кад се каже да је пољопривреда у кризи, постоје индустријске гране, које раде систематски са губтиком. Тако је на пример са нашом највећом индустријском граном — са млинарством.

А највећа је заблуда да је због свих тих околности сељачки кредит скупљи од оног у индустрији и трговини. Насупрот томе ми имамо неоспорне чињенице да је сељачки кредит у Француској, Словеначкој и Чехословачкој јефтинији но онај за трговину и индустрију. При том морам учинити резерву да је врло тешко говорити о скупости и јефтиности кредита за поједине привредне гране, пошто је он и у појединим привредним гранама врло различан. Код нас је данас сељачки кредит врло скуп, па ипак има врло много велепоседника у Војводини, који уживају много јефтинији кредит него многи трговци и индустријалци.

Најзад велика је илузија код нас да је трговачки и индустријски кредит по природи својој краткорочан, а сељачки дугорочан. Никакве разлике међу њима нема код нас.

Кад се говори о рентабилности пољопривреде, онда се обично мисли на најнерентабилнија газдинства, јер она обично највише вичу; или се мисли на рђаву годину, или на депресију цена. Пољопривредник, коме добро иде, ћути. Има много хиљада земљорадника на пример у Војводини којима врло добро иде усред ове пољопривредне кризе. С времена на време може се читати у нашим новинама, како се Немци и Словаци не задужују, већ слажу банке и купују земљишта од наших сељака. Имаће ће свакако и других народности у Војводини, којима исто тако добро иде као Немцима и Словацима.

Искључено је да пољопривредно газдинство толико не рентира да се мора да напусти у маси. Нерентабилност може бити последица или неспособности привредникове или рђавог плана. Код

индустрије пак постоји могућност да конституционална нерентабилност претвори вредност целокупне инсталације у нулу. Код сељака имовина не пропада. Ето због тога пољопривредни кредит има много сигурнију супстанцију него и трговачки и индустријски.

Кључ пољопривредног кредита лежи у његовој организацији и због тога треба да кратко проучимо питање најидеалније организације.

У свима земљама пољопривредни кредит почива на двема, негде одвојеним, а негде спојеним организацијама. Једна је *јавноправна*, а друга *задружна*. Другим речима, најбољи органи пољопривредног кредита су или *јавноправне кредитне установе* (често мешовите), или *задружне*, или обе заједно.

То је прва констатација. Друга, не мање важна, гласи, да пољопривредне кредитне установе оба типа имају од почетка тенденцију да се саобразе банкарским организацијама и банкарској политици. Значи да је и за пољопривредни кредит банка најсавршенији облик, наравно *mutatis - mutandis*. Из онога што сам изнео о пољопривредном кредиту у Немачкој излази да се у вертикалној организацији задругарства на најнижем степену налази месна задруга, која је најмање банка. Она је и филантропска и прилично етичка, док је установа, која стоји на врхунцу организације, чисто банкарско подухеће.

Рајфајзенов Савез Задруга има своју банку. Други много већи немачки савез, има за своју банку *Dresdnerbank*. То је сасвим природно. Организми пољопривредног кредита не могу фабрицирати новац и они се морају обраћати истом извору, коме се обраћају и сви остали за кредит, а то су: 1) домаће тржиште капитала; 2) страном тржиште капитала; 3) државна средства и 4) новчанична банка.

Друга два извора могу да играју важну улогу у снабдевању пољопривреде капиталом, као што је у Русији, Бугарској, Грчкој и т.д., па у Немачкој после рата. Али ко мисли да се

обраћа на слободно новчано тржиште у земљи и на страни, тај мора да испуњава све услове који се траже од поверилаца. Ето отуда долази да се врховне организације пољопривредног кредита све више саобраћају банкарском типу; само оне могу рачунати на улоге на штедњу и на кредит у опште.

Готово је правило да је хипотекарни варошки кредит у рукама приватних акционарских банака, да је хипотекарни сељачки кредит у рукама јавноправних банака, а да је лични средњорочни и краткорочни кредит, па чак чешће и дугорочни, у рукама задруга оно што даје преимућство јавноправним установама за кредит и задругама, то да су мали режиски трошкови. То је кључ јефтиног кредита у опште, а нарочито код пољопривреде. То пак долази од ослобођења од дација, самоуправа и не осуства потребе за добитком.

Задруга је за пољопривреду оно што је за друге привредне гране банка. Задруга је сељачка банка. С тим је направљено толико много доброг искуства да се задругарство као база банкарског посла почиње да шири и ван пољопривреде. Задруга је једини могућан облик банкарства за малог поседника. Пре свега у колико је мањи поседник утолико је важнији фактор газдинства личност сопственикова. Оцена кредитне способности тога сопственика претпоставља и познавање његове имовине и његових личних особина. Даље, како је модерна кредитна политика заснована на муниципној контроли пословања дужниковог, то би тај посао за банку код малог сопственика био и сувише скуп, пошто је велико одстојање међу њима, а још би скупљи био, кад би банке отварале филијале или експозитуре по селима. Најзад и сувише су ситни износи, које траже на зајам мали сопственици, а то повећава трошкове банке, а и дужник би имао велике трошкове око закључења зајма. Задруга је месна и њен пословни рејон не иде преко границе општине. Даље, оцена

кредитне способности нити ствара какве тешкоће, нити какве трошкове, њу врше сами задругари. Ризик од кредитирања код задруга је минималан. И најзад, што је најглавније, задруга представља удружену способност целог села, а то значи лаку набавку кредита. Банкарски кредит, т.ј. кредит са организованог тржишта, може добити сељак само преко задруге.

Задруга је као кредитна установа прошла кроз интересантну еволуцију. Она је расла не само у ширину већ и у дубину. Ишла је од екстензивности к интензивности. Над њом је извршена интеграција. И пољопривреда је данас заснована на науци и у њој се све више примењују тековине технике. У погледу обраде и у погледу оруђа пољопривреда се машинизира. Капитал игра све већу улогу. Кредитна задруга истина ставља сељаку на расположење капитал. При том кредит и обим његов је условљен кредитном способношћу сваког сељака. Све је више техничких тековина, нарочито у погледу справа, чија се употреба не рентира на малом газдинству, а рентира се у толико тише у колико је веће. Има пољопривредних грана, које се не рентирају ако се њихови производи продају сирови, како се добију, а које се веома рентирају ако се они прераде. То је често код млека и млечних производа, код грожђа и т.д. Обрада и прерада пољопривредних производа је дело технике, а ово претпоставља велики капитал. Ту кредитна задруга не може да помогне сељаку већ само производна. Кредитна задруга је најнеразвијенији облик задругарства, најекстензивнији.

Ово нам развиће интеграције задруге лепо илуструје већ поменути акт немачких државних банака, које су удружене са задругарством купиле предузећа за трговину житом и за млинарство. Колики је значај задруге у пољопривреди још ће нам много лепше илустровати промена у аграрној политици Совјетске Русије, која се изводи последњих месеци. Аграрна револуција у

Русији поделила је сељаку целокупну земљу и државну и приватну, тако да је од 50 милиона десетина 47 милиона прешло у руке сељака. Сељак је прионуо да обрађује ту земљу, али и при највећем напору и при најбољој жетви вишак за тржиште тако је мали, да није довољан за подмирење варошке потребе, а ни за извоз пошто је то био главни извозни артикал руски. Било је очигледно да сељак на истој површини производи много мање и највећи део те производње остаје на селу. Требало је дакле подићи чист принос сељачког газдинства и добити што већи вишак за тржиште. То се може постићи само бољом техником. Сељак то не може да уради сам, изолован у своме газдинству. Гдегод је био ситан поседник, као што је то случај у северним земљама, свуда је прогрес дошао код малог сопственика искључиво путем задруге. Задруга је средство за побољшање пољопривредне технике код малог сопственика. Због тога је руска совјетска влада почела да форсира кооперативу иако ова није оруђе социјалистичке државе. Законом о пољопривредном порезу као и о аграру створени су услови за развиће задруга. Најпримитивнија је машинска задруга, где задругари набављају заједнички пољопривредне стране. Много је савршенија задруга за заједничку обраду земље, у коју уносе сељаци целокупно своје земљиште и све своје справе; све то остаје њихова својина, задруга им плаћа кирију за све то и награду за њихов рад. Као трећи највиши степен задругарства је такозвани „артјел“. Овде уноси сељак у својину задруге целокупну своју производну имовину, а принос се дели сразмерно уложима. Четврти најсавршенији облик задругарства је комуна са заједничком производњом и потрошњом. Овде на пример из вишкова приноса подиже комуна станове задругарима, подиже фабрике и т.д. Накратко помоћу задруге руска совјетска влада је ситно сељачко газдинство претворила у велико газдинство и у велики посед (јер се код „артјела“ пот-

пуно губи граница између парцела). Ма колико да је руски сељак конзервативан, ове се задруге поступно развијају. Нама је равнодушно како је совјетска влада помирила кооперативу са социјалистичком теоријом, пошто је, по моме мишљењу, задруга чисто буржоаска установа; за нас је главно овде да је тамо чак призната задруга као најмоћније средство за унапређење пољопривреде.

Г. Мих. Аврамовић каже да још није израђена теорија задруге. То је тачно, али то исто важи и за остале важне проблеме из социјалне економије. Не постоји ни теорија капитала. Али постоје извесна сазнања о задругарству, која нико више не може да оспори. Спорна је социјална страна задругарства, али није економска. Не зна се да ли ће задруга да створи бољег човек, како је то мислио сам Рајфајзен. Задруга претпоставља слободног човека. Задруга је један степен социјализације, али на бази грађанског друштва. Задруга је један моћан организам. Из свега овога видимо, да је задруга не само једини облик набавке кредита за малог поседника; већ једини начин интензификације пољопривредне производње — наравно увек код малог газдинства — и најзад, једини облик подизања рентабилитета пољопривреде проширивањем рејона њезине делатности на обраду и прераду сопствених производа. Задруга је, на кратко, оруђе већег рентабилитета и то за малог поседника.

То је значај задруге, који нас овде интересује. Али се он тиме не исцрпљује. Задруга има мање више и етички значај; она је исто тако васпитна (одгаја рационалног домаћина). Ја желим овде да истакнем две особине задруге, које су за нас од велике важности. То је пре свега политичка. Ми имамо демократски устав, али не и демократски менталитет народа (не у целој земљи). То важи много више за Русију. А. Чајанов сматра, да ће се из задружног покрета створити демократија. Он истина назива то социјалним значајем задруге, премда је овде

очигледно политички по среди. „У дневном реду, управа, надзорних одбора, годишњих скупштина, у склапању савеза, у безбросјним разликама мишљења о млинским задругама и проћи лана израђују се они нови људи, чија ће плећа у своје време понети бреме новог зидања њихове отаџбине“¹⁾).

Даље истиче Чајанов значај задруге за социјалног агронома овим речима: „Може се спокојно тврдити, да без задруге соц. агроном не може да успостави везу са свима сељацима једног места, и његов глас остао би несаслушан од много хиљада домаћина. *Задруге се смеју назвати резном агрономске пропаганде...*“ Соц. агроном је орган аграрне политике државне, или самоуправне. Преко њега држава остварује своје аграрно-политичке задатке (бар највећи део истих). И кад он не може вршити успешно своју мисију без задругарства, онда то важи и за аграрну политику. Значи, дакле, да држава не може унапређивати пољопривреду без задругарства.

То је једна страна. А друга је такође важна и за нас врло интересантна. На једној од конференција за унапређење сточарства жалио се министар г. Св. Станковић на неподобност вел. жупана за циљеве аграрне политике. Сви су присутни саосећали с њим. Нису за те послове способни чиновници ни у земљама, где они стоје много више, а то ли код нас. Значи да Мин. Пољопривреде не достају органи. То је неоспорно, као што ће се сви сложити у томе, да се на стварање нарочитог бирократског апарата за аграрну политику не може ни да мисли. То није ни потребно. Сви се ти задаци могу да изведу преко задруга. У толико боље, у колико је она јаче развијено. У Словеначкој је без мало цело становништво у задругарству. Оно је тамо идеалан орган аграрне политике. У осталим крајевима треба форсирати његово развиће.

¹⁾ А. Чајанов, Социјална Агрономија, у преводу Ј. Ђурића, стр. 88.

VI.

Криза задругарства код нас.*А) Задругарство и држава.*

Иако је задругарство битно економска категорија, његово је порекло исто тако религиозно и политичко. Првобитна Рајфајзенова идеја била је уделотворење хришћанског милосрђа; његова је прва задруга била организација имућних људи ради помоћи сиромашнима. То је религиозно порекло задруга. Политичко порекло долази од Шулце — Делића, који је био присталица либералне доктрине. Држава је жандарм и организатор посла, који појединци никако не могу да изведу, иначе је сваки грађанин сам своје среће ковач. Не тражи ништа од државе, помози се сам. Самопомоћ је основна политичка идеја задругарства. То се истиче и данас, али су се прилике знатно измениле. Сем у Словеначкој нигде више није задругарство потпуно одвојено од државе. Задругарство треба државу као држава задругарство. Задругарству је пре свега потребан нарочити закон; даље задругарство потребује овде онде економско-политичку помоћ, а често и материјалну. Из раније изложеног видели смо да је држава свуда, нарочито после рата, у земљама сиромашним капиталом од самога почетка, помагала задругарство новчано. Новчана помоћ није једина. И царински саобраћајно може држава много да утиче на судбину задругарства.

Не може се рећи да је задругарство, примајући помоћ од државе, изгубило свој првобитни карактер самопомоћи и независности од државе. Веза између њих васпостављена је тако, да је прво сачувало потпуно своју аутономију. Њу одржавају централни бирои, тако да ниже инстанције немају никакве везе са политичком влашћу. Држава помаже свуда и све више задругарство, нарочито у области пољопривреде.

Од тога чини жалостан изузетак предратна Србија и Југославија. У првој периоди свога развића задругарство у Србији било је радо ви-

ђено од државе — из рачуна. Реакционарна влада 1897.—1900. г. убацила је лозинку привердног подизања земље и доследно томе она је 1897. г. донела закон о оснивању фонда за помагање земљорадничких задруга; 1898. г. је донела закон о задругама; 1899. г. ослобађа их општинских такса, а 1900. г. појачава фонд за помагање задруга. Целокупна помоћ у новцу од стране државе изнела је свега један и по милион динара! После рата изгледало је да је настала нова срећна ера задругарства. У устав се уноси одредба о дужности државе да помаже задругарство. Њиме су била пуна уста политичара. Већ се било почело посла озбиљно, а пола иронично гсрити о задружној држави. Али је истог тренутка почела и офанзива државе против задругарства. Истина овде онде је држава чинила чак и материјалну помоћ задругарству, тако на пример дала је она милионе динара одавно у тихој ликвидацији налазећем се Господарском Друштву у Загребу; чинила је овде онде нешто и за словеначке задруге, али се у основи може рећи да је Југославија противница задругарства, бар онога, које постоји у земљи, иначе се она представља као присталица задружне идеје.

Кад је држава почела да спроводи своју бољшевичку аграрну реформу, стварала је аграрне заједнице. Тај се организам налази на издисају пошто се довољно компромитовао. Срећа је велика што је он остао ван задругарске организације, а та је намера била од почетка код политичара са надом да аграрне заједнице подаве задруге. Други још енергичнији напад на задругарство извршила је држава стварањем и форсирањем набављачких задруга државних намештеника. Оне су организоване у засебан савез, који је по броју задругара трећи у земљи, а по капиталу други. Рекао би човек да се овде нишло на повољан терен за развиће задругарства! Набављачке задруге нису у ствари задруге, већ задругоиди, средњевековни еснафи, јер су засноване на принуди. Баш се ових дана чује протест са свих страна од чиновништва, којима

државна власт чак бесправно задржава извесну суму новца месечно на име чланства за набављачке задруге. И овде је велика срећа за задругарство што је савез остао ван њега.

А највећи и продужни напад врши држава на задругарство посредно и непосредно радом на организацији пољопривредног кредита.

У марту 1921. г. донео је министар пољопривреде једну уредбу о земљорадничком кредиту, по којој је држава имала дати једанпут 100 милиона динара, 20 милиона годишње и две трећине прихода Класне Лутрије. Кредит би се делио преко општинских судова, а највише 20% преко задружних организација. Како је финансијска помоћ задругарству у исто време и најефикасније средство за његово унапређење, то се може појмити да би ова одредба временом поубијала све задруге, — да је ступила у живот, а намера да се преко најјаче партиско — политички затроване институције — општине дели кредит, убила би за навек идеју задругарства.

Много је напреднији био пројекат закона г. Пуцеља, по коме се 50% имало делити преко задруга. Још је напреднији био пројекат г. Куловца из 1924. г., који је предвиђао спровођење државне помоћи пољопривреди искључиво преко задругарства. Г. Куловец је био министар у кабинету г. Љубе Давидовића, из чега се али не сме извести закључак да је то био програм владе. Г. Куловец је и сам задругар.

После ова три покушаја рађа се закон о пољопривредном кредиту од јуна 1925. г., о коме је већ било довољно речи у овој књизи. Тамо је поменуто да је чак и међу политичарима распрострањено мишљење, да је цео пројекат имао два циља; први је да спреми средства за изборе за Народну Скупштину, који су већ тада били у ваздуху, а други да поткопа клерикално задругарство у Словеначкој. Ми репродуцирамо ове верзије, констатујући да су избори раније дошли но што се очекивало и да су људи, који су спремали офанзиву на клеракално задругарство

у Словеначкој, брзо иступили из владе. Те две склоности биће вероватан разлог да су се исти политичари, који су се пре тога живо интересовали за пројекат закона о пољопривредном кредиту, дезинтересовали за његово извођење.

Од свих питања која су убачена у дискусију поводом тога закона најважније је оно, да ли је он одиста заснован на задружној идеји или није. Његове присталице тврде да јесте, указујући на чињеницу да се он заснива на месним и обласним задругама. Тврђење је формално тачно, али материјално не и тиме долазимо на питање о непријатељству државе, које се манифестује у закону на два начина: негативно и позитивно. Што се тиче негативно израженог непријатељства треба имати у виду да закон има намеру да изгради ново задругарство. Самим тим оно руши постојеће, забрањујући пре свега задругарима, који припадају и другим задругама, да се послуже кредитом и забрањујући даље обласним задругама да кредитирају ма коју другу задругу сем оне која припада том новом организму. Закон руши даље постојеће задругарство многобројним претераним и неоправданим привилегијама, којима је снабдевено то државно задругарство. Оно је тиме добило много преимућности према осталим задругама, нарочито у односу према дужницима, који се уопште не могу извући из обавезе. То је пак врло важно за доцније кад се буде развио посао улога на штедњу, јер је ван сваке сумње да задругарство, снабдевено овако великим привилегијама, према дужнику, пружа правно највеће гаранције повериоцу.

Држава најзад руши постојеће задругарство и тиме што га искључује од кредита из народних средстава, кредита који према висини камате (3—4%) представља поклон задругарима.

Држава једно задругарство ствара, а друго руши, салдо ће бити: рушење задругарства уопште. Задругарство се не подиже преко ноћи. За однеговати здраву задругу често је потребно

дуже времена но за подизање новог воћњака. Код подизања новог и рушења старог задругарства, једно је само сигурно, а то је рушење. Подизање новог је проблематично, нарочито у овом случају, као што ће се доцније показати. Ово што се ових дана подиже на основу закона о пољопривредном кредиту нису задруге већ задругоиди, нешто налик на задруге.

Тиме долазим на питање о рушењу задругарства од стране државе позитивним начином. Истина да је и код државног задругарства ћелија организма месна задруга, коју по члану 9. могу основати пољопривредници једне општине, најмање 20 њих. Значи да иницијатива за стварање тих задруга треба да потекне од стране задругара. Тако пише у закону, али је то у ствари полицијско задругарство. То је јавно, енергично исказано на овогодишњем конгресу Задружног Савеза у присуству г. др. Корошца, представника савеза и министра унутрашњих дела. Утврђено је од стране разних делегата, да срески поглавари јуре по селима, и међу најгорима врбују чланове месних задруга, које се оснивају под њиховим ауспицијама и уз њихову живу помоћ. Тврдило се да је из Београда дошла наредба да се пожури са оснивањем тих задруга. Агитационо је средство врло јасно и примамљиво: држава има да подели 100 милиона динара међу нове задруге.

Све се чешће могу читати дописи из унутрашњости у разним београдским листовима, који то потпуно потврђују. Свуда се указује на то да полицајци оснивају месне задруге и да слободно основаним задругама дирекција за пољопривредни кредит прави тешкоће. У „Речи“ од 11./6. и у „Новостима“ од 24./7. тврди се да је месне и обласне задруге преплавио несељачки елеменат. Да се у обласним задругама може лако наћи несељачка већина могло се предвидети с обзиром на члан 2. закона, по коме чланови задруге могу бити и несељаци, само се не могу служити кредитом. То значи да у тору с ов-

цама могу ноћити и вуци, само им се забрањује да даве овце. Не знам каквог је порекла та одредба, али јој у закону није било места с обзиром на искуство, да је највећи део задруга у Србији и у Војводини временом претворен у банке тиме што су се зеленаши увукли у њих. Та је опасност искључена код државних месних задруга, али је зато много већа друга — политичка — опасност: да се у задруге увуку партиско-политички кортеши. И како они иначе имају многобројне везе са народом и многобројна средства за утицање на народ, то је лако могуће и врло вероватно да се ови докопају и управе. У томе случају закон о пољопривредном кредиту постаје оруђем најзатрованијег партиско-политичког човека код нас — сеоског кортеша. Даље, кад се тај елеменат докопа управе, онда је у његовим рукама и обласна задруга, пошто њом управљају делегати месних задруга и тако и обласне задруге постају благајна за финансирање владајућих странка. Изгледа да је то већ и наступило. У поменутих чланцима у „Речи“ и „Новостима“ каже се да су месне и обласне задруге препуне државних чиновника, бакала, апотекара, општинских деловођа и т.д. У задруге су ушли и колонисти иако они, као чланови аграрне заједнице (која је скроз заражена политиком), то не би могли бити. Тај задружно скроз деструктиван елеменат не чека да уђе у месну задругу, пошто се она већ формира. У поменутих дописима вели се да они продиру у задруге још при њиховом формирању иако закон прописује да само пољопривредници могу оснивати задруге. Исти закон каже, да је пољопривредник онај, који живи на селу и бави се пољопривредом. Закон се изиграва на врло прост начин, наиме на оснивачким скупштинама не испитује се сељачко својство оснивача. На тај начин постоји могућност да 20 људи, од којих ни један није сељак, организују месну задругу. Контролу над месним задругама врши сада дирекција за пољопривредни кредит, али се у но-

винама тврди, да она за сада није ништа предузимала против тога.

На истом се месту тврди да је у управу обласне задруге за Скопље ушло једно лице, које није земљорадник и да је оно чак делегирано за дирекцију у Београд. Тврди се даље, да је на скупштини одбијен захтев делегата из Петровца, да се делегати месних задруга легитимишу. Мени је немогућно да проверавам тачност ових тврђења, али постоје две околности које дају много вероватноће томе: прва је да до данас није изашла никаква исправка, а друга, да је г. Адам Прибићевић у „Речи“ под својим потписом, тврдио још много страшније ствари. Он описује тешкоће које је имала месна задруга коју је он основао. Дирекција је преко полиције прво питала: *каквог су моралног владања оснивачи*, а затим, *да ли су вредни и напредни грађани*, и надовезује нато, да такве грађане мора полиција неминовно мрзети и да је иста, нарочито у Јужној Србији, неспособна да цени вредноћу и напредност грађана.

Ово неколико примера показује оно што се већ напред тврдило, наиме да су државне задруге политичке творевине.

Политичка задруга није задруга. Оно што закон означава као услов за постанак и функционисање задруге, то је само формална страна. Задруга је нешто више од једног организма, она је једна идеја. Истина је да има задруга, којима не достаје руководна идеја, то су оне, које не напредују, које се извитоперавају и пропадају. Задруге, које оснивају задругари само зато, да би на лак начин дошли до јефтених пара, морају да пропаду. Моје је дубоко уверење, да ће крахом завршити цео систем државних задруга по закону о пољопривредном кредиту.

* * *

Задруга основана по закону о пољопривредном кредиту све и кад би јој био стран сваки

политички утицај и кад би све ишло строго по закону, не може да има задружне идеје. Самоуправа је такође један од идеолошких стубова задругарства. То је начело санкционисао и србијански закон о задругарству, по коме је скупштина задругара последња и суверена инстанција за сва задружна питања заједно са оним опстанка: она руководи суверено пословима преко управног одбора и врши контролу преко надзорног одбора. То је уосталом начело задругарства у целом свету. То поштују и оне државе, које лиферују највећи део капитала за задруге. Специјални државни финансијски институти, као што је Прајска Задружна Благајна, немају никакве друге везе са задругарством сем кредитне. Месне задруге немају ни те везе с њима. Задругарство је према томе потпуно аутономно.

Законом о пољопривредном кредиту ствара се државни задружни систем. Ту поверилац, дирекција за пољопривредни кредит, има веће ингеренције над задругама него што га има главни савез код приватног задругарства. Оно што убија идеју задругарства то је учешће државе у стварању и управљању месним и обласним задругама. Истина је, да се месна задруга оснива самостално, али најважније акте њеног оснивања имају да ратификују више инстанције. За наше слободно задругарство режим је чисто нормативан. Суд је једино надлежан за конституциона питања. Наше државно задругарство је засновано на концесионом систему; задруга се не може увести у судски регистар ако нема одобрење од обласне задруге, односно од дирекције. Тиме је уништена идеја задруге.

Даље, издвајање задруге не може бити без одобрења обласне задруге односно дирекције (чл. 34. правилника); даље, обласним задругама управља директор, кога бира управни одбор, али избор не важи ако га не потврди дирекција (чл. 54. правилника). То је уништење аутономије. Обласна задруга не може примити новац од обласних самоуправа без одобрења дирекције (чл. 53. правилника). Члан 23. правилника

садржи једну чисто полицијску и иначе противзакону одредбу, по којој дирекција може да растури задругу. Сам израз „растури“ је чисто полицијски, употреба се за зборове. Задруга може само да ликвидира, пошто је имовинска скупина. Одлуку о растурању доноси дирекција на предлог обласне задруге, а ова то може да учини, кад год задруга ради противно закону или правилнику (које је местимично само гажење закона), кад пропусти да нешто учини што доводи у опасност интересе задругара и т.д. Све су то магловито стилизовани услови, који дају дирекцији за пољопривредни кредит дискрецио-нарно право за растурање задруге. По нормативном систему задругу може да растури само суд.

Они који тврде да је закон о пољопривредном кредиту од 1925. г. заснован на задружној бази немају дакле права. Његове месне задруге нису задруге, управо то су задруге по скелету, али без задужне душе.

Уосталом све и кад би се успело да се одржи слободно задругарство поред месних задруга, што је уосталом врло вероватно за Словеначку, ипак остаје необорено тврђење да држава руши задругарство. Законом се ствара мноштво задруга у истом месту, а то је штетна појава коју држава сама озбиљно сузбија код паланачких банака. Раније је наведено, да је Немачка одредила кредит од 400 милиона динара ради олакшања фузионирања појединих задруга и већ се неколико месеци ради на томе. Насупрот томе наша држава ствара мноштво задруга у најмању руку и то у земљи, у којој су села мала и сиромашна, тако да се једва може да одржи једна задруга. То није помагање задруга већ рушење истих.

Б) Непријатељи задругарства.

У прегледу стања пољопривредног кредита код нас утврдили смо, да задругарство није ни из далека развијено, како би то било потребно, — сем у Словеначкој. Ту тако важну

чињеницу признаје и сâм отац србијанског задругарства, г. Аврамовић, у јубиларној књизи приликом тридесетогодишњице. „Данас, после 30 година рада“, вели он на стр. 88., „не можемо рећи да смо увек и свугде налазили на разумевање за сво гледиште. Многи, нарочито сељаци, нису моли да схвате, зашто су им потребна мењања и новачења“. Још је много отвореније и са много више горчине учинио он то признање у својој последњој, већ цитираној књизи („Наше сељачко газдинство“). Тамо се налази чак и тврђење, које у устима једног пионира задругарства страшно звучи, а које гласи: „Задругари нису дорасли за задружна питања“. Како је опште место у Социјалној Економији, да се пољопривреда не може да унапреди без задругарства, то је потребно, да испитамо узроке његовом слабом успеху код нас.

Узрок можемо поделити у две групе: један се односи на само оснивање задруге, а други на њезино функционирање и интензифицирање.

Било је већ речи о томе, да је код Србина јако развијен индивидуализам. То је једна не-социјална особина. То је тежња к изолованости у привредној делатности.. „Многи мисле, вели г. Аврамовић, да је лака ствар наговорити сељака на заједничку употребу справа. То није ни лако ни просто. Сељак тежи да сам за себе има све справе“¹⁾).

Има људи, идеалиста, који мисле, да породична задруга служи као школа за економску задругу. По моме мишљењу противно је тачно. Код нас су породичне задруге експлодирале под дејством нагомиланог незадовољства задругара. Успомене су још свеже и то је та психолошка отежица при образовању задруга. Код нас је потребно много више рада и обрађивања сељака ради образовања задруге односно ступања у исту, но у другом свету. С правом истиче г. Аврамовић, да су тек нове генерације учиниле

¹⁾ »Тридесет година и т.д.« стр. 115.

успехе, да задругарство крену напред. Задругарство код нас данас захтева апостола.

Исто је психолошко стање код Хрвата.

У овој књизи је већ поменуто, да је у пред-ратној Србији сиромаштво сељака било сметња развићу задругарства. Има политичара код нас, који замишљају задругу као краву музару, треба прићи и мусту. За задругу је потербно прво дати, уложити. И у колико су компликованији њезини задаци, у толико више се мора уложити. У томе погледу врло су поучни подаци г. Аврамовића о оснивању винарске задруге у селу Бања.

Још су многобројније и исто тако озбиљне тешкоће функционисања задруга. Непријатељи задругарства могу се поделити у егзогене (спољашње) и ендогене (унутрашње). У прве спадају зеленаши и политичари. Обе су чињенице и сувише добро познате. Србија и Војводина има врло много банака — акционарских друштава — која су постала из задруга. То важи и за Београдску Задругу. Истина, један део тих првобитних задруга био је резултат једне правне збрке у глави њихових оснивача: нису знали разлике између акционарског права и задружног; хтели су основати друштво, међутим основали су задругу: Ту је претварање било неизбежна коректура. Друге су постале у задњој намери оснивача да прво покупе улоге од задругара, па да је онда претворе у а. д. А највећи део је био и првобитно замишљен као задруга; али се у њу увукао зеленаш и онда, грабећи с једне стране уделе, а с друге дајући задругарима зајмове из својих средстава, пошто су задруге првих година свога постанка слабо снабдевене капиталом, он их повеже и онда му је лако, да издејствује одлуку збора, да се претвара у акц. друштво. Уделе пак покупи од сељака буд зашто. Ова нам чињеница показује, колико је за судбину задруга важно, да задругари буду исте категорије људи, истих интереса. Због тога је месна задруга по закону од јуна 1925. г. који пушта сваког за задругаре, осуђена на пропаст.

В) Задругарство и политичари.

То је у теорији задругарства најинтересантнија глава. О њој се писало много и код нас. Г. Аврамовић чешће понавља, да је најтежа борба, коју је имао у раду на задругарству, била она са политиком, која је непрекидно јуришала на задруге. То су радили самосталци пре рата. Он тврди, да је криза у српском задругарству, која је добила израз у постојању двају главних Савеза, такође дело политичара.

Како се објашњава та слабост политичара према задругарству у целом свету? Одговор је врло прост: политика је борба о власт. За борбу је потребна војска. Потребне су присталице по целој земљи. Снажењем уставности и увођењем парламентарности развијају се политичке партије, велике организације распрострањене по целој земљи. Теориски се присталице врбују убеђењем, практично свима могућим средствима. То је са свима основаним политичким теоријама. Теориски се војник туче од добре воље, практично што мора. Због тога партије теже да се докопају свију оних институција, преко којих се може да утиче на народ. Задруге су организације великог броја људи, често више од половине пунолетног мушког становништва; оне су даље, управитељке великих капитала, а овај се показао као најнеодољивити аргумент у партиско — политичкој агитацији.

Г. Аврамовић је сматрао од почетка за своју дужност да држи задругарство ван утицаја политичких партија. То му је пре рата навукло на врат мржњу самосталаца.

Ови су успели да освоје извешан број месних задруга; али је Главни Савез остао ван политике — уз признање целог света.

После светског рата ствар се мења из основа. Г. Аврамовић улази активно у политику. На приговоре, да се то не слаже са његовим предратним погледима, одговорио је он, да он одваја задругарство од његове личности, ово остаје и даље ван задругарства. Ја сам га 1919. упозорио

Да то, да је он лично толико тесно везан за задругарство и ово за њега, да је то одвајање немогућно; да његово улажење у политику садржи следећу опасност по задругарство: очигледно је да ће највећи део задруга и против његове воље поћи политички за њим, то ће навући анимозност великих политичких партија према задругарству, а ово евентуално и непријатељство државе. Моје се пророчанство делом остварило. Стојећи ван политичког живота, ја нисам у стању да контролишем, у којој мери је г. Аврамовић одржао свој надчовечански завет, да задругарство држи далеко и од своје партије и у којој је мери оно, ипак, пошло за њим. Али је код политичких противника наступио очајан страх од политичког покрета г. Аврамовића, и како су најважнији међ њима били стално на влади, то видимо још пре доношења устава државу против задруга, као што је то изложено у претходној глави. Анимозност државе према задругарству, која и даље траје, има своје порекло у политичкој делатности г. Аврамовића.

Као што из овога видимо, код нас се потпуно обистинило предратно тврђење г. Аврамовића, да је политика гроб задружне идеје. То потврђује и судбина оних месних задруга, код којих се пре рата увукла политика. Све су оне ослабиле, а велики део је пропао.

Искуство србијанског задругарства са политичким партијама не сме се генерализовати. Чак би се, на основу искуства, ван Србије, могла да постави једна противна теза: да је партија хидраулично средство везивања задружне зграде. У Француској су Рајфајзенове задруге у рукама клерикалним. Оне нису показале велики полет; али то у Француској важи за све облике задругарства. Међутим у Немачкој и земљама Средње Европе клериклано-партиске економске организације стоје врло високо. А највише стоји задругарство у Словеначкој, којим управља клерикална странка. Са свим противно србијанском искуству Словеначка показује, да је Словенска

Људска Странка умела да однегује задругарство тако савршено, да се оно може да сматра за једно од најбољих у свету.

Мало доцније прећићемо на проучавање узрока том различном дејству политичке партије на задругарство. Овде ћу се задржати на констатацији, да је задружна мисао удружење слободних грађана из сопствене иницијативе, ради постигнућа заједничких економских интереса. Партиска задруга није идеал. Али може да буде, као што видесмо, одлично уређена и управљана.

Г) Конституционална болест задругарства.

Видели смо, шта смета постанку задруге и шта угрожава споља њезину егзистенцију. Да видимо сада садашње узроке слабости задругарства, његове конституционе болести:

Задруга је правно лице. Она је једна скупина, удружење. Удружење улази у односе према трећим лицима преко својих нарочито за то опуномоћених лица, преко својих органа. Да би скупина могла да уђе у односе са спољашњим светом а нарочито да би се оспособила за правну радњу, она мора бити организована. Организација овде значи одређивање ортака, преко којих скупина изражава своју вољу, и ако их има више, уређене односе међ њима. Задруга је у целом свету организована по угледу на акционарско друштво: суверени орган је скупштина, која из своје средине бира управни и надзорни одбор. Теориски управни одбор је зависан од скупштине, он ради по статутима и правилнику, које је ова израдила. Надзорни одбор контролише за рачун скупштине.

Функционирање задруге може бити добро само под условом, да задругари редовно долазе на скупштину, да озбиљно проучавају годишње рачуне и извештаје управног и надзорног одбора и да бирају за један и други одбор најбоље и најспособније.

Из много старијег и много богатијег искуства с акционарским друштвима знамо, да је

немарност акционара општа појава, да услед тога добро организоване мањине бирају управне и надзорне одборе и да често један човек врши диктатуру над свима акционарима. Улоге су промењене — баш као код државе у место да сви намећу своју вољу управном одбору, овај намеће своју акционарима. Кад је тако код акционарских друштава, неће много другојаче бити ни код задруга. Истина, акционари једног друштва су често растурени по целој земљи и по неколико земаља, док су задругари у месту. Међутим тврђено је, да није немогућност акционара узрок њиховој апсистенцији према скупштини, већ осуство воље.

Г. Аврамовић је и код овога питања учинио велике услуге. Он је у своме последњем делу изнео много примера рђавог функционирања задруге. Он наводи примере, како скупштина иза сваког од четворице говорника, који се противрече, виче: тако је. Па онда додаје: „Ове, уосталом врло честе, појаве на задружним скупштинама значе или да задругари немају свога мишљења или да не мисле или да не схватају задатке“. Још је неутешнији извештај с једне скупштине, која је имала да решава о секретару и благајнику, који је утајио неколико хиљада динара. Пријатељи дефрауданта успевају, да издејствују одлуку, да се попуни каса и да благајник не меша више свој новац са задружним и да одмах бележи сваки издатак. Даље цитира он примере, да је лопов магационер изабран у надзорни одбор, да је секретар крадљивац кандидован за главну управу Главног Савеза. И из свега овога изводи закључак, да најважнији задружни апарат није свуда добар (стр. 60—61 „Наше сељачко газдинство“).

О управном одбору наводи он сличне примере. Све се своди на то, да једно лице, шта оно уради урађено је, добро или рђаво. „Кредити се одобравају без потребне пажње. Нови се задругари не примају или се примају без потребне партиске непристрасности. Намирнице набавља магационер, у место управног Одбора. Прото-

коли ревизора задруга неисцрпна су ризница оваквих недела. Та слабост у задругарству утиче по све штетно на испуњавање његових задатака“ (стр. 63).

О надзорном одбору вели, да он постоји онде, где је у њему свештеник или учитељ. „Иначе урађено је оно и онако, како је урадио управни одбор“.

Код оваквог стања није чудо, да задруге на пр. врло мало прикупљају капитале, а много троше. Има случајева, да кредитна задруга има вишка 5000 дин., а плаћа секретара 800 динара месечно; да набављачка задруга има уштеде 11.000 дин., а плаћа магационера и књиговођу 1.200 дин. месечно. Главни Савез је годинама неуморно сузбијао та зла. Он је штампао стотине књига о задружним питањима, али је прођа њихова бедна. Услед тога се покушавало и усменим поучавањем и обавештењем преко изасланика, али су те скупове највише похађали свештеници и учитељи. И данас има задужног апарата, који је све гори. „Они су расејани по целој земљи и додирују се са добрим задругама. Они су опасност по задруге, као свака зараза“.

Ето, то је слика, коју нам пружа човек, чија је амбиција везана за успех задругарства и који би, следствено, имао рачуна да ствари лепше представи. И сувише је песимистичан тон његовог целокупног излагања стања задругарства. Он уочава добро и узроке. Нарочито удара гласом на неписменост сељакову. То је тачно. Не може задругарство да успева међ неписменим људма. Могло би, само под једним условом: да секретар одн. књиговођа, т.ј. функционер буде на висини. Кад би свака задруга имала за секретара човека, који је скроз поштен и који је прожет љубвљу према задругарству, онда би успех био обезбеђен и то максималан. Тиме долазимо понова на питање о узроцима успеха клерикалних задруга.

Претходно да нагласимо, да је код свију и моралних и течевинских скупина главни и судбоносни орган не скупштина, не надзорни одбор,

не управа, већ *функционер*. Судбина акц. друштва лежи у рукама директора. Судбина државе у рукама министара, а не Парламента. Онај, који има да обавља текући посао, макар и чисто технички, тај је главно лице у удружењу. Функционерство је постало данас велики социјолошки проблем. Оно је то код државе одавна, оно је на пр. код нас и данас, и данас се у свима декларацијама владе и политичких фактора говори о чиновништву. Ново је и необично, (али сасвим логички) да је функционерство главни проблем и код приватних корпорација. Али је тачно. Има маса примера у свету, да су поједина велика предузећа учинила одличне напретке или наплате захваљујући једино баш главном чиновнику, (Ратенау, Фирстенберг и т.д.).

То у толико важи код задруге, где чланови не само да нису вољни да се посвете задружним питањима, већ нису ни у стању да то ураде. Сеоски свештеник је дуго времена једино писмено и најинтелегентније створење на селу. То је и учитељ. Али је њихов позив — по дефиницији — различан. Учитељ је чиновник, који преко закона нема никаквих обавеза. Он је, после свршенога рада, обичан грађанин. Од његове добре воље зависи, хоће ли се бавити општим стварима. Свештеник је слуга Божји. Он је проповедник верскога морала, а овај је сав алтруистички. Дај све сиротињи, не брини се за сутра, бринуће се бог; ако те удари по једном образу, пружи и други и т.д. То је оно, што хришћанско свештенство проповеда народу, и дан дањи, — пошто се хришћанска догма још није изменила. И природно је, да онај, који неуморно проповеда пожртвовање на земљи, и живот на оном свету, претходи примером. Он треба да је на расположењу целом свету у свако доба дана и ноћи. Треба да је, али није. Није и не може да буде. Много је строг морални кодекс хришћански! Али је разна мера, у којој свештеници одступају од њега. Не може се рећи, да је католички свештеник најморалнији, али су об-

јективне околности његовог живота такве, да је он ипак најбољи. Протестанска црква је и сувише лајицизирала и рационализирала свештеника. Она је метафизичку страну верских обреда свела на најмању меру, и највише апелује на здрав разум. Католичка црква је сачувала сву церемонију, све оно, што тако силно дејствује на машту простог човека. И што је најглавније, она је забранила свештенику породицу, и тиме га бацила у службу пастве. Католички свештеник је у врло живом додиру са својим парохијанима. Он највише ради на општим стварима. *И због тога је он најбољи функционер задруге.* Сеоска задруга је најбоље поље, на коме ће он да се стави у службу општности. Будући без породице, он је мање похлепан за новцем, тиме је мање искушење. Поред тога, ниједна вера нема тако чврсту организацију као католичка. *Свештеник је под строгом контролом у целокупном његовом раду.* То је једна гаранција више за исправан рад. А исправност у раду функционера је ако не једини, а оно битни услов за успех задруге.

То признаје и г. Аврамовић. „Остају још секретар, књиговођ, магационер, чије су функције најважније за оне, који имају посао са задругом. Они су управо радни апарат. Наш народ не двоји службу од власти. Васпитаван увек да осети притисак власти, кадгод има каква посла и с начелником и с практикантом, па чак и са пандуром, он то осећање преноси на све, који седе по канцеларијама, па и на задружне функционере. Иако их је он сам бирао и ако су они у служби задруге, и ако они немају никакве власти: да протерују, кажњавају, затварају, многи задругари излазе пред њих с осећањем зебње“ (стр. 64).

И у вези с тим, вели у другој књизи г. Аврамовић, („Тридесет година...“): Појаве учитеља у већем броју у задругама, појаве млађих и интелегентнијих свештеника, који су одбацили манире старијих свештеничких генерација, и

стали гледти у добру сељакову своје добро, појава ових интеллигентних проповедника и сарадника тек је проширила оно основно гледиште на земљорадничке задруге, и ове су, где год је било у њиховој управи свештеника и учитеља, почеле више да крећу овим правцем“ (стр. 89).

Значи, да од писмених људи у селу зависи судбина задругарства. Њих има две врсте: једни су умни радници а други привредници (кафеџије, дућанџије). Последњи имају противположене интересе задрузи и увек су опасност за њу. Остају учитељ и свештеник. Али ту се појављује једна велика невоља, то је политика.

Пре рата су њих двоје били пионири политичких странака. Они су највише затровани партизанством. После рата као да се ствар нешто изменила. Политика прелази с њих све више на парајлију. На место ораторских аргумената појављују се опипателни. Деполитизирање учитеља и свештеника би била велика срећа за нашу земљу. За сада се још мора да рачуна с њиховим партизанством. Једино противудејство може бити апел на њих, да у интересу целог народа не уводе политику у задругу — бар не слепо партизанство.

Из овога излази, да од њиховог карактера, менталитета, од њихове моралности зависи, колико ће они користити задругарству. Г. Аврамовић већ у горњим редовима прави једну фину разлику између свештеника и учитеља, на штету првога. То треба јасније рећи. Готово у целој Србији направљено је искуство после рата, да је учитељ много моралнији, много социјалнији и много несебичнији од свештеника. Међ свештеницима је све више рђавих људи. Сељаци сматрају свештеника за велику опасност по задругу. Од учитеља се, веле, може још нешто очекивати.

Д) Распарчаност задругарства.

Задругарство је почело месном задругом. Кад је хоризонтално развиће узело врло велики обим приступило се тако рећи спонтано вертикалној организацији, која на врху има

један биро, који се обично назива савезом. Једна једина организација свију задруга, ма колико да је идеална, неизводљива је, већ и због тога, што постоје у свакој земљи најмање два система задруга. Отуда имамо свуда неколико задружних организација. Али је по правилу свуда гро задруга организован у 3—4 организма највише, који се распростиру по целој земљи. Насупрот томе Југославија има данас двадесет савеза и сви су без изузетка регионални. У томе ми носимо рекорд у целом свету.

Првих дана живота наше државе та је распарчаност била неизбежна, пошто је наш народ живео у пет разних законодавних територија. Али и у појединим покрајинама је било поцепано. Сама Словеначка има пет, односно три (кад се изостави станбена, као специфична и ревизиска — са непословним задатком). Главне су две. До 1896. била је једна, у Цељу. Из ње се издвојила група клерикалних, са доцније формираним Савезом у Љубљани. Оба су главна савеза у рукама политичких партија: које су, по обичају, у великом непријатељству — што је, неизбежно имало дејство и на међусобне односе савеза¹⁾. Српске Земљорадничке Задруге биле су формиране у два савеза сем Србије. Исто тако и хрватске. Природно би било, да се у Југославији појави тежња за фузионирањем — бар племенских — српских и хрватских. Нечег сличног је било. Било је чак жеље, да се сви савези споје у један. Али се све то свршило повећањем броја организација. Једина потпуна фузија изведена је била између српских задруга у Србији, Војводини, Хрватској и Славонији и Далмацији; али је и ту почело распадање, као што ћемо видети мало час. У Хрватској је близу 350 задруга у једном савезу; али је он изложен офан-

¹⁾ С правом тврде извесни словеначки писци, да се тој партијској борби о задруге једино има да захвали за огромну распрострањеност задругарства. И то је доказ, да не мора политика да буде убиствена по задругарство.

живи од стране сељачко-демократске партије, која има и својих задруга. Борба траје, али на штету духа задружног; не организују се нове, већ се отимају око постојећих.

Иста је појава код Задружног Савеза у Сплиту. Води се велика и жива пропаганда међ задругама против главног савеза. Већ је иступило преко тридесет чланица Савеза, од којих 27 уз редовну пријаву, а остале без икакве формалности. Тврди се, да офанзива и формирање новог Савеза долази од стране клерикалаца. На годишњој скупштини, одржаној у јулу 1928. избиле су три струје међ делагатима.

Али је најозбиљније стање у Главном Савезу Српских Земљорадничких Задруга, који је територијално најраспрострањенији. Постоје два управна и надзорна одбора, један у функцији, други на хартији. Суд има да одлучи, који је законит. За општи интерес, па можда и за само задругарство није битно, која ће страна да победи, колико су штетне последице од самога спора, који траје месецима. Већ је било говора у јавности о томе, да је ефективна управа повукла све своје улоге на штедњу. То је савим природно, као што је природно, да и остали улагачи повуку своје капитале из једне кредитне установе, око које се хрвају две групе, у чијој се кући води борба. Г. Аврамовић тврди, да је цео покрет против данашње управе диктиран партиско-политичким мотивима. Мени је непознато партиско-политичко обележје противне групе; али је нов управни одбор састављен из свију партија — можда баш за то, да би се паралисао горњи прекор. Рекох, није битно, која ће група да победи. Па ипак, морам учинити једну резерву. У данашњој управи седе разна лица; има их, који су активно радили на задругарству; али има и фигура, за које се не може рећи ни да су украсне, али које су у вољи г. Аврамовићу. Али је централна личност г. Аврамовић. Кажу да је остарео, да је постао конзервативним и да је аутократа. (Последње је

ово од увек — на добро задругарства). Све је то могућно. Али има две ствари, у којима он сам стоји над свима осталима из оба одбора заједно: у заслугама за задругарство, које су неочењиве и у познавању — теориског и практичног — задругарства. Он познаје наше задруге као нико. Те су две ствари огроман капитал, који је неопходан реквизит сваке задружне организације. На противној страни налазе се новице сем двојице. Има међ њима људи, који немају појма о задругарству нити су се њиме бавили. Има међ њима врло активних политичара. Има се утисак, да је управа састављена од партиско-политичких ауторитета. Носилац тога покрета се осећао слабим у борби са савезом и због тога је тражио савезнике и међ људима, који нису у стању да се посвете задругарству и који су толико преоптерећени а толико амбициозни, да свако ново звање може бити за њих само почаст — а никаква дужност.

Ако је тачно тврђење г. Аврамовића, да је овај покрет политичког порекла, онда се он најмање може да буну и изненађује. Зло рађење, готово суђење! Ако буде подлегао у овој борби, може сам себи рећи: *You'll v. z. vouli Georges Dandin!* Али би то била штета по задругарство. Зар је заоштреност толико узела маха, да је компромис немогућан? А компромис би био једино правилно решење.

Поцепаност савеза је данас чињеница. С тим се мора да рачуна. Борба, која се води још од 1923. год. биће све оштрија. Мирног рада у савезу не само да не може бити, већ ће за време трајања борбе савез финансиски сасвим да пропадне. И једна и друга страна гомилају грешке на грешку. Данашња управа показује старачко тврдоглавство. Прети се стечајем. Та се реч није смела изговорити. То је најмање зло. Друго је много веће, ако је тачно. На конгресу Главног Задружног Савеза, у јулу 1928., тврдио је г. В. Ђорђевић, да је главни београдски савез акцептирао закон о пољопривредном кредиту и да је

почео да узима кредите од Дирекције за пољ. кредит. То је, с обзиром на његово раније становиште, — могао урадити само из жеље, да појача своја средства и тиме привеже за се што више задруга. Ако је то тачно, онда се може мирно рећи, да је управа узела на себе улогу гробара задругарства. То је довољно јасно изложено у глави „Држава и задругарство“.

Али је највећа грешка Главног Савеза односно неколицине главних чланова, издвајање пречанског задругарства и претварање новосадске филијале у централу. Ја могу да разумем душевно стање једног г. Матијевића, који је целога века радио неуморно на задругарству, кад се налази пред опасношћу, да буде искључен из управе. То није право. Али ако то жели већина онда нема право ни г. Матијевић да се брани. И г. Клемансо је могао да спречи незахвалност француског народа према њему 1919. г. Он то није урадио, већ је болно уздахнуо, покупио се и стишао кући. Нема права нико да усређава задругарство против његове воље. Борба са противницима свето је право чланова данашње управе — али то не сме бити на штету задругарства, а издвајање новосадског савеза је највећи удар, који се могао задати нашем задругарству. Југославија је земља, у којој нико неће да напусти положај, на коме је, по цену пропасти истог. Па ако нас такво држање не чуди у политичком животу, не треба да га буде у хуманом и алтруистичком. Издвајање новосадског савеза је у задругарству оно што би било издвајање Хрватске из Југославије. Зато, што се политичари не могу да сложе. Још је већа грешка на страни противника. На моју примедбу на задружном конгресу о потреби да г. Аврамовић остане у управи, одговорио је г. Ђорђевић „да је и Луцати излетео из управе организације, коју је он створио. Дабоме, да неће пропасти задругарство, ако не буду тамо г.г. Аврамовић и Матијевић; али ће оно због тога страховито много да изгуби. Њих двоје су капитали нашег

задругарства, они су за масе у задругарству оваплоћење задружне идеје. Они су потребни задругарству. Кад се ствар посматра са гледишта интереса задругарства онда се не види разлог њиховог избацавања.

Главном Савезу се пребацује, да је волюмен кредитних послова, врло мали; исто тако обрт по рачуну заједничких набавки, као и заједничке продаје и прераде. Може бити, да је код кредитних послова било нешто уздржљивости код управе; али су финансиска средства нашег задругарства које је једино у свету остављено само себи, — у крајевима веома сиромашним капиталом — врло ограничена. Ту се не може очекивати никакав полет. Наш сељачки народ није имао излишног капитала, да га повери задругама. Потпуно је оправдано гледиште да је кредитна задруга најпримитивнији облик задругарства, и да се има да тежи његовој интензификацији и интеграцији. Преко заједничке куповине и продаје има да се иде заједничкој преради. С интеграцијом задруге прогресивно расте потреба за капиталом; а њега није било ни за кредитне операције. За то је потребно у осталом и јако домаће тржиште. То је врло тежак задатак. Има много примера, да је задруга пошла ка кооперативној производњи па се задржала на набавци. Статистика показује, да се скоро половина задруга у Словеначкој баве прерадом. Међутим г. А. Варга вели: „Врло је проблематично, у колико су млекарске, винарско-виноградарске, рибарске, уљарске итд. задруге одиста производне... Већина су стварно продајне задруге.... Од електрана само неколико производе струју; већина само набавља струју из најближег струјовода... Међу сточарским задругама, тешко је која селекциска задруга“¹⁾. Он тврди, да се наше задругарство налази у нај-

¹⁾ Осврт на наш земљорадничко-задругарски покрет на основи најновијих статистичких података, — Београд, 1928. стр. 78.

примитивнијој фази. А управама словеначких задружних савеза не могу се учинити прекори, који се чине београдским.

Г. В. Ђорђевић не може порицати кризу месне задруге, како је она изложена у глави „Конституционалне болести задругарства“. Тамо нема газде, нема контроле, нема техничког особља. Још се краде и расипа. Таква се задруга не сме упуштати ни у какве компликованије послове, она треба да остане не најпримитивнија, на кредитним, јер је ту контрола најлакша. У историји задругарства има много примера за то, да се убрзана интеграција завршила банкротирањем задруга у маси. Не треба да идемо далеко. На већ поменутој годишњој скупштини у Сплиту тврдило се, да су задруге у кризи услед имобилизације капитала у нерентабилним трговинским и индустриским предузећима.

За онога ко познаје економску функцију задругарства — нарочито у земљи лилипутанског поседа и газдинства — стање у Главном Савезу београдском је судбоносно по нашу народну привреду. Ма колико се обе стране јогуниле једини је излаз споразум. Обе групе имају у својим одборима азадружног елемента, људи, од којих задругарство није имало никакве вајде, нити ће имати, — људи, који само још могу да примају, а ништа да дају. Нека обе стране одбаце тај баласт, па је споразум врло лака ствар. Једна страна мора да покуша, макар и посредно, да се споразуме с другом. Ако то не ураде, понеће пред историјом ону исту одговорност, коју носе наши политичари за стање у земљи.

* * *

Кад човек посматра списак свију главних савеза (а тамо нису сви: на пр.: средишна позајмионица), и рад њихов, добија утисак, да међ главним савезима влада опаснији сепаратизам, не међ најсепаратистичније расположеним политичарима. Свуда се сусреће тенденција распарча-

вања. Свака покрајина хоће да има свој савез, односно у свакој покрајини, има људи, који хоће задружни федерализам. Нико не испушта из руку власт, моћ и утицај, који је једном стекао. Изгледа, да је федерализам задружна чињеница, са којом се мора рачунати. А то је велико зло.

1919. састали су се сви савези, да већају о спајању. Нико их на то није гонио, али да се створи једна јединствена организација свију задруга истог система и истих начела тако је нешто природно, да се нико није могао да брани од — позива. Дошло се на већање и одлучено је, да се васпостави однос „међусобног обавештавања и заједничке заштите“. И то је све! За заједничке набавке, продаје, прераду није још био припремљен терен. Па чак ни за заједничко финансирање! Још није припремљен терен, управо данас мање но пре десет година.

И тако имамо жалосну и нигде у свету невиђену појаву, да словеначко задругарство даје преко 100 мил. дин. непотребних својој банци на приплод, а ова пак на зајам трговини и индустрији, и то са 8—10%, док остало задругарство у истој земљи, истог система, оскудева у капиталу, што се најбоље огледа у висини каматне стопе активних задружних послова, која износи 12% у Србији, 14% у Војводини, 15% у Далмацији, 17% у Хрватској и 20% у Босни и Херцеговини!

Неће или не сме задруга у Љубљани да повери свој новац сестри у Београду, Загребу, Сарајеву. Па како је основна идеја задругарства сампомоћ, онда не треба задруге да се чуде, ако им, на њихово мољакање, одговори држава: „врачу, помози се сâм“!

Нема права задругарство, које се на једној страни гуши у новцу, а на другој у оскудици новца, да тражи помоћ од државе. И кад би држава била према задругарству партија а не ћерка, она би нашем задругарству могла да ускрати кредит. Кад би државна брига о задру-

гарству смела да зависи од тога, како се оно понаша, онда би и закон о пољопривредном кредиту од јула 1925 могао да се правда.

Наше задругарство губи све више права на критику државне намере да створи државно задругарство. Љубљанска Задружна Свеза има право да се држи резервисано према београдском главном савезу, у чијој је кући избила распра. Али ништа мање није оно било резервисано према њему и пре тога и према осталим савезима. За словеначке задругаре задругарство престаје с ове стране Зиданог Моста. Овамо се само мењају учтивост, обављају церемоније и декламује.

Кредит није поклон. Не може се дати кредит — ни из државних средстава — неуредном домаћину, па ма он био имућан. Задругарство тражи и треба капитала у стотине милиона. Држава је почела да дрешу кесу, али је у пројекту закона о изменама и допунама о Народној Банци предвиђено кредитирање пољопривреде за неколико стотина милиона, које би се вршило преко Главних Савеза. Народна Банка нема могућности да контролише рад многобројних Савеза. За њу је најбоље са гледишта здраве пословне политике, да кредит даје преко једне централне организације. Постоји опасност, да Народна Банка не извршује закон изговарајући се на стање у београдском, сплитском, па и загребачком Савезу (последњи због препирке са сељачком демократијом). Не би много могло да јој се пребаци, јер врења у њима слабе њихову кредитну способност. То истина не женира ништа словеначке савезе, који су спремни и способни да приме свој део кредита. Али остали савези морају у толико пре приступити проширењу надлежности Главног Задружног Савеза и на економско поље. Макар и без Словенаца, ако би се ови томе устручавали. Макар и без Хрвата, ако би политичке прилике моментано биле препрека. Сигурно је, да ће му ускоро приступити сви остали — ако буде радио како треба.

VII.

Мере.

А) Правни услови пољопривредног кредита.

Искључено је, да сви сељаци постану члановима задруга. Увек ће бити један део, који ће се обраћати незадружним изворима кредита: појединцу или банци. То је неконтролисан кредит, те држава није дужна да подноси жртве за његову организацију. Али држава нема права да га отежава, као што је данас случај са Србијом. Одузимањем меничне пасивне способности сељаку, и изузимањем испод извршења за дуг једног дела сељачке имаовине (§ 471. гр. суд. п.) држава је имала намеру, да сељаку онемогући примање брзометних обавеза, као што је меница, и да ономе ко је успео да се презадужи, сачува минимум за живот. Нема смисла упуштати се у философско питање, да ли држава има права да у тој мери туторише своје грађане. На сваки аргумент против могло би да се одговори, да сељак није до данас дао израза своме незадовољству — због тога. Истина, онај, коме није потребан кредит, без интереса је за питање; а презадужени се може само да радује због § 471., па се тако може да објасни ћутање сељаково — ако не и запушивањем устију о изборима.

Али нико не може порицати, да задужење сељачко тече у Србији истим током, којим на пр. у Хрватској; у којој сељак није менично малолетан. Кад сељак хоће и мора да се задужи и презадужи, не помаже чл. 77. пр. зак. То је први аргумент за његово укидање. А други би лежао у чињеници, да је апсолутно бесмислено и противзаконо држати само србијанског сељака под режимом меничног малолетства.

То исто важи и за § 471. Није ваљда србијански сељак нижи од онога из Загорја! То би био правно-политички аргумент. Економски је главан и он гласи:

Нема земље на свету, у којој је толико разбијен сеоски посед као у Србији. (Аграрна реформа је створила исто стање и у Војводини). Сматрајући статистику сеоског поседа у Србији за бирократску маштарију у цифрама, ја се њома нећу ни да служим и ако и она показује, да је преко 20% поседа испод 5 ха. Стотине хиљада сељака у Србији нема већег поседа од 2—3 ха. Да је то првокласна земља, да је у непосредној близини вароши, да се обрађују интензивно најскупљим културним биљкама, онда би та површина можда била довољна за једну породицу. Међутим са стањем пољопривредне технике у Србији то су слепачка посла. Наша села кипте сиротињом, коју људи, који проучавају социјалну структуру наше земље, стављају у буржоазију — на супрот индустријском раднику. Књажевски живи варошки радник према нашем старешини породице са 2—3 ха земље! И далматинска сиротиња боље живи, јер је и она извукла консеквенце из своје сиротиње и отишла у — печалбу. Наш сељак никако да крене из села — како да остави имање?! Само кад га глад притисне, он иде у варош! Иначе ради цела породица као надничар на селу за храну и 6—10 дин. наднице. И то би било добро, да је целе године. И циганин боље живи од тога сајбије непокретности, јер је и он извукао консеквенце из своје немаштине: сели се, проси и краде по мало, а то су ипак извори прихода!

Некада је пет дана ораће земље било довољно да исхрани породицу — док је била у главном натурална привреда. И онда је требала земља да буде способна за обраду — јер пет дана орања у шљунку није ниједном човеку довољно. Данас, при непромењеној привредној техници и при култури жита и кукуруза пет дана је недовољно за живот¹⁾.

Излишно је препирати се око тога, да ли је

¹⁾ Ја прелазим преко историје изигравања § 471. која је врло богата. У најновије време изиграва се путем

закон ефикасан. Он то може бити само за онога, ко има најмање пет дана. За онога, ко има мање, он је напаст. Он је везивање човека за село, одузимање слободе кретања сељачком пауперу. Сељак се и иначе тешко креће из села и кад нема ништа; кад има нешто он је непомичан. Од тога пати пре свега он, јер живи псећи, а пати и народна привреда, јер то је онај, који ради свега 150 дана у години (и мање), јер нема шта да ради. То су она газдинства, за која је анкета Земљорадничких Задруги утврдила да су перманентно у дефициту.

Једини, који има рачуна, да тај пролетерски буржоа остане у селу, то су политичари. Сиромах човек, готов ђаво! Тако је и с овим гладним поседницима. То је онај, који продаје свој глас за пакло дувана и чашу пива. Заувар је и то!

Г. Јоца Јовановић, шеф земљорадничке странке, казао је у Народној Скупштини 1. авг. 1928. год., да србијански сељак није економски слободан, јер је зависан од варошког капитала. Ту ћу тему третирати на другом месту. Врло је мало тачно тврђење г. Јовановића, али он заборавља, да је 20% сељака у Србији заробљено, везано за 1—4 ха често врло рђаве земље и да је тај део народа приступачан сваком капиталистичком и другом корумптивном покушају. Г. Јовановић је гласао за пројект закона г. Тимотијевића, којим се сељак још више везује.

Није, дакле, више питање у Србији да ли да се узме у заштиту пет дана орања и остало, већ да се ослободи маса сељака, која има мање земље, но што му је потребно за живот. Г. М. Аврамовић тврди у својој књизи о сељачком газдинству, да се ти не примају у задруге; неће нико сиротињу¹⁾.

Из свега излази да § 471. треба укинути.

споразумне парнице о **захвату**, у којој дужник признаје на суду да је његова земља захват земље Тужоца.

¹⁾ Наше сељачко газдинство, стр. 38. А на стр. 24. вели: »На страни слоја који се спушта има редова, који

Б) Услови хипотекарног кредита.

Без баштинских књига нема хипотекарног кредита. Оне су пре свега услов за сигурност односа својине, затим свију других стварних права везаних за земљиште. Оне садрже све остале природне, правне и финасиске елементе, потребне за оцјену кредитне способности једног парчета земље. Чињеница, да постоји хипотекарни кредит и у земљама, које немају баштинских књига, не доказује противно. Он је тамо пре свега слабо развијен, даље тамо постоје катастарски премери, подаци за интабулисано земљиште и најзад, извештај ризик постоји увек — због чега је та врста кредита слабо развијена. Баштинске књиге не постоје у Србији, Црној Гори и Јужној Србији. То је огромна површина. Због тога у овим крајевима нема ни баштинских књига, па ни хипотекарног кредита. Оно, што га има, то је са 90% варошки. На селу постоји овде онда за веће поседе. Међ стручњацима важи мишљење, да је данас катастар добар само у Словеначкој и Далмацији, а да је у осталим крајевима — нарочито у Босни — подложен критици. Али је он још увек врло добар за потребе пољопривредног кредита. Проблем је, шта да се ради са земљама, у којима га уопште нема. Одговор је прост: мора се приступити његовој изради. Лако је рећи, али треба додати, да је наша администрација неспособна за тај задатак. То нам показује досадање искуство. Седамдесет година се Србија решава да приступи изради катастра. Има више од тридесет година, како је основана геодетска школа; годинама субвенционира држава приватне сличне школе; а последњих се 15 година уносе у буџет и ревносно троше знатни кредити за из-

су се толико спустили, да су почели да губе особине сеоског сопственика. У ред ових злорећника, који лиферују овај кадар, наша је анкета забележила газдинства испод 2 ха. Она баш никако не показују снаге, да се саме ослободе, прошире, ојачају”.

раду катастра. Потрошено је до сада скоро седамдесет милиона динара, а резултат је готово ништаван. (Катастрирано је свега неколико срезова).

И тако имамо да рачунамо с тим, да капиталом најсиромашнији крајеви наше земље буду још много година лишени могућности хипотекарног кредита. Држава је неспособна да изврши једну од својих елементарних дужности, — којој су удовољиле све европске државе. То је у толико жалосније, што је ових дана ступио у функцију закон о пољопривредном кредиту, који даје и хипотекарни кредит. То значи, да Србија, Јужна Србија и Црна Гора не могу да се користе јефтиним кредитом из опште-народних средстава. Та чињеница на пр. ништа не буну политичаре из тих крајева. У покрету око раздужења сељака и у дискусији, која се развила тим поводом у Н. Скупштини (13. и 14. августа 1928) ниједном речи није поменута та околност.

Интересантно је, да ни у борби око хегемоније и равноправности појединих крајева наше отаџбине овај аргумент није играо никакву улогу. Равноправност је међутим повређена на штету сељака без катастра. Једина је утеха, да се у закону о пољопривредном кредиту налази одредба, по којој хипотекарни кредит одобрава сама Дирекција. Она може, дакле, да га кочи; премда се такав поступак не би могао да правда пред оправданом тражњом за хипотекарним кредитом.

Тиме долазимо на питање о потреби тога кредита у опште. Хипотекарни кредит може бити и дугорочан и краткорочан. Последњи је изузетна појава (интабулисана меница!) и у пракси је само код приватних банака. Тамо, где су развијене кредитне задруге, њега нема. Дугорочан кредит пак, може бити само реалан, наравно на првом месту хипотекаран; пошто је повериоцу немогућно пратити кредитну способност дужника кроз дуги низ година, пошто је она променљива

у току више деценија, и најзад, пошто употреба дугорочног кредита иде на проширење и појачање непокретне својине дужникове. Дугорочни хипотекарни кредит служи куповини земљишта, подизању зграда, мелиорацији, великим радовима на дотеривању, проширењу својине, исплату сусопственика и наследника и т.д. То су продуктивни или репродуктивни кредити у дугим периодама (20—40 год.), због тога хипотек. пољопривредни кредит мора бити дугорочан и амортизациони. Како стоји са потребом за оваквим кредитом код нас? Потреба постоји, и то перманентно. Али је она до скоро била врло незнатна. Мелиорације није изводио сељак у маси, земљиште се није могло купити у маси, а зграде је подигао сељак за време инфлације. Вероватно, да је та потреба нешто већа, од како је пољопривреда ушла у тежак положај, јер је понуда непокретности за продају неминовно порасла. А има и непродуктивне тражње, њиме покушавају по неки сељаци, који су озбиљно пореметили своју привредну равнотежу, да је понова васпоставе. Хипотекарни сељачки кредит постоји уредно само у Словеначкој. Њиме се баве општинске и регулативне хранилнице (штедионице). Камата износи 8—10%, и Словенци је сматрају за врло скупу. Више се њиме служи варош. То нису праве хипотекарне банке, оне могу само у извесној мери да ангажују своја средства на дуге рокове. *Хипотекарни кредит у Југославији је за сада немогућан.* Једини извор хипот. кредита је заложница, а наше тржиште капитала искључује пласирање тога ефекта са каматом испод 8½% (данас у августу 1928. можда и свих 9% — пошто 7% инвестициони износи 8,3%). Због тога су обуставиле ту врсту операције банке, које су се њоме бавиле пре рата (Земаљска Хипотекарна, Хрв. штедиона, Југобанка).

Код извесних банкара постоји уверење, да се може да апелује на страно тржиште. Ја за сада сматрам и то за искучено. Једина банка,

која може продати већи пакет својих заложница на страни, је Држ. Хип. Банка. Ако њу оставимо моментано ван комбинације, онда излази, да је Југославија земља, у којој не постоји сељачки хипотекарни кредит. То је свакако болесно стање. Земља, у којој сељак не може добити хипот. дугорочног кредита, не може да води на целој линији добру аграрну политику. Хитна је дужност државе, да га омогући, па чак и створи. Али од хитности не може бити ништа, с обзиром на још хитније потребе, које такође још нису задовољиле. А то је пре свега она за краткорочним и средњерочним кредитом.

Ма колико да је тешка судбина онога сељака, који своју оправдану потребу за хипотекарним кредитом не може да задовољи, ипак национално то није катастрофално, јер је таквих случајева мало. Оно што је потребно југословенској пољопривреди, ако хоће да изиђе из кризе, то је средњерочни и краткочни кредит. Њиме могу да се подмире све потребе.

Али постоје две врсте потреба за хипотекарним кредитом, које су и хитне и национално врло важне. Једна је код оних, који су купили земљу за време инфлације — по максималној цени; а друга је за финансирање аграрне реформе.

Што се тиче првих, њихова је судбина служила за мотивацију покрета за раздужење сељака. Ја сам тврдио, да је број тих домаћина релативно мали, јер није било много прилике за куповину земље. Али је неоспорно, да је жалосна судбина свију оних сељака, који су куповали земљу 1918.—1924. год. То је случај у свима земљама у Европи. Немачку смо већ поменули. Да додамо још и то, да су ти људи носиоци аграрног покрета у Швајцарску, који може при идућим изборима да игра велику улогу.

Цене земљишта код нас јако су пале. Г. Слеччевић, у раније поменутом чланку у „Војвођанским привредним новинама“ тврди, да су цене у Бачкој достигле биле делимично висину

од 100.000 дин. (!) по јутру. Да има доста сељака, који су платили јутро по 40—80.000 динара. Данас је продајна цена земљишта 10—15.000 динара. Велико је питање, да ли се овим људима може у опште помоћи. Много је вероватније, да ни цело њихово раније имање неће стићи, да покрије губитак. Али, у колико они нису презадужени — а то је фактично питање, које се код свакога има да испита — треба им помоћи дугорочним и што јефтинијим кредитом. Другу још много интересантнију групу презадужених сељака услед куповине непокретности описује г. Ристо Грђић у сарајевском „Прегледу“. Многи су кметови, вели он, откупили беглучка имања на меницу, и „на обећање бескаматног зајма од стране државе. Ти су се дугови удвостручили, а имање не вреди ни половину“¹⁾.

Тешко да се и овима може помоћи! Иначе они имају — с обзиром на обећање политичара — још веће право на помоћ.

То су две групе сељачких дужника, код којих је рездужење потпуно оправдано. Њима се најмање баве она три пројекта, а они треба да су на првом месту предмет акције за раздужење. Али се при томе мора имати на уму, да држава нема права, да опште-народним средствима спасава оне, који су презадужени. Као што смо видели, Немачка је за конверзију сељачких дугова поставила два услова: да није презадужен и да има објективне и субјективне могућности за рационализирање газдинство. У противном имање се излаже јавној продаји, — при чему држава интервенише у корист оних, којима је земља потребна.

Само под тим условима може и код нас бити у опште говора о раздужењу ових категорија презадужених.

Исто тако је потребан дугорочан хипотекарни кредит колонистима, подразумевајући овде сва она лица, која су добила земљиште на о-

¹⁾ Цитирамо по »Новости« од 9/3. 1928. год.

снову закона о аграрној реформи и сами је обрађују. Ми имамо четири аграрна комплекса: војвођански, босанско-херцеговачки, далматински и јужно-србијански. Ја се намерно уздржавам од питања ко ће и за који износ да сноси откупну цену која се на крају мора платити. То је финансиско, социјално-политичко и политичко питање. Финансирање аграрне реформе је велики проблем, који само једним делом може да буде важан за стање наше пољопривреде, у толико, у колико се односи на финансирање колониста за набавку обртног капитала и свега што је једном сељаку уопште потребно. Како је питање аграрне реформе вођено противно интересима пољопривреде, то је неопходно потребно да се кредит, у колико је он потребан за аграрну реформу, строго одвоји од пољопривредног кредита и његових институција чији је циљ унапређење пољопривреде.

Остаје нам још питање о томе, шта треба држава да уради за дугорочни пољопривредни хипотекарни кредит. Оно што може одмах да урди, то је вотирање модерног закона о хипотекарном кредиту. Ако се не варам, пројекат одавна лежи у Министарству Трговине и Индустрије. Закон треба да буде готов за онај тренутак, кад буде могућна емисија заложница у земљи или на страни.

А дотле?

Као што смо видели у глави „О идеалној организацији пољ. кредита“ јавно-правна хипотекарна банка је солуција. Ми то имамо у Држ. Хипотекарној Банци већ 66 год. Али се она извитсперила у варшчки, управо београдски хипотекарни завод. Она је много критикована због тога. Прилично с правом, јер није ништа урадила за умањење грдних трошкова око добијања кредита. Али у већем обиму она не би могла да негује сељачки кредит услед одсуства катастра. Катастар није исто што и баштинске књиге, али је он услов за њих. Он чини главни део садржине баштинских књига. Тако се само може да објасни да је Држ. Хип. Банка могла да пласира

своје заложнице на страни и ако у Србији нема баштинских књига: у Београду постоји катастар.

Државна Хипотекарна Банка ужива на страни бољи кредит од наше државе; тако је било и пре рата. 1886. год. је она дала на послугу држави своје заложнице, на основу којих је ова добила зајам у Берлину. Два пута је до сада држава изрично забрањивала овој да закључује зајам на страни, да јој не би кварила посао. Репутација банчина је на страним тржиштима првокласна. Не због тога што за њу гарантује држава, јер је ова гарантовала за државу, не ни због добре управе, већ због одличне фондације. Она има пре свега велике сопствене капитале (фондове, који стоје добри за дугове) и затим врло добар хипотекарни портфељ. Никада до данас није било кризе непокретности у Београду, где је њезин главни пласман; цене некретнинама већ 30 година непрекидно скачу.

Али не треба губити из вида да њезин кредит није личан, већ реалан; он је заснован на залози њених хипотекарних потраживања.

Пре кратког времена је г. Др. Белин изнео гледиште да би Државну Хипотекарну Банку требало ликвидирати¹⁾.

Сугестија је у најмању руку неразмишљена. Она се може да разуме само као револт против бесградског централизма. Државна Хипотекарна Банка има монопол на управу свима јавно-правним фодовима у земљи, од којих се за сад један знатан дес налази код приватних и јавних банака у земљи. Начин, како Држ. Хип. Банка води своју пословну политику, даје право становницима преко Саве, Дунава и Дрине да верују, да ће мањи део капитала, скупљених од исте банке у тим крајевима, бити у њима пласиран. С обзиром на то могао би се разумети захтев за укидањем њезиног монопола управе јавним капиталима ван Србије, али се никако не може да разуме захтев за њезиним ликвидирањем.

*) *Нова Европа*, 26. јула 1928., ст. 67.

Она је у најмању руку српска хипотекарна банка, а као такв има право на опстанак. Ако би се она укинула, онда би се нова морала да оснива. А то би био одиста наopak посао.

Г. др. Белин тражи организацију хипотекарног кредита на бази обласних јавно-правних банака, указујући на чињеницу, да је само у Француској централистички систем, док је у Швајцарској, Немачкој и Аустрији обласни. Последња три примера објашњавају се историјски. Пре свега у федеративној држави обласна јавна хипотекарна банка је последица политичког уређења; помагање те врсте кредита стављено је уставима у надлежност појединим државама. Међутим исто тако добро, па чак где где и боље функционирају централистички уређени хипотекарни заводи. Не може се имати ништа против тога, да свака област оснује своју хипотекарну банку; не може се чак имати ништа против захтева да се и јавни капитали резервишу за обласне банке. Али то није рационална организација пољопривредног кредита. То је парцелација једне од најважнијих грана државног помагања народне привреде. То решење може да буде разумљива реакција на политику Београда; али је оно врло неповољно по народну привреду.

Тежећи одвајању од Београда области богатије финансијским капиталом заборављају потпуно на крајеве, који се сами морају помоћи. Хрватска и Словеначка могу мобилизирати прилично капитала за своје јавно-правне банке, али шта ће да раде Босна, Јужна Србија и Далмација?

Даље, против ове парцелације говори један важан пословно-политички разлог. Ми ћемо још дуго времена бити упућени на страна тржишта капитала за пласирање заложница. Врло је велико питање, да ли ће те новостворене хипотекарне банке моћи уживати кредит на страни¹⁾.

¹⁾ Прилике баш у загребачкој области нису ни мало храбреће за преношење банкарског посла на области. Судбина карловачке и сарајевске комуналне штедионице су то ош мање.

Државна Хип. Банка би одмах могла да прими на себе функцију свеопште хипотекарне сељачке банке. Она би одмах могла да почне са давањем хипотекарног кредита на сељачка имања, и зложнице, издате на основу тих хипотекарних потраживања, пласирати на страни. При нормалним приликама она може за кратко време неколико милијарди динара да мобилизира и пласира у сељачки хип. кредит. Она може да пласира више, но што је пожељно с обзиром на стање пољопривреде код нас и објективно и субјективно. Држ. Хип. Банка мора и иначе да се врати циљу, због кога је и основана — сељачком кредиту.

Али, да би ова централистичка солуција могла да се изведе, потребно је да у управу банке добије ингеренцију и живаљ ван Србије. То се може извести на два начина: или увађањем у главну управу у Београду људи из свију крајева — искрено, паритетски или отварањем филијала у свима областима са потпуно независним управама у погледу давања кредита и са напред утврђеним кључем за поделу обртног капиталала. То је једино правилно решење хипотекарног кредита за сељака. То пак не искључује стварање обласних хипотекарних банака — ако се то тражи. — Даље безусловно се има приступити доношењу једног закона о хипотекарном кредиту уз укидање високих такса и упрошћавање формалности.

VIII.

Могу ли се створити средства за сељачки кредит?

Организовати кредит у народној привреди значи створити услове за оснивање и успешно функционисање кредитних установа. А материјални услов за све то је капитал. Без капитала нема кредита. Напред је казано, да постоје четири могућна извора капитала: домаће тржиште, страно, општенародна средства и новчаничне банке.

Да видимо, како и у којој мери може наша пољопривреда да рачуна са тим изворима.

А) 1. Домаће тржиште капитала.

Са престанком инфлације онс је ушло у кризу, која још траје. Ми и Румунија имамо најскупљи капитал на свету. Ми се налазимо у знаку оскудице капитала. Судаћи по каматној стопи, иста је ублажена од 1924 до данас за скоро 100%, али је и данас камата висока, она износи 9—24%. 9% је најнижа, за првокласне и велике дужнике. Побољшање на тржишту капитала дошло је са три стране: прираштајем домаћег капитала, приливом са стране и најзад умањењем тражње. Како се највећи део наше народне привреде налази у депресији, прираштај капитала из производње мора бити врло слаб; он потиче једним делом од појаве тезаурираног капитала. Прилив капитала са стране игра код нас стално врло важну улогу; он је без сумње допринео знатно побољшању прилика на тржишту капитала. Али је главна олакшица дошла не са стране понуде, већ тражње. Небројене принудне и добровољне обуставе послова и ограничења, или услед оскудице капитала или — а то је код последњег главно — услед и сувише високе камате, која се не може зарадити, умањиле су знатно тражњу. Ако би понуда и тражња остали под утицајем истих чинилаца, онда би се могло очекивати и даље трајно растећење тржишта. Међутим, растућа потреба пољопривреде за капиталом спречиће свакако тај процес. Ми имамо још дуго времена да рачунамо са скупим капиталом. Са тим има да рачуна и пољопривреда.

Висина камате зависи од стања тржишта; али исто тако и од тога, како је оно организовано. У највећем делу наше земље акционарске банке су једини органи нашег тржишта капитала. Поред њих постоје у Словеначкој задруге, општинске и регулативне штедионице, у Хрватској и Славонији неколике комуналне штедионице и по врх њих државне кредитне установе, а нарочито Државна Хипотекарна Банка.

Гро нашег домаћег капитала налази се на управи код наших акционарских банака. Он из-

носи неколико милијарди. Тај капитал није сав слободан, већ један део, један је везан за њихове сталне муштерије, а један део флукутира и у извесним размацима је слободан.

Постоје свега две могућности за нашу пољопривреду, да се користи тим капиталом: или да се обрати банкама за кредит или да се појави као њихов конкурент према улагачима. Прво је сдавно наступило и узима све већи обим. Сељак се све више задужује код банака. Поуздано је, да су најмање две милијарде народне штедње преко банака на расположењу пољопривреди. То је тај кредит, који се с правом назива врло скупим.

На последњој анкети Мин. Пољопривреде о презадужености сељака од 19. јуна 1928. поновљена је стара заблуда, да је каматна стопа висока зато, што се сељак задужује код малих банака. Није код свију малих банака висока каматна стопа, ова органски није у вези са величином кредита установе, већ са висином каматне стопе, коју оне плаћају и са квалитетом дужника.

Ми смо већ заборавили, да је наша највећа кредитна установа — Граштедиона — наплаћивала од својих дужника најмање 20%. То је било онда, кад је она плаћала својим повериоцима до 15%. Мале банке нису првокласни дужници, оне плаћају високу камату својим повериоцима, те следствено морају наплаћивати релативно високу камату. Наравно, не може се од сваког дужника наплатити висока камата, већ само од онога, ко мора да је плати; то је дужник слабије кредитне способности, а у ту категорију спада наш сељак. Узроци су већ познати.

Наш сељак, са ситним поседом, и целокупним стањем свога газдинства није примамљив дужник у опште, а најмање за чисто комерцијално кредитне установе. То значи, да наш сељак индивидуално не може да рачуна на јефтин кредит код наших банака. Он ће увек плаћати највећу камату. Против тога законодавац је немоћан. Оно може да изненади сељачке повериоце

за раније дугове, али не и за будуће; а ови су једино интересантни код проблема организације кредита.

Погрешно би било, извести из овога закључак, да сељак *никако не може доћи до јефтиног кредита на домаћем тржишту капитала. На против!*

Да почнемо мало из даље. Речено је, да има првокласних дужника, који добијају данас зајмове са 9%. Њу рачунају наше банке у међусобном контокорентном саобраћају. Кад би се на пр. Прашгедиона обратила за кредит Општем Југословенском Банкарском Друштву и обрнуто, свакако, да камата не би била већа од 9—10%. Кад би сељак имао своју банку истог калибра, *и он би могао да добије најјефтинији кредит у земљи.* Тако је у Данској, Белгији и другим северним земљама. Тамо су сељачке задруге главни дужници банака. Наше задруге не спадају у првокласне дужнике (сем словеначких).

Закључак: Само преко једне моћне и добро управљане банке могла би наша пољопривреда да рачуна на најјефтинији банкарски кредит у земљи.

Свакако да би много повољније било по сељака, кад би могао да привуче улоге на штедњу. Тај задатак могу да изведу сељачке банке, а то су кредитне задруге. Ни ту нема ничег необичног: као што смо видели, у Словеначкој су оне потпуно успеле у томе послу. У Хрватској и Славонији имамо са свим противну појаву, да је сву сељачку штедњу прикупила банка, а да су кредитне задруге тако рећи без уложака. Како се то објашњава? Разликом у поверењу према једним и другим задругама, а ово је последица разлике у управи. На овоме не треба даље да се инсистира, довољно је да се сетимо свега, што је речено у глави о кризи задругарства, па да се разуме неповерење сељака као повериоца кредитне задруге. Може се рећи, да је добро, што сељак није давао своју уштеду на приплод месној задрузи, она је пролазила и пролази кроз

кризе, које је онеспособљавају за тако деликатан задатак. Само санирано задругарство може рачунати на то, да привуче домаћу штедњу. Задруге, које су годинама добро управљане, имају већ уложака. Санација не може да се изведе брзо, а још се спорије враћа поверење, тако, да се у крајевима ван Словеније не може још дуго рачунати на непосредни апел на народну уштеђевину.

То је за жаљење. Али при томе треба имати у виду следеће две успешне околности:

1. Сељачке банке не могу рачунати на другу штедњу сем сељачке. Како код нас целокупном националном штедњом управљају исте кредитне установе, то ми не знамо, колики је сељачки удео у њој. По моме мишљењу он је врло мали. Наши богати сељачки крајеви стално су потребити за капиталом: праве сељачке уштеђевине има код нас у печалбиским крајевима, али оне не могу бити знатне.

2. Сељачке кредитне задруге имаће још дуго времена за конкурента у прикупљању домаће штедње провинциске банке, а ове су опасни конкуренти. Управљане врло искусним и окретним таланачким трговцима, који генијално уновчавају капитале, и истерују максималну камату из њих, оне плаћају често улагачима огромну камату. Данас је та камата просечно 15%. То је више но што би имао да плати сељак кад би се преко једне јаке банке служио банкарским кредитом.

Да резимирамо!

Постоје за сељаке два начина апела на домаће тржиште капитала: непосредан — прикупљање националне уштеђевине преко својих сељачких кредитних установа, и посредан, служиће се банкарским кредитом. За оба су потребне сељачке кредитне установе; али различне: за прво децентралисане, растурене по целој земљи, за друго концентричне, евентуално једна једина кредитна установа без или само са неколико филијала. Први задатак имају да остваре задруге. То је крајњи идеал развића кре-

дитног задругарства, коме и ми морамо тежити, али који је врло далеко — за највећи део наше земље (с обзиром на стање задругарства). Установа за остварење других задатака, не постоји још.

Б) Страно тржиште капитала.

Овде је проблем врло прост. За дугорочан кредит могу рачунати на страни држава и остала јавно-правна тела; даље: приватне и јавно-правне банке продајом заложница. Краткорочан кредит могу добити само велике, првокласне банке. Ако изоставимо државу и јавно-правна тела, о којима ће бити речи мало даље, остају само банке. Што се тиче кракорочног кредита на страни, на њега не може непосредно да рачуна наша пољопривреда, јер она нема своје банке. То је већ истакнуто отиц при проучавању услова за апел на домаће тржиште капитала. О извору хипотекарног кредита у земљи и на страни писано је већ у партији „Услови хипотекарног кредита“.

В) Општенародна средства.

Много пута је већ истакнуто, да су јавно-правна тела (држава, области, па и општине) нарочито после рата ставила знатна средства на расположење пољопривреди путем кредита. То бива или путем чистих јавно-правних (државних, обласних и у опште самоуправних) банака или путем кредитирања сељачких кредитних установа. У сваком случају ради се о пољопривредним установама, које су ослобођене пореза. Јер, као што је већ речено, само ослобођењем од пореза, ниским режиским трошковима и осуством добити може да се дође до релативно јефтиног кредита. Не постоји фабриковање јефтиног кредита, већ јефтина организација постојећег.

И наша је држава стала на исто гледиште законом о пољопривредном кредиту од 1. јуна 1925 године. О њему је било доста говора. На њ ћемо се још вратити. Овде нас интересује само пита-

ње извора потребног капитала. Закон предвиђа следеће: а) државни буџет, б) 50% чистог прихода Кл. Лутрије, в) народни привредни фондови, г) улози имовинских општина и земљишних заједница. У пројекту закона г. Тимотијевића још и Н. Банка, Поштанска Штедионица, продаја државних имања.

Сви се ти извори могу овако класифицирати: а) из државног буџета (овде спадају наравно и приходи од Н. Банке, Поштанске Штедионице и т.д.), б) фондови, и капитали, којима управља држава, в) средства самоуправних тела — области и општина.

У којој мери може наша пољопривреда рачунати на ова средства? Што се тиче државе и текућих редовних прихода самоуправа, извор је потпуно пресушио. Не желим да се упуштам у излагање финансиског стања тих јавно-правних тела, о коме наша јвност зна врло мало; ограничавам се на констатовању, да оно никад није било тако бедно као ове године и да нема изгледа за поправку. Држава није у стању да испуни своју дужност по чл. 29. закона о пољопривредном кредиту и свако обећање, које би се сугерирало од стране народних посланика или чак усвојило од законодавног тела, била би једна обмана и то једна обмана више — јер их има много. Неозбиљно је обећавати сељаку помоћ из јавних средстава, кад се већ законом обећана (чл. 29. закона о пољ. кред.) не дају, јер нема могућности.

Још горе стоје финансије самоуправа. Обласне самоуправе стоје пред опасношћу да ликвидирају идуће године, јер се законодавац — по својој освештаној наопакој пракси — није побринуо за изворе прихода законом, којим их је основао.

Једино на шта се може рачунати, то су фондови и улози јавно-правних тела, од којих је један део код Државне Хипотекарне Банке, а други код приватних банака. У то спадају и сви капитали и својина јавно-правних тела, који

нису од њих употребљени. То значи, да се капитали, који су већ стављени народној привреди на расположење, имају повући и предати пољопривреди. Тако треба да буде и тако је требало да буде одавна. Али би та операција при данашњој оскудици капитала у земљи изазвала велики поремећај. С тим се мора да рачуна, и то значи, да се она има да протегне на више година. Много готовог новца на брзу руку не може да се извуче из овог извора.

Прелазим преко стања Државне Хип. Банке, која би имала да лиферује највећи део ових капитала. Моментано је и сна у врло тешком положају и без једног зајма на страни не би она могла да почне с јачим враћањем фондова. Она је са тешком муком ставила фамозних сто милиона динара на расположење Дирекцији за пољопривредни кредит, (која је успела у најкраћем времену да их раздели за 85% новим државним задругама).

На остале приватне банке неће моћи тако лако да врате све јавне капитале, којима управљају. Ако би се противно наредило каквим новим законом, сигурно је, да би први министар обуставио његово извршење.

Како ми, хвала богу, још увек живимо под режимом пет разних законодавстава, то ми је немогућно знати, колики су јавни фондови и капитали јавно-правних тела преко Дунава, Саве и Дрине. Говори се о милијарди. Ја у то не верујем — наравно — у колико је реч о новчаном капиталу. Али ма колики да су, они не леже бесплодни, већ су пласирани; те је и за њихово мобилизирање потребно времена. *Излази, да наша пољопривреда може рачунати на 100—200 мил. динара у току прве године из свију јавно-правних извора.* Ова је процена врло слободна, јер нема елемента за процену. У осталом за потребу од неколико милијарди није важно, да ли ће бити 100 или 300 мил. дин. Она остаје незадовољена.

Међутим постоји један извор, који би се брзо могао мобилизирати: то је зајам на страни.

Вероватно, да ће читаоци безнадежно климнути главом мислећи, колико наивности мора бити у овом тврђењу у тренутку, кад се сахрањује једногодишња нада на државни зајам.

У велики државни зајам од 50 мил. ф. стер. нисам ни једног тренутка веровао из врло врло много разлога, а на првом месту због тога, што је толико велики. Чим сам прочитао износ (у фебруару 1928) помислио сам, да је цела ствар вашарски трик. Могу још многи нови покушаји за закључење државног зајма да пропадну, па ипак тврдим, да се са лакшоћом може добити на страни зајам до пола милијарде динара с огарантсваном употребом за пољопривредни кредит, а под условом да га закључује, уз државну гаранцију наравно, банка, која ужива потпуно поверење, а која се бави пољопривредним кредитом. За сада таква банка не постоји, њој стоји најближе Држ. Хип. Банка. Али се таква банка може да створи.

Постоји много других ситних, највиш техничких услова за остварење овог плана, услова, који се по себи разумеју за онога, који познаје технику страног тржишта капитала: услова, које можемо лако да испунимо.

Могу неуге и прљаве руке ову идеју да доведу у ћор-сокак; то никако не може да значи, да она није изводљива.

Г) Народна Банка као извор сељачког кредита.

У пројекту измена и допуна Закона о Нар. Банци, који је усвојен на ванредном збору акционара у јулу ов. год. налази се следећа одредба (Чл. 11. тач. 8): Народна Банка есконтује и реесконтује домаће земљорадничке менице са најмање три добра потписа и са роком од девет месеци, под условом да се ове менице поднесу преко Земљорадничких Задруга, Дирекције за Пољопривредни Кредит и других сличних установа. С овим послом може Банка ићи до 25% своје укупне лиснице.

Интересантна је историја ове одредбе. Народна Банка — то је већ познато — сматрала

је од вајкада, да сељак нема права на кредит из новчаничне банке. Она је то гледиште заступала све до два месеца пред горњу реформу. Поводом мојих предавања о стабилизацији динара, у којима сам тврдио, да се иста не може да изведе без садејства законодавног тела, одговорила ми је Нар. Банка (преко „Привредног Прегледа“ од 15. априла 1928) следеће:

„Измена Закона о Н. Банци није уопште потребна. Она би била и опасна данас, кад је влада слаба, а опозиција тако јака (sic!). Ко зна какви би амандмани били убачени и примљени, и шта би остало од Народне Банке. Можда би се нашло посланика, који би на основу оваквих и сличних мишљење о некој мангуп милијарди предложили, да се сна употреби на сељачке дугове! Такав предлог би био могућ. Сопотски збор покренуо је и демократски клуб, да се позабави питањем земљорадничких дугова“.

На овако застареле и погрешне појмове ја сам одговорио у „Политици“ од 14. маја 1928. следећим чланком:

1) Природа послова новчаничне банке у опште.

Новчанична Банка пушта у оптицај новчанице, које су плативе по виђењу, — наравно металним новцем. Она прима, даље, улоге по жиро-рачуну, који су такође без отказа. На кратко, обавезе новчаничне банке су без отказа, по виђењу. Новчанична банка пушта новчанице у оптицај путем кредита: приватницима или држави. Значи, у опште узев, колико новчанична банка има новчаница у оптицају, толико исто потражује она од својих дужника. Пошто су све обавезе новчаничне банке по виђењу, то би природно било да и кредите даје тако, да их може повући без отказа. Како таквог кредита нико не би примио, то је новчанична банка нашла излаз на тај начин, што је одредила максималан рок својим потраживањима: нико се не може задужити код новчаничне банке дуже од три месеца. Вековно искуство је

показлао, да се никад не презентирају за наплату на један мах све новчанице. Сматра се, да презентације за наплату не могу изнети никад више од једне трећине целокупног оптицаја и да се физички више не би могло ни исплатити за месец дана. Због тога је у свима земљама прописано, да новчанична банка мора имати у својим касама метала за најмање једну трећину целокупног оптицаја. Док би се то исплатило, почели би стизати рскови банчаних потраживања, која би се за три месеца потпуно наплатила.

Да би банка могла да наплати о року своја потраживања потребно је, да њени дужници буду потпуно солвентни, т.ј. да сваки о року може испунити своју обавезу. Ради испуњења тога услова новчаничне банке практикују, — било по сили закона (чл. 11. тач. 1. Закона о Народној Банци) било добровољно — да кредите дају само на пословне менице.

Ни код сељака није искључена пословна меница. Као што индустријалац узима кредит да купи угаљ, памук, мазиво, да би произвео предиво, тако и сељак купује семе, ђубре итд. да би произвео жито. Али, док је код индустрије нормални процес производње много краћи и док она има могућност, да добије зајам на подлози материјала и сировине, дотле код сељака процес производње траје девет до дванаест месеца, сирсвина лежи у земљи, а резултат производње много је неизвеснији.

Ето због чега је сељак оглашен за дисквалифицираног као дужник новчаничне банке, и то прво у Енглеској, у којој је почео да се губи сељачки сталез крајем XVIII века.

2) Природа послова наше Народне Банке.

Од 5600 милиона динара, колико износе потраживања наше Народне Банке, 4300 милиона дато је држави. Од тога је 2000 милиона са роком од десет година, 1300 милиона са много дужим роком, а за скоро 1000 милиона одавно је прошао рок, само се држава не деранжира да

исплати. Значи, да наша Народна Банка не би могла да реализира своју активу не за три месеца, већ ни за три године. Значи, даље, да имаоци њезиних новчаница знају већ, да су њихова потраживања само номинално по виђењу, у ствари дугорочна. У осталом, све и кад би Народна Банка могла и за 24 сата да реализира своју активу, имаоци њезиних новчаница не би могли ипак бити исплаћени, из следећих разлога:

1) По чл. XII прелазних наређења Закона о Народној Банци, ова је разрешена од обавезе размене својих новчаница за законски метални новац, како то иначе пише на њима. У том се члану закона каже даље: „тој ће се размени приступити, кад опште привредне и финансијске прилике у земљи и стање банчине готовине у злату буду то допустиле“. Размена новчаница за злато ствар је будућности.

2) Али све и кад бисмо сутра увели златно важење, Народна Банка не би могла исплаћивати новчанице металном законском монетом, из престога разлога, што она данас не постоји. Уредбом од 20. фебруара 1920 год. којом је регулисано повлачење аустријских крунских новчаница, раскинута је веза, која је дотле постојала, на основу закона народним новцима, између новчанице Народне Банке и златног динара. Новчанице Народне Банке СХС проглашене су за чист папирни новац; динар новчанице Народне Банке нема своје металне садржине, њу тек има да одреди закон, који још није донесен. Предратни златни динар је историски појам. Динар новчанице Народне Банке фактички је скоро једанаест пута мањи од предратног динара, али динар као метална новчана јединица не постоји, те следствено Народна Банка не зна како и колико би злата имала да плати за сваки динар на њезиним новчаницама.

3) Материјално је немогућно, да се све новчанице Народне Банке презентирају за наплату, из престога разлога што су оне једино фактично и законско средство плаћања у земљи, на које

је народ навикао. Без њих би настала парализа целокупног економског промета.

Да резимирамо:

Народна Банка је добила мораторијум за своје обавезе; а и кад би се тај мораторијум укинуо, она не би морала ни могла да исплаћује своје новчанице металним новцем, јер исти не постоји. Значи, да су обавезе Народне Банке не по виђењу, већ вечите за повериоца. Значи, даље, да **Народна Банка може да пласира свој капитал на дугачке рокове.** Она у осталом то и ради.

Пре рата је много пребацивано Народној Банци, да даје кредит на сувише дуге рокове; њезини су кредити по текућим рачунима називани „командитним уделитема“. Под притиском те критике Народна Банка је после рата укинула текуће рачуне. Данас Народна Банка даје кредите само на тромесечну меницу, међутим и ти су кредити исто тако дугорочни, као и они пре рата. Ко плаћа Народној Банци дуг о року? постоје разна средства камуфлаже, са знањем Народне Банке, да се о року маркира отплата дуга, која је у основи пролонгација.

Народна Банка и сама сматра тромесечну меницу за једну економску немогућност код нас. То је непосредно признање. Посредно је дала пре три дана саопштењем преко свију листова, да сезонске кредите, којима истиче рок 31 маја ове године, **продужује још за годину дана.** Тиме је Народна Банка и оне кредите, који по дефиницији не треба да трају дуже од неколико месеца, претворила у **двогодишње.**

3) *Пољопривредни кредит је ликвиднији од активе Народне Банке.*

Вековно искуство у области пољопривредног кредита утврдило је, да је сељак тачнији платиша од осталих сталеча. Код сељака су врло ретки најразноврснији маневри, којима дужник намерно штети своје повериоце. Лажно банкротство је врло ретка појава у пољопривреди (наравно у земљама, у којима није пози-

тивно законодавство направило од сељака ста-
 леж са мање права, у области приватног права,
 но што имају остали привредни редови). Се-
 љак сматра дуг не само за правну већ и за
 етичку категорију. Сељак је поред тога солвен-
 тнији од осталих привредних редова, јер је ње-
 гова кредитна способност видљивија. Његова
 имаовина једним делом је у облику непокрет-
 ности, а то је најбоља субстанца кредитне спо-
 способности. Оно, чиме се сељак разликује од тр-
 говца, као дужник, то су рскови и алеаторни
 карактер резултата производње: т.ј. велика за-
 висност од атмосферских утицаја. Данас се ме-
 ђутим може да каже, да су трговина и инду-
 стрија много рискантнија занимања. — с обзи-
 ром на променљивост коњунктуре и на катастро-
 фалан утицај политичких и сличних догађаја.
 Трговина и индустрија су много осетљивији на
 рат, на политичке заплете, на инфлацију итд.
 Земља је најотпорнија према свима тим проме-
 нама, она је елемент консолидације после поре-
 мећаја. А што се тиче рокова, они су код се-
 љака много краћи, но што су они код Народне
 Банке. Под условом нормалних прилика сељак
 плаћа од жетве до жетве свој лични дуг и то
 сигурно.

Ми смо прошле године имали рђаву жетву,
 која непосредно погађа сељака, а трговца само
 толико, у колико му је смањен, обрт. По прави-
 лима добро вођеног посла, умањење обима по-
 слова ствара готсвину у касама дотичног поду-
 зетника. Обилност улога по рачунима код ба-
 нака увек је знак привредне кризе. Према томе,
 наши извозници треба ове године да имају го-
 товине код банака. У место тога Народна Бан-
 ка им продужује сезонске кредите, мотивишући
 тешки привредним приликама. Сељак постра-
 дао, а трговац добио мораторијум!

Из до сада изложеног излази, да не постоји
 никакав разлог за искључење сељака од кре-
 дита код Народне Банке, са гледишта банкарске
 и пословне политике. Велика је штета, што је и
 до сада највећа илузија у банкарској теорији,

а то је сна о тромесечној меници, држала сељака далеко од Народне Банке. Са гледишта економске политике пољопривреда има право на онолико процената пословног контингента Народне Банке, са колико процената учествује она у националној производњи. И кад се томе неprotиве никакви банкарско-технички ни пословни разлози, онда се имају што пре да отворе врата Народне Банке нашој пољопривреди.

На једној од скроз неуспелих анкета Министарства Пољопривреде о пољопривредном кредиту изјавио је представник загребачких банака, да оне дају знатне кредите пољопривреди. То је несумњиво, али то није разлог, да Народна Банка то не учини непосредно т.ј. мимо акционарске банке. Баш са гледишта ликвидитета Народна Банка то може учинити пре акцесарске банке, јер је њена пасива, као што смо видели, тако рећи неликвидна, док то није случај код акционарских банака. Данас нема новчаничне банке у Јевропи, која не даје кредите непосредно пољопривреди. Немачка Царевинска Банка дала је прошле године 30% од укупних кредита пољопривреди, — при чему треба имати у виду, да је тамо само 40% становништва пољопривредно.

Данашњи контингент Народне Банке тако је мали да не може бити ни речи о томе, да се њиме може задовољити потреба наше пољопривреде за кредитом. У томе правцу не треба имати никаквих илузија: највећи део пољопривредних кредита има се задовољити из ових средстава, о којима овде не може бити говора. Главно је, да Народна Банка има за дужност, да допринесе пољопривредном кредиту и да нема разлога да то не учини.

Исто је тако немогуће, да се на овом месту говори о организацији пољопривредног кредита у опште; за то би требало неколико чланака. О томе се може рећи само толико, да већи пољопривредници имају добити непосредно кредит, а мањи преко задруге. Питање о вертикалној организацији задругарства морам тако-

ће да изоставим јер је то засебна тема. О томе се може рећи само толико, да се она наказа, названа „Дирекцијем Пољопривредног Кредита“ има што пре да укине и преда забраву, јер је она документ безобзирности наших политичара у остварењу њихових партиско-политичких циљева.

*

Измене и допуне закона о Н. Банци условљене су остварењем зајма за стабилизацију динара, који је пропао. Али се независно од стабилизације може донети односна измена закона, јер се Н. Банка не може више да извлачи од дужности према пољопривреди. Отуда се може очекивати неколико стотина милиона.

Д) Извор на који не треба рачунати.

Наша држава узима скупочено учешће у раду Друштва Народа, али је наша јавност врло мало обавештена о томе. Дужност је делегата да поднесу опширне извештаје, а владе да их објави. Можда би их тако прочитали и чланови владе. За сада ни влада не води рачуна о њима. И код нас је било велике припреме за међународну економску конференцију, приређену од Друштва Народа између 4. и 23. маја 1927. год., али су се ове, изгледа, више односиле на питање лица, која ће провести један пријатан месец на обалама леманског језера, и висине хонорара, да би одмор био што пријатнији. Он што је главно код таквих организација и што је тражено од нас неколико пута: статистички и други подаци о привредном стању наше земље, то нас није интересовало. Од свију држава учесница на тој конференцији ми смо били најгоре документовани. То наравно није био разлог ни за једног ардента да се одрекне задовољства бављења у Женеви за време конференције. Ми смо отишли тамо чисте душе и празних руку: нисмо имали никаквих жеља ни предлога. По урођеној скромности варошког и политичког дела наше нације а по угледу на Американце у питању репарација, ми смо отишли у Женеву као објективни посма-

трачи: да видимо и чујемо шта се хоће; да се онда определимо, а ми богом обдарена нација брзо се сналазимо. Тако је и било. Брзо смо изашли из улоге посматрача и почели живо да гестикулирамо, чим смо приметили, да може бити ћара за нас. Мислим на наше живо учешће у раду треће поткомисије на питању о међународној организацији пољопривредног кредита.

За време трајања међународне привредне конференције донео је један београдски лист громопуцателну вест, да је наша делегација успела да убеди конференцију о потреби међународне организације пољопривредног кредита. Пре месец дана (опет једном громопуцателном депешом са конференције за међународну трговину) понова је блеснула у јавности нашој та вест, да поново оде у заборав. Да би престало играње жмурке са нашим јавним мњењем, потребно је, да видимо, колико можемо рачунати са том мањом за сељака.

Отац ове идеје, колико се из протокола може да види, није наш делегат, већ руски г. Сокслњиков. Он је први предложио да се оснује међународни институт за пољопривредни кредит на основи сарадње са националним земљорадничким задругама. Пожељно је, рекао је он, да оне пољопривреде, које имају и сувише капитала кредитирају оне, које га немају¹⁾. Предлог није наишао на одушевљење код свију. Он је одбијен чак и од оних, чија је пољопривреда у то доба патила од највеће оскудице у капиталу после Русије, од Немаца. Одусевљено је прихваћен од нас и — Талијана. Француски делегат Готје казао је неколико пунозначајнијих речи: „Француска је решила питање пољопривредног кредита. Добро би било, кад би се исти организовао међународно, — ако би то било могућно“²⁾. Затим је питање упућено трећој поткомисији. То би била права вавилонска кула. На-

1) Rapport et actes de la conférence économique internationale, vol. I, стр 127—130.

2) Ibid стр. 190.

роди, којима је потребан капитал, навалили су као деца на кума, кад излази из цркве. У журби да што пре дођу до пара, нису стигли у првимак, да се споразумеју, па су са својим предлозима ударали један у клин други у плочу. Коло је повео пољски делегат са предлогом за оснивање међународног института за сељачки кредит. За њим је дошао чиленски делегат, који предлаже да се препоручи Финансиском Комитету Друштва Народа да покупи излишне паре по свету да би их позајмио потребитим земљама. Југословенски делегат енергично је подупирао пољски предлог везујући га са чиленским. Ствар је подупрta од Турске и Бугарске. Све је изгледало лепо, док није устао делегат Северне Америке и изјавио *просто и јасно*, да се не може очекивати да његови влада сарађује на том институту. Кад се узме у обзир, да је енглески делегат изјавио, да се ствар има да препусти Међународном Пољопривредном Институту у Риму, онда је јасно било, да се институт може основати, али без американско-енглеске помоћи, јединих, који имају за сада сувишног капитала. Рад треће поткомисије потсећа ме на рад финансијске секције Друштва Народа Конференције Мира у Паризу. Французи су били замислили Друштво Народа као установу, која има да финансира репарације ратне штете, и њихов министар финансија г. Клоц, кога је притискивала потреба огромног капитала, није умео да сакрије ову своју жељу. Кад су Американци и Енглези видели, да они треба да испадну финансијери француске обнове, прошапуташе међусобно само неколико речи. Томе је следовало категорично „не“ од стране председника секције, садањег гувернера Енглеске Банке, г. Монтегју-а и ми сахранисмо једну наду, да дођемо лако до пара, — јер смо рачунали да Французи не би оставили нас на цедилу.

Трећа поткомисија Конференције завршила је једном дугом резолуцијом, — како је то обичај. И сувише је скупа штампа, да бисмо је целу

репрсдуковали. Довољан је последњи пасус, који гласи:

„Конференција позива сељаке свију народа, који немају још довољно установа за пољ. кредит, да се по преимућству групишу у задруге, да би могли да искористе средства, која би им се ставила на расположење уз припомоћ власти, јер се међународна помоћ може да заснива само на националним организацијама, а ове су најбоље у облику задруга.

Позива се Друштво Народа да дубоко проучи податке Међународног Института у Риму, да би проучило могућност међународне сарадње у области пољопривредног кредита“.

Ова се резолуција затекла у џепу г. Др. Шећерова на конференцији за Међународну Трговину, која је годину дана доцније била у Паризу и тако се може само да објасни, да је она, проширена, ушла у резолуције последње.

Гешко ономе, ко буде чекао помоћ са те стране.

*

* . *

Да резимирамо!

Једна моћна и солидна банка за пољопривредни кредит могла би да добије капитала релативно врло повољно, у применљивим износима, — према стању трговинске и индустријске коњунктуре — од домаћих банака.

Држава и области не могу за сада дати финансијске помоћи пољопривреди. Из јавних фондова и капитала могу постепено да се мобилизирају на стотину милиона динара, а можда временом и више.

Н. Банка може да да убрзо најмање 300 мил. динара. И најзад, на страни се може добити кредит до пола милијарде динара.

То су средства, са којима се може да рачуна за сељачки кредит.

IX.

**Како да организујемо
сељачки кредит?****А) Земаљска Задружна Банка.**

Већ је више пута указано на чињеницу, да се словеначко задругарство гуши у новцу, док остала пате од највеће оскудице. Ја сам чак допустис делимичну оправданост резервисаности словеначког задругарства према оним савезима, који се налазе у кризи; али при томе не треба забравати, да је велики део задруга ван Словеначке првокласне кредитне способности. Најзад, словеначком се задругарству мора да учини врло оштар прекор за равнодушност, са којом се опхрди према свима осталим савезима у земљи. Оно као да ужива у својој супериорности над осталим, као да му је мило, што остали нису тако добри. Такво држање може бити дипломатски и политички врло мудро, али оно није ни хришћанско ни задругарско.

И хришћанство и задругарство засновани су на солидарности. Може бити за жаљење, што је је словеначко задругарство упало у тако рђаво друштво, али је још више за жаљење и за осуду, што је оно узело улогу посматрача, пуног такта и дипломатије. Политичарство његових вођа, којима је већ више пута одано пуно признање за њихов рад на задругарству, постаје овде штетно по опште интересе. Шефови словен. задруга најбоље могу да цене, где је зло и најбоље могу да га лече, пошто имају вођство у Главном Задружном Савезу. Не сме г. д-р Корошец продужити да одржава данашње стање у задругарству, по коме су поједини Савези финансиски и пословно једно другом иностранство. У задругарству влада код нас нешто горе од федерализма, влада сепаратизам. Словеначко задругарство има своју централну организацију, са једном банком на челу, као да је Словеначка иностранство за Југославију.

Ни држава не сме допустити подржавање те распарчаности у задругарству у пословном по-

гледу. Солидарност, као основно начело задругарства, на коме почивају све месне задруге, мора да се прошири на целокупно задругарство. Капитали излишни у задругарству једног краја морају се привести задругама, које су потребите. Ми можемо доживети и то чудо, да словеначко задругарство, које се гуши у капиталу, узима кредит и од Дирекције за Пољопривредни Кредит (ако то већ није наступило). Ноторна је чињеница, да за словеначко задругарство може бити од интереса само још јефтине дугорочни кредит, остало има оно само довољно.

Кад би се излишни капитали словеначког задругарства ставили на расположење целокупном задругарству, добила би се свота од 100—200 мил. динара, а то није за потцењивање.

По себи се разуме, да би се то финансиско солидарисање задругарства имало извести на начин, који искључује сваки ризик и који је у духу задругарства.

Тиме дослазимо на прво централно питање о организацији сељачког кредита.

Неколико пута у току ове студије указано је на потребу једне велике сељачке банке. Таква банка је аксиом у модерној теорији сељачког кредита; она постоји у највећем броју цивилизованих држава уз моћну финансиску помоћ спштности. Та би банка имала да прикупља слободне капитале и да их спроводи пољопривреди. Она би имала да узима кредит од домаћих банака, да прима улошке на штедњу, да узима кредит са стране и из осталих извора, који су анализирани у прошлој глави. Да би то пак могла да изведе, она би морала давати кредит преко задружних организација, како то од прилике чини Дирекција за пољопривредни кредит. Тај начин организације сматра се у целом свету за најбољи.

Није лако створити такву банку — треба времена за њезино акредитирање. Добро би било, кад би се могла да употреби за то која постојећа банка. Ту могу доћи у комбинацију: Државна Хипотекарна банка, Дирекција за пољо-

привредни кредит и Господарска Задружна банка у Љубљани.

На челу нашег банкарства стоји Држ. Хип. Банка. један драги камен са гледишта кредитне способности и доброг гласа. Она је почела као банка за хипотекарни кредит и то јој је главни посао; али је код ње исто тако важан и кредит за самоуправна тела (општине и области) а у последње време негује она преко сваке мере државни кредит. Као хипотекарна банка она негује само варошки кредит. А исто тако негује и мобилијарне банкарске послове.

По замисли њезиног творца она је имала да буде хипотекарна сељачка банка. Све и да није напустила тај посао, сви и да га је форсирала, далеко не би могла отићи услед састава катастра и малог броја великих поседа. Њезин полет долази као последица неговања варсшког кредита. Комунални кредит дошао је као последица њезиног јаког кредита на страни. А отварање одељења за мобилијарне послове највећа је грешка, која је учињена под притиском представника групе француских поверилаца. Он је истина правилно резонаовао: да се улози на штедњу не могу пласирати у хипотеке; али у место да из тог извуче закључак, које су извукле све банке у Европи, које су биле у сличном положају, т.ј. место да подели банку у две потпуно самосталне банке (последњи пример за то је Bayerische Hypothek- und Wechselbank) — пошто ти послови не иду заједно, он је увео мобилијаран посао.

Ако би се Држ. Хип. Банка претворила у сељачку банку, чему је, као што рекох, намењена, онда би она имала да напусти варошки хипотекарни кредит, финансирање самоуправа и државе и да се ода искључиво личном и реалном кредиту сељака. Значи, да би сви ти несељачки кредити њезини прешли у тиху ликвидацију. То би била врло замашна операција, чија би корисност била врло проблематична. С друге стране не може се порећи, да је земљи потребна једна банка за самоуправни и варошки хи-

потекарни кредит, и да би Србија дуго година чекала, док би добила понова једну хипотекарну банку приближног угледа. Даље, Држ. Хип. Банка је уведена одлично на страним тржиштима капитала, и то би био довољан разлог, да се на њој ништа не дира — нарочито не рукама наших политичара.

Како би било, кад би она отворила једно одељење за пољопривредни кредит? Како ужива велики кредит на страни, она би брзо дошла до нових средстава. То би било врло рђаво решење. Она је не само државна банка, већ је у управи државној. У њезином закону пише да је она самостална у вођењу својих послова, али је та аутономија један еуфемизам, то је балкански начин схватања аутономије. Нема аутономије онде, где су државни чиновници, а то је и код ње. Зар се може назвати аутономном кредитна установа, која на прост захтев краљевске владе предаје држави све своје капитале? Државна Хип. Банка је на путу да изгуби кредит и код улагача на штедњу и на страни својом сервилношћу према држави..

Она испада, дакле из комбинације као сељачка банка. Али банка, која кредитира варошке шпекуланте с имобилијама, нема права на управу јавним фондовима, ни јавним капиталима. Значи, да би се од ње имали одузети сви ти капитали и предати сељачкој банци. То одузимање није потребно; а можда би то било и опасан експеримент. Довољно је, да се пропише, да она има постепено кредитирати сељачку банку за цео износ свију јавних фондова и капитала, на чију управу има монопол — уз награду од $1\frac{1}{2}\%$, па чак и $1\frac{1}{4}\%$. То је поскупљење кредита; али би оно донело велике користи. Пре рата се у банкарству тежило фузионирању на све стране и што дубље. После рата се увидело, да свака већа банка има своју индивидуалност, која би се изгубила фузионирањем. Отуд имамо појаву да се у Немачкој одржава читав низ државних банака, које стоје једна над другом. То је случај са Rentenbank, Golddiskontbank, Reichskredit-

gesells. haft, Preusenkasse, Landesbankzentrale, Girozentrale и т. д. Државна Хипотекарна Банка треба да остане оваква, каква је. Под претпо- ставком престанка робовања државној благај- ни, она има сјајну будућност као банка за ва- рошки хипотекарни и самоуправни кредит. По себи се разуме, да јој се имају забранити мо- билијарне банкарске операције. Међутим није потребно, да јој се забрани примање улога на штедњу; али се мора прописати да све те капи- тале има предати — на исти начин, т.ј. кредити- рањем — сељачкој банци. Тиме би се добило двоје: сачувала би се једна стара и добро уве- дена установа, цео њезин кредит код штедише, а сви по њој за сада управљени јавни капитали стављени би били на расположење пољоприв- реди.

Долази на ред Дирекција за пољ. кредит. Ја сам ту установу назвао у раније репродукова- ном чланку из „Политике“ *наказом*. Она је сва- како задружна наказа. Наказа је и по својој организацији. То је једина финансијска установа на свету, код које управни одбор именује над- зорни одбор и код које се у закону последњи са- мо на једном месту помиње. Колико организа- торског незнања! Формирање управног одбора није наказно, али је свакако један етатистички трик, који све више улази у моду у Београду, да би се формално дао једној установи карактер општеземаљски, а да се сачува хегемонија Бео- граду. Мислим на управни и извршни одбор. Последње је средство, да се задругарство искљу- чи из вођења посла и сведе на улогу штатисте. Исто је тако апсурда уредба, по којој се дирек- тор не поставља указом. Кад га већ поставља Министар (споредно на чији предлог), онда га је требало направити указним чиновником, да би се тиме појачала његова одговорност. Закон и противзакони правилник кипте организатор- ским грешкама. То ипак не би била сметња за претварање Дирекције у сељачку банку, да она није за кратко време свога пословања показала, да је испала онако рђаво, како се то очеки-

валс. Сјурила је за кратко време преко осамдесет милиона динара у полициске задруге, и тиме се везала за један систем, који мора пропасти и према коме никада штедише код нас неће имати поверења нити капиталист са стране. Дирекција се компромитовала као орган партиско-политичких влада. Њу треба ликвидирати.

Пре но што пређем на Господарску Задружну Банку, да кажем неколико речи о томе, каква треба да буде сељачка банка. Она може бити пре свега државна. Такве постоје у разним државама. Али је партиско-политичка држава, као што је наша, гроб банкарског принципа. На државну банку не би данас пристали многи крајеви наше земље, не би пристало задругарство.

Та банка може бити само: *Земаљска Задружна Банка*, или *Национална Задружна Банка*. Банка има бити акционарско друштво, чији акционари могу бити само држава и Главни Задружни Савези, и нико више. Држава нема право гласа на збору, — (да се не би понављала скандалозна пракса са државним акцијама српског бродарског друштва). Држава има права контроле преко својих контролора и у случају да нађе да рад управе није сагласан са законом и правилницима, има га тужили редовним судовима. Закон ће предвидети санкције за такав рад. Држава нема никаквих ингеренција у управи, из два разлога: прво, јер је она неспособна за то и друго, што ће само тако банка стећи поверење капиталиста у земљи и на страни. Држава има да уплати до 100 мил. дин. (а може у први мах и мање) а задружни Савези најмање двадесет милиона. Акционари немају право на дивиденду. Сваку даљу помоћ пољопривреди даваће држава уплатом нових акција Задружне Банке. Начин репартиције акција између задружних савеза има се утврдити у Главном Задружном Савезу, који ће се предвидети и регулисати законом о задругама за целу земљу, који се има донети што пре. Тиме ће се спречити хегемонија једног задружног савеза. Истим се законом има засновати За-

дружна Банка. Њезин статут, организација и функционирање не могу улазити у обим ове књиге; задатак је врло лак, а пројект би се имао изнети пред Главни Задружни Савез ради саглашавања.

Овако основана Земаљска Задружна Банка би брзо доживела велики полет. Пре свега Н. Банка би без тешкоћа и бриге могла одмах да отпочне кредитирање. Законом би се предвидело — поред већ поменутих одредаба о Држ. Хип. Банци, — да Поштанска Штедионица не сме никоме другом дати ни паре кредита, већ да све своје расположиве капитале има држати код ове банке, чији би се релативни ликвидитет обезбедио и одговарајућим одредбама у самом закону. То важи и за Кл. Лутрију и све државне финансиске установе. За кратко време би се прикупио велики капитал код ове банке. Она би имала право издавања задружних обвезница (које би се законом детаљно регулисале) и које би брзо стекле поверење публике у земљи и на страни.

Земаљска Задружна Банка би била дакле банка под управом задругарства, помагана државом, али независна од ње. И државним сељачким банкама, где их има, управља мање или више задругарство.

Господарска Задружна Банка у Љубљани слична је овој овде скицираној. Од ње би се лако могла да направи Земаљска Задружна Банка. Зато је потребан пристанак њезиних акционара; овај би се лако добио, пошто би она постала беспредметном. Наравно да би банка престала бити под искључивом управом Словенаца. Они то свакако и не траже. А на евентуални приговор каквог згојног Србијанца, да би централа требала да буде у Београду, престоници, имало би се одговорити, да на против, она треба да буде у Љубљани, где је тако лепо успела. Сви ми морамо ићи у школу код Словенаца у погледу задругарства, они имају право да буду вођи југословенског задругарства. Није потребно да се Господарска Банка у Љубљани претвори у

Задружну Банку, то би чак било немогућно, ако би њезини акционари постављали извесне услове, који се не слажу с принципима здраве Задружне Банке; али ако би задружна свеза правила од тога питање, онда се то не би могло одбити.

б) Санирање и унапређење задругарства.

Пошто смо проучили питање о начину прикупљања капитала за циљеве пољопривредног кредита, да видимо начин његове поделе међ сељаке. Оно је начелно довољно прсучено у глави о „Идеалној Организацији Пољопривредног кредита“. Задруге — у најразноврснијим облицима — једине су могућно оруђе. И Земаљска Задружна Банка је заснована на задругарству. Тако је свуда. Али је, као што смо већ видели, задругарство код нас још у повоју и већ у кризи (наравно сем Словеначке). Имамо пре свега више група задруга на истој територији у истим местима. Немачка је то огласила за нерационално и встирала велике кредите за фузионирање месних задруга. Код нас је то стање компликовано брзсметним државним задругама, које су за кратко време апсорбовале већи капитал, но цело задругарство Југославије, сем Словеначке. Насилно фузионирање не може се у опште узети у обзир. Задруга је дело слободне воље и приватне иницијативе; ма колико да у њему има недостатака, држава не сме да га турсише. Мени је непознато у којој су се мери развиле те државне задруге на рачун дотле постојећих слободних. Није искључено, да су „фришке паре“, које су чекале на државне задруге, пољуљале слободно задругарство. То би била штета, пошто га државно задругарство не може да замени, јер је осуђено на пропаст. Оне су формиране у знаку јагме и у повученом кредиту лежи клица њихове пропасти. Као што је раније речено, лако је било поделити милионе, али је немогуће наплатити их. То је пропала вересија. Дирекцију за пољопривредни кредит треба претворити у одељење за наплату

тих потраживања. Врло је вероватно, управо сигурно, да се слободне задруге ни у ком случају неће фузионирати са државним месним задругама, пошто су оне на брзу руку и без великог размишљања пале у дуг.

Не остаје друго, до да оставимо за сада стање онако какво је.

У Србији не постоји слобода оснивања задруга ван Главног Савеза. О тој се одредби може да дискутује. Ја сматрам да је та принуда корисна по задруге. Највећи део месних задруга је тако сиромашан, да им је немогућно наћи кредита по повољној камати. У свакој земљи има и задруга, које имају више капитала, но што им је потребно; тај се може спровести задругама, сиромашним капиталом, само преко Главног Савеза. Да једна месна задруга за кредит добије кредит, није доста да докаже, да задругари имају укупно толико и толико јутара земље, толико сточе итд. Потребно је пре свега да у њој влада ред и да примењује строго правила здраве задружне политике. **Те се чињенице могу да контролишу само преко инспектора Главног Савеза.** Најглавнији узрок успеха словеначког задругарства лежи у идеалном функционирању инспекторске службе. Задруга зависи прво од секретара, а за тим од инспектора. Инспекције су оруђе кредитне политике. Прегледи месних задруга имају се вршити непрекидно. Свака задруга мора бити прегледана у краћим размацама времена. За добру инспекторску службу потребан је способан и добро плаћен персонал. Тај се може да формира данас без великих тешкоћа. Главно је да је плаћен.

Сви савези па и Главни Задружни Савез имају своје инспекторе. Тако треба и да остане. **Али поврх свега тога Земаљска Задружна Банка има да образује своју врло јаку и живу инспекцију.** Она даје кредите, она има и да контролише. Њени инспектори имали би само пословну стражу пред очима. Све остало остаје у надлежности инспектора Главног Задружног Савеза и Главних Савеза.

Овом би се инспекцијом обезбедила З. Задружна Банка од ризика. Задруга, па чак и Главни Савез, у којима није све у реду у пословном погледу, искључују се немилосрдно од кредита.

То би било средство да се Земаљска Задружна Банка сачува од губитка данас, кад се задругарство налази у кризи.

Али је главни и врховни циљ државне задружне политике: унапређење задругарства, које је, како је то казао проф. д-р Чајанов, једини начин хватања везе измеђ социјалног агронома и сељака: односно, које је, како сам напред изложио, једини орган највећег дела државне политике на унапређењу пољопривреде. То се може постићи **моралним средствима**. Ни ту нема ничег новог. Ништа ново није казала ни Међународна Привредна Конференција у Женеви; али је ипак њезин рад један документ задружне историје, који у нашој средини треба нарочито да се чује. Због тога доносимо овде у најкраћем изводу њезин рад у вези са Задругарством.

Кад су Французи питали г. Лушера, иницијатора женевске економске конференције, шта је урађено за пољопривреду, он је кратко одговорио: *препоручено је форсирање задругарства*. Одговор је потпуно умесан; конференција, која је по идеји сазивача имала да благослови међународне индустријске картеле, претворила се у апотеозу задругарству. Трећа комисија конференције имала је да се бави пољопривредом. Она је имала три поткомисије: 1) за општи питања, 2) за задругарство и 3) за пољопривредни кредит. Свака је поткомисија завршила свој рад једном резолуцијом, која код друге поткомисије гласи:

„Сељаци ће најбоље послужити условима свог живота и допринети општем благостању служећи се свима облицима задруга: за набавке, за продају, за прераду; за кредит ради набавке потребног им капитала (за усавршавање оруђа, побољшање обраде земље, конзервирање производа).

„Задружне установе повећавају куповну

снагу сељака. Оне служе у исто време економском напретку увећавајући продуктивност, побољшавајући каквоћу, омогућавајући потпуно искоришћавање сопствених производа. Оне помажу организацији тржишта, која пак своде на најмању меру трошкове уновчавања.

Сељачке задруге допринеће рационализацији привреде у толико више у колико се више буду множиле везе измеђ њих и потрошачких задруга. Тиме ће се постићи повољније цене за обе стране. Још ће већа бити морална корист од тога међусобног упознавања произвођача и потрошача. Наћиће се практично решење питања директних трговачких односа измеђ сељачких произвођачких задруга и потрошачких — питање, које је одавно решено у теорији. То се може убрзати од стране пољопривреде произвођењем добара одређеног квалитета и једнообразног типа; а од стране потрошача вољом, да пазаре од сељачких задруга; а од стране државе и јавних органа стварањем катедри за задругарство на универзитетима, јавним предавањима и фискалном политиком, која не би ишла на штету задругарства. Интимна сарадња, евентуално у облику заједничких предузећа, биће олакшана организовањем економских одбора састављених од произвођачких и потрошачких задруга.

Да би се обезбедило задругарству нормално развиће на свима пољима његове делатности, потребно је да се унифицира законодавство о задругарству. Добро би било да се оснује у свакој земљи по један *Научни Задружни Институт*.

Међународни споразуми измеђ појединих сељачких задруга могу допринети санирању тржишта за поједине производе, регулисању производње и стабилизацији цена. Њихов ће успех бити у толико већи, у колико буду ушле у везе са међународним споразумима потрошачких задруга“.

Ова се резолуција може назвати јеванђељем задругарства. Али је интересантно, да су и остале две поткомисије узеле задругарство за базу својих резолуција тако, да се може рећи, да се оно

сматра данас за најбољи начин за извођење многобројних мера за лечење кризе у пољопривреди.

У дискусији је много пута истакнута идеја, да се код задругарства мисли само на слободно, независно од државе. Ово треба нарочито истаћи у тренутку, кад се код нас руши слободно задругарство, а ствара за живот неспособно државно.

Из главе у овој књизи о кризи пољопривреде у Немачкој може да се види, да је сва од априла ове године увела у живот половину резолуција женевске конференције.

Тај пут важи и за нас. Ну како у највећем делу наше земље задружна идеја стоји ниже но игде у свету, то се морају узети у комбинацију опсежнија средства за санирање и унапређење задругарства.

Тежиште пропаганде лежи у школама, које спремају умне раднике на селу и у малим варошима. То су учитељска школа, Богословија и Нижа Гимназија. Свака од тих школа треба да добије задругарство као сталан и обвезан предмет. Целокупна материја о задругарству има се поделити у три предмета: 1) пропаганду идеје с указивањем на корист од ње, 2) техничко—комерцијалну службу с главним одредбама о задругама и 3) задружно право с погледом на функцију задругарства. Прво би се имало предавати у основној школи; сваком се детету има да улије у главу догма о задругарству, које је Данску *направило рајем на земљи*. Друго се има предавати у свима школама, из којих излазе умни радници за село, јер су то будући функционери задругарства. Наравно и прво би ишло с другим, пошто је прво пропедевдика задругарства. Последње би се имало предавати на универзитетима.

Сматрам за огромну грешку обучавање учитеља пољопривредној техници. То је и сувише опсежна област да би се могла учити као споредан предмет у учитељској. Тако се фабрицирају пољопривредни шарлатани, који су обично подсмех сељака.

Техника је задатак социјалног агронома. Али оно, у чему учитељ може да постигне највише, то је обучавање сељака социјалним и организаторским питањима у области пољопривреде. Ми патимо у много већој мери но Француска од оскуца сељачке основне школе. *Ecole rurale* је данас прва тачка програма г. Ериоа за реформу наставе. Наша је основна школа гусларско-капларска. Она није ни социјална ни привредна. Реформа има прво да почне са уношењем задругарства у програм.

На школу би имало да падне тежиште пропаганде задружне идеје. Јавна предавања у свима основним школама, као и сваком другом приликом скупљања великог броја људи. Наши интелектуалци подавише свет понављањем и следствено лицитирањем у глорификацији славних људи и догађаја из наше историје. За мало па да и Св. Саву претворимо у војсковођу, јер код нас прво те заслуге броје. Дипломатом смо га огласили одавно, јер и то још по мало броји. За нашег сељака је велика несрећа што Србин није измислио привредну задругу, јер би он био убројан у националне раднике и његово би се дело толковало народу сваком свечаном приликом. Сваки човек, који је учинио за народ више, но што је нормална дужност грађанина, треба да има народно признање. Ту се слажемо сви. Питање је како се имају таксирати разне врсте дела. Кад би Словенци подизали пантесн, најугледније би место било одређено апостола задругарства Мих. Вошњаку. Нека нам они послуже за углед у раду на задругарству.

Х.

Закључак.

Видели смо да држава свуда узима живо учешћа у организацији сељачког кредита и да у највише случајева она дотира те организације капиталом из народних средстава по врло повољној камати. Држава међутим не чини милостињу, сваки њен акт је акт управе народом.

Држава чини материјалне жртве сељачком кредиту из разлога што је то у интересу целог народа. Али сељачки кредит може само онда бити опште користан, кад служи унапређењу пољопривреде. То значи да држава не треба да помаже потрошачки кредит. То је тачно само у начелу јер, кад произвођач досеже у положај, без своје кривице, да мора да се издржава извесно време кредитом, онда држава мора још много пре да му притекне у помоћ баш из разлога добре управе. Али начелно држава има за дужност да при организацији пољопривредног кредита створи и гаранције за његову производну употребу.

Није свака тражња сељачког кредита производна. Наивећи део сељачког кредита у Србији кроз последњих сто година био је потрошан. То важи и данас за један део сељачког кредита и у Србији и у Хрватској и Славонији. То значи или да је наше сељаштво пропалица, који узима кредит где нађе и неразумно га прима, или да не уме да се снађе, или да ради с дефицитом. Један део сељачког кредита биће увек потрошан. То је неизбежно. Код појединаца биће увек субјективних и објективних узрока потребе потрошног кредита. То је тај кредит, који много више пада у очи и код нас. Производни кредит мање се види, мање се тражи и узима се првенствено од задруга.

Држава дакле има за дужност да обезбеди да гро сељачког кредита оде на производне циљеве. Тај се циљ може постићи стварањем услова, из којих се порађа потреба за продуктивним кредитом. На који се начин то постиже разумећемо, ако одговоримо претходно на питања, које су то потребе код сељака које се сматрају производним. У то спадају: земљиште, зграде, инвентар живи и мртви и сâд за вегетацију дугог рока; даље, ђубре, семе, средства за сузбијање болести и штеточина код биља и стоке и најзад радна снага. Кредит употребљен на ове циљеве производан је; па ипак то не би био разлог да га држава организује из општих сред-

става. Она се у томе случају не би могла да брани од захтева осталих привредних грана за истом услугом. Те тако зване текуће потребе нису повод за државну организацију пољопривредног кредита, већ друге специфичне потребе.

Данас је велики део науке у служби привреде; нарочито је то случај код оних привредних грана, код којих процес производње почива на примени физичких и хемијских закона и где техника игра важну улогу. То је нарочито случај код индустрије и пољопривреде. Индустрија је изникла из науке, она је у непосредној вези с њом, већа индустријска предузећа негују науку у сопственој режији; индустрија прати науку и технику као што прати кретање тржишта. Сасвим је другачија ствар код пољопривреде; она је много старија од науке и много је даље од ње, она је емпирична. И најновије тековине научне примењује пољопривреда исто онако емпирично, као што је примала и примењивала тековине преднаучне периоде. Пољопривредник је обично анаучан, он не зна научне законе, на којима се заснива процес пољопривредне производње, он не зна механике, која је основа готово сваке пољопривредне справе; он не зна ни хемије ни физике као ни метеорологије, које су основа рационалном обрађивању земље; он не зна биологије, физиологије ни бактериологије, основе за побољшање биљне и животињске феле.

Оно што он схвата, то је да употреба ове и оне справе или овог и оног начина обраде земље, или овог или оног семена даје већи чист принос. Па и то тешко схвата због тога што не зна и не води књиговодство, нити је способан за калкулацију. И за констатацију рентабилитета упућен је сељак на чисту емпирију. Из свега овога излази да је унапређење пољопривреде двојак проблем: личан и стваран. Мора се пронаћи који је поступак у конкретном случају најбољи, — наравно у економском смислу, — па онда придобити пољопривредника за његову примену. Унапређење пољопривреде може да се подели у четири етапе: 1) обрађивање науке,

која може бити од користи по пољопривреду: 2) адаптирање научног сазнања конкретним приликама у пољопривреди, које су врло различне по месту и другим природним и социјалним околностима; 3) оспособљавање сељака да тековине двеју претходних етапа усвоји и 4) стварање материјалне могућности сељаку да усвојене новине примени. Све ове етапе чине заједно једну целину и називају се, са гледишта државне управе, аграрном политиком. Говорећи о сељачком кредиту ми имамо пред очима само последњу етапу.

Али би скроз погрешно било, кад би се аграрна политика ограничила само на проблем из четврте етапе. Напротив, она мора истовремено и хармонично да обрађује све четири. Не вреди ништа највећи проналасци, на пример у области јефтиног гнојења земље, ако се претходно не испитају хемијске и физичке особине земљишта, на које се ови желе да примене. Не вреди ништа обилност капитала код сељака, ако он није упознат са најбољом пољопривредном техником.

Циљ је ове студије да покаже услове и начин организације пољопривредног кредита. Али не треба заборавити, да се привреда може врло мало унапредити потпуним и брзим извођењем свога програма, ако се истовремено не предузму и све остале аграрно-политичке мере, које су услов за оптимум дејства јефтиног пољопривредног кредита. И од најсавршеније организације пољопривредног кредита може бити више штете но користи, ако се не обезбеди његова употреба на унапређење пољопривреде. Уместо да он буде оруђе пољопривредног напретка може да постане извором презадужености сељака за потрошне циљеве, која би се разликовала од данашње делимичне презадужености само у толико, што би камата била много нижа. То може бити повољније по презадуженог сељака, али у толико штетније по народну привреду, јер је оно мало покретног капитала упућено на непродуктивне путеве.

На ову опасност мора се нарочито у нашој земљи обратити пажња, јер је она код нас и врло велика и врло вероватна. Наша је држава партиско-политичка, а партиско-политички интерес у државној управи има две штетне особине: 1) он претпоставља мере брзог дејства. Партија не може да чека, она не ради на дугачке рокове, она не сади дрвеће споре и дугогодишње вегетације, већ кратке, као опијум: између сетве и жетве да буде што краћи рок; 2) странка рачуна само са људима, она у својим мерама не види ни опште добро, које је често врло апстрактно, ни тековину, од које гласачи немају непосредне користи. Све се то најбоље огледа на нашој аграрној политици последњих година. Аграрне политичке мере често имају дугогодишњи рок инкубације. Од рада на селекцији пићне биљке осећа се корист тек после много година. Често за огледном станицом за једну културу нико не осећа потребу, то се обично натура сељаку и у напреднијим земљама. Сељак ће бити последњи, који ће заплакати за њом. Само се тако може објаснити чињеница, да је штедња у државном газдинству код нас највише погодила министарство пољопривреде. Оно мало аграрно-политичких установа што није поништено, пренесено је на области, које су без обезбеђених финансијских средстава.

Накратко, партијско-политичка државна управа претпоставља мере, код којих одмах звекне; а организација пољопривредног кредита је једна од таквих мера „*par excellence*“. Преко ње се народу дели новац. То је било, као што знамо, и повод закону о пољопривредном кредиту од 1925. г.

Због тога са врло помешаним осећањем завршавам ове ретке. Не знам, како да завршим, да ли са жељом да се што пре организује пољопривредни кредит код нас, или да рад на томе послу претрпи неуспех до нове активне аграрне политике.

XI.

Још једном о мораторијуму.

На стр. 129. ове књиге констатовано је, да је мораторијум скинут с дневног реда, али да „с обзиром на нараф наших парламентарца постоји опасност да се идуће године појави понова захтев за њим“. Пророчанство се испунило много раније. Нашој Н. Скупштини не може да се пребаци сувишна демагогија, вероватно што се корупцијом и насиљем свршава изборни посао. Изузетно, због ситуације, створене напуштањем Н. Скупштине од стране једног дела опозиције, избио је у њој пред летњи одмор, јак демагошки ветар. Настало је лицитирање измеђ већине и опозиције. Демагошка кошавана нанела је и питање о сељачким дуговима. Па како се под ударом кошаве не може много да мисли, то је на брзу руку узет пројект закона г. Тимотијезића — без икакве измене ни примедбе. Наравно, да су се кола морала скрхати у одбору. Тамо се констатовала његова апсурдност. Од целог пројекта остала је само жеља за сељачким мораторијумом. Питање његовог остварења, — што је у ствари најглавније — остављено је за доцније, — док попусти жега.

И тако се по трећи пут морамо вратити на то питање.

Како је у међувремену објављена друга декларација Удружења Банака у Београду о сељачким дуговима, то је наша дужност, да се задржимо на њој. По њој сељаку треба омогућити да се задужи код „већих разноврсних новчаних установа, где је каматна стопа умерена“. Тога ради треба: 1) укинути чл. 77. трг. зак. (о меничној неспособности сељака, 2) § 471. гређ. суд. поступка такође, 3) учинити да извршне власти буду ажурне, 4) донети закон о катастру, 5) усвојити измене и допуне закона о Н. Банци, 6) да држава стави Држ. Хипотек. Банци средства за реесконтровање сељачких меница и давање хипотекарног кредита (али пре тога ре-

шити питање катастра!), 7) трудити се да рад сељаков буде продуктиванији и да штеди, 8) да држава помогне кредитне задруге својим средствима.

Ако пређемо преко тачака 1), 2) и 3), које се односе само на Србију; ако оставимо на страну тач. 3), чије остварење може бити само од штете по задуженог сељака; ако оставимо такође на страну тач. 5), чије остварење има да се решава под сасвим другим критеријумом, и тач. 7) која је песма будућности, онда остају свега две тачке б) и 8) као могуће мере раздужења сељака. Обе имају заједничку финансиску страну: обе су засноване на новцу из општенародних средстава. Треба држава из својих средстава да раздужи тешке сељачке дугове.

Овај програм Удружења Банака за раздужење сељака претпоставља позитиван одговор на претходно питање: постоји ли презадуженост сељака у маси, јер само код презадужености као социјалне појаве могу да се предлажу мере путем закона и помоћ из општенародних средстава. На супрот томе анкета стручњака стала је на гледиште, да презадуженост као социјална појава не постоји, да се у најгорем случају може да говори о јачем задужењу у извесним крајевима.

Да се понова вратимо на то питање.

Мораторијум претпоставља пролазну немогућност дужника да одговори својим обавезама. Генерални мораторијум претпоставља ту пролазну немогућност код већине становништва одређеног места или одређене привредне гране. Сељачки мораторијум за целу земљу значи неспособност велике већине сељака да одговори својим обавезама. Нико до данас није тврдио да је наступило то стање код нас. Службено утврђени сељачки дугови износе 3 милијарде дин. Узмимо да износе четири милијарде. По тврђењу Министарства Пољопривреде принос пшенице износи ове године 39 мил. товара, што чини округло десет милијарди динара. Кад се

узму у обзир остала жита, сено, принос сточарства и осталих грана пољопривреде, добије се минималан принос од 25 милијарди динара. Укупно дугови износе једну шестину сељачког приноса, док у трговини, занатима, у индустрији укупни дугови износе најмање једну трећину сопственог капитала. Значи да трговина и индустрија стоје много горе но пољопривреда у погледу односа измеђ сопственог и туђег капитала.

Даље треба имати у виду да је гро задужења сељачког у најбогатијим и најнапреднијим крајевима (у Словеначкој је највећи износ сељачког дуга на главу становника— сељака); у крајевима, у којима се гаји пшеница и трговачке биљке, културе, које су ове године одлично успеле. Значи, да би општи сељачки мораторијум заштитио за најмање 80% дужника, који певајући могу да одговоре својим обавезама. Дати данас свима сељацима без разлике мораторијум, без обзира на однос измеђ укупног задужења и имовног стања, то би био акт, који се може да назове не демагогијом, већ — лудошћу.

Захтев за општи сељачки мораторијум код нас показује, колико незнања, неодговорности и бољшевизма има у крви оних, који воде народ. Има међ њима вероватно људи, који имају пред очима извесне крајеве и извесне људе у њима. У Далмацији и Херцеговини, у Лици и још неким крајевима имамо ове године опасност од глади у маси, опасност несразмерно већу но 1927—28 год. У крајевима, у којима се претежно гаји кукуруз, без икаквих других споредних пољопривредних послова, имаћемо ове године врло мучну ситуацију. Али ни то не значи да је положај свију дужних сељака истоветан. Немогућно је и не да се ни замислити, да су милиони сељачког становништва инсолвентни.

Не постоји, дакле, ни у ком случају поставка за генерални сељачки мораторијум.

Наша државна власт је отказала на целој линији, па није никакво чудо, што и код питања

о сељачком задужењу оперише са претпоставкама. То је свакако врло комотно. Али она не може да тражи, да цео свет акцептира њезине често бесмислене поставке. Ми не знамо, колико је сељачко задужење и нарочито, како је оно распоређено на појединце. Све што знамо, то је, да је економско стање већег или мањег броја сељака у извесним крајевима врло рђаво и да је дужност модерне државе, да се труди, да им олакша положај. *То је теза, на којој се можемо сви сложити.*

У чему би се имала састојати та помоћ?

Пре свега у исхрани. Она Н. Скупштина, која је у кампањи 1927/28 вотирала 150 мил. дин. за помоћ гладнима, ако хоће да буде доследна, треба за 1928—29 да спреми најмање пола милијарде динара.

Даље, не може се порећи, да један део тог сеоског становништва није у стању да плати своје дугове ове године. Али се ни у ком случају не може од ока да одреди, ко је тај. Ми имамо данас стотине хиљада сељака у печалби у земљи и на страни. Држим, да је ове године највећи број печалбара. Породице, у којој је све од 15—65 год. у печалби, проћиће ове године боље но лањске, кад је један део остао код куће, чекајући на кукуруз да сазри.

Значи, да је неспособност плаћања дугова фактичко питање, које се може да утврди код сваког појединца путем вештака.

Општи мораторијум штити и солвентног и инсолвентног, а то није правни поредак, већ анархија. Ко сматра, да сељачког дужника треба заштити од повериоца, јер није у стању да пролазно одговори својим обавезама, тај мора да буде против општег, а за специјални мораторијум; т.ј. заштићен мора бити онај, који одиста треба заштите; а то је фактичко питање, које се код сваког има да утврди.

Само путем специјалног мораторијума може правилно да се пружи заштита пролазно инсолвентном дужнику у савременој држави. Специјални мораторијум је правни институт, који се

налази у саставу правног система највећег дела држава. Има га у француском и белгиском грађанском закону под именом *sursi de paiement*, у законима германских држава под именом *Zahlungsaufschub*. У неким се земљама чак зове мораторијум.

Поступак је врло прост: дужник тврди да је солвентан, или пролазно у немогућности да одговори својим обавезама; суд цени исказ и одлучује, да се дужнику да почек под тачно одређеним модалитетима с обзиром на стање код њега.

Инсолвентном дужнику не даје се почек ни у ком случају.

Кад би код наших политичара било више знања и више државничке способности, они би се обратили овоме правном институту. Утврђивање имовног стања код сељака је много простија ствар, но код трговца. Његова је имаовина видљива. Чак би се овај посао могао да изведе независно од редовних судова, који би овим били онеспособљени за други посао; могли би се саставити судови *ad hoc*, који и иначе узимају све више маха.

Без великих тешкоћа могао би да се изради пројект закона о судском одлагању плаћања у тежак положај упалих грађана.

Па то је злогласна нагода! рећиће читалац. Тако је! То је нагода, један правни институт од велике користи, који смо ми унаказили. Свакако, да би прилично ружна светлост пала на законодавца, који је укинуо нагоду за несељаке као штетну по повериоце, а уводи је за сељаке! Али је мораторијум сто пута гори од нагоде, он је нагода за све дужнике, који је траже и који је не траже, који је хоће и који неће. Мораторијум је најгора нагода-

Показали смо, да је општи мораторијум једна лудост и да у крајњем случају може бити говор о специјалном, појединачном мораторијуму. — Али то не значи, да ми предлажемо без ичега даљег те мере,

Мораторијум је као и батина; има два краја: кад дужник размахне њоме поверилац страда. Мораторијум за дужника може да значи пропаст за повериоце. То је бар јасно. Мораторијум за сељаке значи кризу и евентуалну пропаст паланачких банака и трговаца, па и већих банака у Београду и Загребу, које су реесконттовале менице паланачких банака. То значи, да се невоље сељака сваљују на његовог повериоца. То је негација правног поретка. То би био акт средње-вековне сталешке државе у којој је било привилегисаних и бесправних сталежа. У Средњем Веку су извесни градови у Немачкој с времена на време — кад им је била потребна већа сума новца — конфисковали сву имаовину својих суграђана мојсијеве вере. Исто би био сељачки мораторијум.

Модерна држава се назива социјално-политичком. То значи, да је њена дужност да помаже економски слабе. Данас се милијарде троше у модерној држави на социјално-политичке циљеве. И мораторијум је социјално-политичка мера, (наравно појединачни). Али ко је за мораторијум, тај се још није изјаснио о питању, ко има да сноси трошкове. *Социјално-политички издаци иду без изузетака на терет општиности.* Сиротиња се издржава у целој Европи из општинских средстава, радничко законодавство је засновано на помоћи државној. Не може се ни мислити, да се од појединих група, које су у случајној вези с групом, којој треба помоћ, траже жртве. Поверилац има свој професионални ризик: то је инсолвентност дужника. Ризик од мораторијума не лежи у природи тражбеног односа (сем ако га поверилац прими), и ко хоће мораторијум, тај мора да спреми и средства. *Држава, која би ризик од сељачког мораторијума свалила на његове повериоце, не би имала права да се зове правном државом.*

Напред је изложен начин раздужења сељака у Немачкој; никаква принуда није учињена над повериоцем; њему је уредно исплаћено његово потраживање. Не постоји пример у историји

света за последњих сто година, да је терет дугова једне класе сваљен ма и привремено на њезине повериоце. То би био повратак у Средњи Век, као што рекох отоич¹⁾.

Потпуно је оправдано гледиште Удружења Банака, да држава има да нађе средства за раздужење сељака; али за такав глас нема ушију наша држава. Ових дана почиње егzekутивна наплата пореза. Држава је већ издала потребне наредбе. Порез је једна тражбина, фискус је поверилац пореског обвезника, али с том разликом, да му он није ништа дао (док му је обичан поверилац дао противвредност потраживања) и да је његова финансиска снага неограничена — у упоређењу с оном појединца. Док је свето правило, да држава не сме да дира у тражбене односе измеђ појединих грађана, дотле је још освештанија пракса, да држава даје почек и опрост пореског потраживања, чим порески обвезник дође у кризу. Ништа лепше не илуструје културну и социјално-политичку заосталост наших политичара од чињенице, да мирне душе хоће да свале терет сељачких дугова на њиховог повериоца, а да нико не помишља на

¹⁾ Једна немачка пословица каже: рђави примери кваре добре обичаје. Тако је и са пројектованим сељачким мораторијумом. Док се удружење банака изјаснило против њега, дотле га паланачке банке, мали трговци и остали непосредни повериоци сељачки округа београдског потпуно усвајају, под следећим условима:

1) дати им исте бенефиције, као и сељаку, 2) обуставити отварање стечаја док траје сељачки мораторијум, 3) омогућити постепеност у отплаћивању дугова трговцима, занатлијама и индустријалцима, у границама закона о раздужењу сељака, т.ј. извршења обуставити и т.д. (свега девет услова). Види »Политику« од 5. септ. 1928.

Захтеви су логичка последица сељачког мораторијума, само са 200% увећани. Њихово задовољење повукло би за собом мораторијум поверилаца сељачких, поверилаца првог ранга и т.д. И тако бисмо дошли до опште земаљског мораторијума. Он би свакако био правичнији од само сељачког.

то, да прво ангажује државу као повериоца. Има много сељака, који могу да се исхране ове зиме, али немају за порез.

Огроман износ постојећих сељачких дугова постао је услед потребе за плаћањем порезе. Држава, која у целом свету даје порески мораторијум економски посрнулом пореском обвезнику, нагонила је код нас сељака у дугове, па сад хоће дефинитивно да пренесе сељачки порез на његовог повериоца.

Ако је сељак запао у тежак положај и у колико је запао, онда је први корак порески мораторијум, други: исхрана гладног становништва, а трећи, стварање средстава за конверзију сељачких дугова.

Наравно, да је тешко, управо немогућно наћи средства за горњи програм. Код данашње управе земљом не може ни бити средстава. Али у пркос празноћи државних каса више од године дана наши су политичари нашли двеста педесет милиона динара да баце у мутну Марицу; суму, која би добро дошла данас. Мислим на 150 мил. динара утрошених на исхрану такозваних гладних, (која је тек за двадести део можда дата уистини гладнима) и на 100 мил. динара бачених преко Дирекције за Пољопривредни Кредит. Таквим владама не може нико наћи средства за истинске социјално-политичке потребе.

Међутим раси духовитој, пуној дара инвенције, није тешко наћи излаза и у таквој безизлазној ситуацији. Сетимо се само напред проучених трију пројеката о раздужењу сељака. Г. Тимотијевић је издао налог Н. Банци и Државној Хип. Банци, да финансирају велико дело раздужења сељака — не бринући се о томе, да ли оне имају средстава за то. То је већ освештана финансиска пракса наше државе: донесу се закони, закључују уговори, примају обавезе, све то на стотине милиона, и не помишљајући на прописе Устава и Закона о Државном Рачуноводству, да се никакав издатак не може да изгласа, док се не пронађе покриће. Напред је још казано, да би одредба о дужности Н. Банке и

Држ. Хип. Банке о финансирању сељачких мораторских дугова остала мртвим словом, јер оне немају средства за то — мањ да се улази у инфлацију. Она би се свела на то, да један мањи број банака, у којима су заинтересовани најутицајнији политичари, удоми свој мораторни портфељ. Остале би банке биле мање више бачене у наркотично стање. Законодавац би одбијао сваки прекор пребацивања сељачких дугова на његове повериоце, указујући на јасну одредбу законску, по којој су наше две велике банке дужне да их финансирају. То би било преваљивање сељачких дугова на њихове повериоце *via facti*.

То је мера, као што је казано, која ранцира у Средњи Век и која се не дâ замислити у правној држави. То би био државно-правни значај њезин. Економски би преваљивање сељачких дугова на повериоце, — а то су банке — значило парализу највећег дела банака. Како су банке органи новчаног тржишта и тржишта капитала, на којима се срећу понуда и тражња за кредитом, то би оно произвело парализу кредита, који је и иначе тешко болестан већ шест година. Имали бисмо поскупљење и иначе прескупе камате и немогућност за уредног подузетника — домаћина, који хоће да крене технички напред, — да дође до капитала. То би била стагнација производње. Даље, како се у пројектима ништа не говори о повериоцима банака, ни о њиховим дужницима неселацама, то се са сигурношћу може очекивати, да би оне, да би одговориле својим обавезама, форсирале своје дужнике неселаке. Тако би ови имали да приме на своја леђа један део ризика од сељачког мораторијума. Даље, банке чији је портфељ највећим делом, сељачки, не би могле да одговоре својим обавезама према улагачима. Тиме би један део ових дошао у кризу и беду, а то би поново убило оно мало поверења у банке, које се тешко повраћа после мораторијума у Србији и инфлације у целој земљи. Банке би опет морале да повећавају каматну стопу, услед престанка прилика уложака и т.д.

Оно што студент прве године права мора да зна на испиту из Политичке Економије, на име: да су у народној привреди с развијеним кредитом појединачне привреде тесно повезане међу собом тако, да поремећај једне може изазвати исти код великог броја, — то не знају присталице сељачког мораторијума о трошку повериоца.

Г. д-р Тупањанин је водио рачуна о повериоцу — за разлику од г. Н. Петровића, који га је потпуно игнорисао и г. Тимотијевића, који је то радио само формално. Он предвиђа једно оригинално обештећење повериоца, као што смо видели, — у виду државних облигација. Напред је говорено детаљно о тој идеји, нећемо се вратити на њу. Ми колико да је она недовољно обештећење, ипак се за њу може рећи, са гледишта повериоца — боље ишта него ништа. Али је у толико више за осуду она са гледишта државних финансија и интересе државних поверилаца.

Тиме долазимо до једне жалосне главе из историје послератних државних финансија. Наша је држава без кредита на страни од свога постанка, а са тако сиромашним тржиштем капитала, да ниједан зајам није могла да оствари ни у земљи ни на страни. Ипак је зато фабрицирала она обилато државне облигације, које је силом власти наметала народу — односно повериоцима. Остављам на страну 7% инвестициони зајам и ограничавам се на $2\frac{1}{2}\%$ ренте ратне штете и 4% аграрним обвезницама. Наша држава сматра да је испунила своју обавезу, кад је за свој дуг у новцу дала повериоцу признаницу, која у извесним случајевима представља за последњег губитак од 90% тражбине. Било је и у другом свету случајева, да држава даје признаницу — облигацију — у место новца; али је то секуларна појава, у неколико векова један пут се појављује, а сума и камата се подешавају, тако, да дужник добије пуну противредност. То је било у Француској са једним малим делом ратне штете. Код нас је то постало системом. Држава

одређује како и са колико ће да исплати свог повериоца и онда му подвикне жандармериским тоном: 'Friss Vogel, oder stirb'!

Таква је пракса са правне тачке гледишта насиље. Са гледишта социјалног она је страховито поткопање угледа државе и стварање код народа мржње према њој коју, — по дефиницији, — сваки воли. Са гледишта државног кредита она је нихилистичка. Много ће деценија проћи, док наша држава буде могла да апелује на добру вољу штедише; зар може бити другојаче у земљи, у којој се свет отреса државних обвезница као деца краставе жабе? Са гледишта тржишта капитала таква је пракса штетна, јер га стално претоварује државним хартијама тако, да за приватне емисије нема маха и најзад, са гледишта правде она је негативна, јер служи као извор неправедног обogaћења оних, који буду могли да купе те народу наметнуте обвезнице — наравно буд зашто.

Ове јесени треба да се регулишу остатак босанског и цео далматински аграр. То је једна милијарда нових облигација. И поврх тога три милијарде за сељачке дугове? Хвала лепо!

Идеја г. д-р Тупањанина је исто толико штетна као и његових конкурената.

Да резимирамо:

1. Данас, кад Јужна Србија има једну од најбољих година, кад Војводина и произвођачи жита имају рекордну жетву, не може бити ни говора о беди сељака у целој земљи; следствено ни о сељачком мораторијуму за целу земљу.

2. На помоћ, у коме било виду (у шта спада и мораторијум) може имати права само онај, који је у кризи. Нема краја у нашој земљи, у коме би сви сељаци били у кризи. Криза је фактичко питање које се по сваког посебице има да утврди. Следствено не може бити говора о општем сељачком мораторијуму ни за поједине крајеве, већ само о специјалном.

3. Модерна држава помаже економски по-срнуле и слабе не на терет појединих грађана,

који су случајно у вези с њима, — јер је прва дужност њезина, да случај замени системом, — већ из општих средстава. Следствено пострадалим дужним сељацима треба прво дати *мораторијум за дугујући порез*.

4. Ако би и поред тога мораторијума била потребна помоћ дужном сељаку, онда модерна држава не ради то путем мораторијума, већ путем раздужења и давања јефтиног кредита из општих средстава.

5. Наша се држава налази у тешкој финансиској кризи; она је расипала годинама, тако да је без икакве финансиске резерве. Будући у исто време без кредита, она није у стању да мобилизује средства за раздужење сељака.

На тај се циљ не би смела упутити средства, одређена за организацију пољопривредног кредита без обезбеђења продуктивног ефекта код раздуженог сељака.

6. Мораторијум за сељака би паралисао наше тржиште капитала, довео у кризу банке, покопао поверење према њима, поскупио камату, и што је најглавније, он је *насиље* над појединим грађанима — повериоцима.

7. Исплата повериоца путем државних облигација је *насиље* такође; а у исто време убијање државног кредита, загушивање тржишта капитала за много година у напред и отварање врата неправедном богаћењу оних, који располажу покретним капиталом.

Бољи је принудни државни зајам од овога.

Додатак.

Пољска Државна пољопривредна банка основана 1924, показала је полет, који треба да се забележи. Капитал којим је располагала крајем 1927. износио је осам и по милијарди динара. (В. стр. 107. ове књиге).

Подаци о стању пољопривредног кредита грчке народне банке. Крајем 1927. износили су кредити сељацима 251 мил. драхми, задругама

603 мил. др., избеглицама 84 мил. лр., избегличким задругама 186 мил. др. и 20 мил. др. за повучено вештачко гнојиво. Укупан број дужника износио је 230.888, од 157.000 задругара удружених у 2585 задруга, 151.466 зајмова је било на лично јемство, а 25888 на залогу. (в. стр. 108. ове књиге).

Народној Скупштини.

Част нам је у прилогу под № 1 поднети предлог закона о дуговањима и раздужењу земљорадника, с молбом да га Народна Скупштина, пошто се по прошесима Пословника проучи, изволи усвојити као **хитан**.

У Београду, 31. маја 1928. год.

ПРЕДЛАГАЧИ:

К. Л. Тимотијевић, И. П. Михајловић, Јер. Павловић, Драг. Обрадовић, Љуб. Давидовић, Ст. Кобасица, Д. Пећић, Т. Николић, Др. Драг. Јевремовић, С. Дуканац, Мил. Костић, Ратко Парезанин, Д. Цветковић, Др. Ђ. Хадија, Драг. Рајковић, Свет. Вучковић, Тома Поповић, Др. Иветић, Миленко Глишић, Милош Вишњић, Петроније Поповић, Др. Тоде Јеремић, Манолевић, Др. Јоца Лалошевић, Влад. Крстић, Сергије Урукало, Милан Поп Димитријевић, Божидар Влајић, Север Варда, Драгутин Мирковић, Стојан Дајић, Крста Марковић, Бранко Перић, Максим Бурковић, Жика Димитријевић, Јован Алтипармаксвић, Душан Максимовић, Станко Николић, Бранко Лазић, Др. Милојевић, Ацко Трајковић, Вељко Гргуревевић, Пера Милановић, Др. Чеда Михаиловић, Сејда Исмаиловић, Дим. Он. Поповић, Лујо Валтер, Др. Илија Вулановић, Ђура Јанковић, Др. Никола Шкеровић, Хамид Курбеговић, Др. Н. Суботић, Василије Трбић, Др. Атиф Хаџикадић, Илија Вукотић, Јован Протић, Рагиб Чапљић, Ј. Куњашић, Мустафа Капетановић, Јован Вуковић, Хусејин Алић, Панта Јовановић, Едхем Мулабдић, Сушник, Влад. Пушењак, Алија

Салихкадић, Др. Абдулах Буквица, Штрцин,
Хасан Миљковић, Бродар, Клек Јожеф, Др.
Хоџар, Фрањо Жебот, Ив. Весењак, — с. р.

З А К О Н

о дуговањима и раздужењу земљорадника

I.

Ликвидација досадашњих дугова.

Члан 1.

Дугови земљорадника по основу зајма у готовом новцу, били они по усменој погодби или писменој обавези, облигацији или меници, необезбеђени или обезбеђени залогом или хипотеком, — и то они, који буду постојали кад овај закон ступи на снагу, — имају се исплатити и ликвидирати по прописима овога закона.

Члан 2.

Прописи овог закона не односе се на исплату и ликвидирање земљорадничких дугова код којих су повериоци: Државна Хипотекарна Банка, Народна Банка, Поштанска Штедионица, Земљорадничке Задруге, задруге за пољопривредни кредит и котарске закладе.

Члан 3.

Прописи овога закона не односе се на исплату и ликвидирање потраживања од земљорадника, по другим основама осим оних означених у чл. 1., као што су: дуг од закупа, дуг од најма, исплата куповне цене и т.д.

Члан 4.

Дугови земљораднички (из чл. 1.) имају се од дужника исплатити повериоцу у року од пет година у пет једнаких годишњих рата; с тим да се исправе о дугу, па ни менице не мењају до коначне исплате дуга.

Члан 5.

Где је поверилац новчани завод (друштво на деонице или акције, обвезно на јавно полагање рачуна као што су: штедионице, задруге, банке и т.д., а која деле добит деоничарима или акционарима) исплата и ликвидирање земљорадничких дуговања (чл. 1.) има се извршити:

1. код облигација и других неменичних потраживања у року од пет година, (ако уговорени рокови нису дужи и повољнији), исплатом сваке године по 20% (једну петину) од главног дуга са датле припадајућом уговореном каматом, која не сме бити већа од 12% годишње и евен-

туалном уговореном провизијом, која не сме бити већа од 2% годишње; но тако да се први завршава у овој години са 31. децембром; а у осталим годинама годишњи рок се завршава са крајем октобра.

2. код меница за пет година у пет једнаких рата годишњих, но тако:

а) да менице са роком плаћања за јуни, јули и август сваке године падну за наплату на исти датум месеца октобра;

б) менице са роком плаћања за септембар и октобар падну за наплату на исти датум месеца новембра: и

в) менице с роком плаћања за новембар и децембар падну за наплату за исти датум месеца децембра, — са уговореном каматом но не већом од 12% годишње и уговореном провизијом но не већом од 2% годишње.

Менице, којима би рок за наплату падао на дан 31. у месецу, исплатиће се на дан 30. истог месеца.

Овакве менице не подлежу о року плаћања протесту меничном; и без протеста остају у обавези до коначне исплате са акцептантом и сви остали потписници (издаваоци, преноситељи, жиранти, авалисти).

Ако је поверилац, у вери да је менични акцептант по занимању земљорадник, пропустио протестовати меницу, па би се доцније показало да је акцептант неземљорадник, не може послужити осталим потписницима (издаваоцима, преноситељима, жирантима, авалистима) да се разреши обавезе плаћања услед неизисканог протеста никако или на време.

Члан 6.

Неплаћене две узастопне рате дају право повериоцу из чл. 5. да може (а не мора) захтевати наплату целокупне тражбине.

Члан 7.

По облигацијама и другим исправама и доказима (осим меница) узима се код повериоца новчаног завода из чл. 5. да је дужник земљорадник ако је тако или слично (земљоделец, тежак, сељак, економ и т.д.) обавезу издао; ако је пак исправу издао као неземљорадник, а он је у ствари земљорадник, такав дужник има права на повластицу из чл. 5., ако повериоцу презентира у року од два месеца уверење надлежних власти да је земљорадник.

Члан 8.

Код меничних дуговања где је поверилац новчани завод (друштво на деонице или акције, обавезно на јавно полагање рачуна: штедионица, задруга, банка и т.д.), узеће се за земљорадничко дуговање: ако је акцептант (прималац, трасат) земљорадник, а без обзира што су остали потписници неземљорадници и поступиће се према свима по чл. 5. овог закона.

Према томе на почек и исплату по чл. 5. има права менични акцептант земљорадник (и сви потписници по таквој меници без обзира на занимање) па и она, ако се акцептант земљорадник потписао као: економ, трговац, спекулант, или другим којим неземљорадничким занимањем, ако у року од два месеца по ступању на снагу овога закона донесе и повериоцу преда уверење о томе: да је земљорадник.

Менично дуговање где је менични акцептант (прималац, трасат) трговац, занатлија или уопште неземљорадник нема права на почек из чл. 5. овога закона, као ни остали потписници такве менице, па макар били земљорадници.

Ово исто време и за менице из другог одељка овога члана, ако се у остављеном року не поднесе предвиђено уверење.

Члан 9.

Сва менична дуговања земљорадника код новчаних завода из чл. 5. овога закона, пошто се она као таква утврде подношењем уверења надлежне власти од акцептанта, ако се он потписао на меници неземљорадничким занимањем, о пријему којих ће новчани завод издавати реверс, убележиће се у три равногласна списка, које ће начинити и потписати поверилачки новчани завод, у року од три месеца по ступању на снагу овога закона.

Један од тих списка остаје у суду првостепеном надлежном за место где је седиште новчаног завода као докуменат, по коме се на дан ступања на снагу овог закона стекло право прећутне хипотеке на имању свих обвезних лица по меницама; други оверен од суда узима новчани завод за себе, а трећи оверен од суда узима и спроводи Државној Хипотекарној Банци.

Овакве менице не мењају се и не протестирају. Оне добијају код новчаног завода ознаку да су прећутно хипотековане и плативе у ратама с позивом на чл. 5. овога

законна, а уз сваку од њих иде као прилог и уверење о земљорадничком занимању акцептанта.

Судови ће из добивених спискова расподелити и обавестити надлежне судове за имовину дужника: акцептанта и свих меничних потписника, који припадају њиховој територији, ради састава регистра ове привремене прећутне хипотеке при сваком суду.

Из ових регистара прећутна хипотека убележаваће се у баштинске књиге или интабулационе књиге на случај преноса имања на новог сопственика под овим теретом.

Ближе одредбе о вођењу ових регистара прописаће Министар Правде.

Код дугова о облигацијама и другим неменичним исправама, новчани заводи могу за сваки појединачни случај тражити хипотеку или обезбеђење код суда, које остаје и не може се од дужника скинути док не исплати цео дуг.

Члан 10.

Државна Хипотекарна Банка преко свога Банкарског Одељења прикупиће све спискове од новчаних завода о земљорадничким меничним дуговањима, о којима је учињена пријава суду о прећутној хипотеци, и на основу тих меница (л. 9.) са жпром новчаних завода отвараће свима текући рачун у износу од осамдесет од сто (80%) вредности главнице тих меница.

Ови текући рачуни имају бити измирени и ликвидирани код Државне Хипотекарне Банке од дужника (новчаних завода) у року од две године по истеку пет година од ступања на снагу овог закона.

Овим новчаним заводима, који су по закону о ликвидацији мораторног стања од 24. априла 1920. год. пренели на Ликвидациону Банку своја менична предратна потраживања од дана њиховог пописа и прорачуна (чл. 31.) до коначне исплате и обрачуна (чл. 35.) Ликвидациона Банка неће им предавати, ако имају овај текући рачун, већ ће га депоновати код Државне Хипотекарне Банке, да служи као једна подлога за овај кредит и на тај новац новчаном заводу Државна Хипотекарна Банка рачунаће 5% год. камате; а предаће га новчаном заводу са каматом, кад се изврши ликвидација овог кредита по претходном одељку.

Средства Државне Хипотекарне Банке за ово кредитовање, у колико јој недостају, прибавиће: зајмом код Народне Банке и издавањем својих обвезница.

Државна Хипотекарна Банка рачунаће новчаним за-
везима, на подељене и додељене кредите по свом основу,
камату ону коју она као просечну и средњу буде плаћала
и још један од сто годишње у име провизије.

Члан 11.

Камата по уложима на штедњу и сличним обавезама
новчаних завода, који имају за наплату менице земљорад-
ничке с почетком означеним у чл. 5. овог закона, и ако је
уговорена већа, своди се на 15% годишње, од дана ступања
на снагу овог закона.

Чл. 12.

Поверљоци приватна лица и предузећа (осим новчаних
завода) наплатиће своја потраживања по земљорадничким
дуговањима из тач. 1. овог закона:

1. по облигацијама и другим исправама (не меничним)
у року од пет година како је то назначено у тач. 1. чл. 5.
овог закона с правом наплате уговорене камате, која не сме
прећи 12% годишње, ако је потраживање пријављено по-
реској власти за наплату пореза пре објаве овог закона и
о томе се има доказа; а ако је пријављено после објаве
овог закона, камата не сме прећи 10% годишње.

Ни у ком случају власт нити судови не смеју ући у
досуђивање и наплату оваквих тражбина без доказа о при-
јави за порез.

2. по меницама у року од пет година, како је то на-
значено у тач. 2. чл. 5. овог закона. и то само под условом:
ако су такве менице у року од два месеца по ступању на
снагу овог закона од стране поверљоца пријављене пореској
власти надлежној за место становања и домицила поверљоца
и поверилац о томе прибавио доказа. У таквој пријави
мора се назначити: дан издања менице, рок плаћања, суме
дуговања, име и презиме, занимање и место становања
сваког лица потписатог на меници и обвезаног по њој.

Пријава се има учинити засебно за свако дуговање.
Без овог доказа о извршеној пријави у предњем року,
нема важности меница према свима обвезанима по њој,
били земљорадници или не били, и ниједна власт нити суд
неће моћи по таквим меницама наплату или досуду чинити.

Ови поверљоци не задобијају прећутну хипотеку ни по
облигацијама ни по меницама. Они то могу тражити и обез-
беђења добијати по изричном тражењу и пре рокова про-
дужених.

Дужност јављања и пријаве власти из тач. 2. овога члана не односи се на она лица, која су пре ступања на снагу овога закона, као потписници менице (издатељ, преноситељ, жирант, авалиста), ову исплатила коме од поверилаца означених у чл. 5. (новчаном заводу) а поверилац им или уступањем исправе или преносом, пренео право наплате.

Члан 13.

Код туженог дужника земљорадника по меницама било од повериоца из чл. 5. или из чл. 12. где осуда првостепене судске власти није донесена, она ће се од стране суда донети тако, да одговара ратама предвиђеним из чл. 5., 7., 8. и 12. овог закона, ако јој се за 15 дана од ступања на снагу овог закона (за које време судови у опште по таквим тужбама неће доносити одлуке) поднесе од дужника акцептанта доказ (уверење надлежне власти) да је земљорадник.

Члан 14.

Код већ пресуђених тражбина или које буду тражбине пресуђене, било по тражењу новчаних завода или приватних лица и предузећа о дуговањима из чл. 1. овог закона и где је дужник (или дужници) осуђен на плаћање, власт надлежна за извршење пресуда и утеривање наплата, изузетно за годину дана од ступања на снагу овог закона, неће узимати у попис (оврху) за наплату нити за дугове продавати она покретна и непокретна добра обележена у тач. 4. § 471. закона о поступку судском у грађанским парницама за Краљевину Србију.

Члан 15.

Кад се доноси осуда по једној пропуштеној рати, уједно ће се донети осуда о целом дуговању, но тако, да се из пресуде види да се дуговање има исплаћивати по ратама.

Према Томе поверилац је дужан платити таксу за суђење о целом неизмерном дуговању.

Члан 16.

Кад судови доносе пресуду и осуду о оним дуговањима из чл. 5. и 7. овога закона у пресуди ће при закључку назначити, да је ово дуговање обезбеђено прећутном хипотеком на имању свих дужника по том дуговању (акцептанта и осталих меничких потписника).

Члан 17.

Све радње: а) јављање суду о дужницима меничним из чл. 5. и 7. овог закона; б) оверење списка меничних дужника у два примерка, чије се имање оптерећује прећутном хипотеком; в) представке суду и судовима по овим потраживањима из чл. 5. и 7. овог закона и г) задобијање прећутне хипотеке не подлеже никаквој такси.

На тужбе за тражење осуде дужника из чл. 5. и 7. овог закона плаћа се половина таксе предвиђене за спорну и папирну таксу по закону о таксама.

Члан 18.

Уверења, на молбу меничних акцептанта да су земљорадници и да се по овом закону имају сматрати за земљораднике, издају надлежни судови општински, без наплаћивања икакве таксе потпуно бесплатно.

Једно исто лице може тражити и више таквих равногласних уверења због више својих дуговања.

Надлежни су дужни издати оваква уверења у року од 10 дана, али молиоца одбити образложеним решењем својим које је извршно.

II.

Будућа задужења земљорадничка.

Члан 19.

Земљорадник се може даље обавезивати по зајмовима у свима облицима и по свима исправама предвиђеним законима.

Али менично задужење на вредност примљену у готовом земљорадник може учинити и менично се обавезати само код: земљорадничких задруга и удруга, општинских и котарских (окрајних) штедионица у Словенији и Далмацији, задруга за пољопривредни кредит, котарских заклада, Поштанске Штедионице, Државне Хипотекарне Банке и Народне Банке, и то било као акцептант (прималац) или као издавалац, преноситељ, жирант или авалиста.

Као акцептант земљорадник код оваквог једног истог повериоца може имати само једну меничну обавезу.

Члан 20.

Менична обавеза земљорадничкова на вредност примљену у готовом новцу било као акцептанта, издаваоца, преноситеља, жиранта или авалисте на меници, у колико се њега тиче не вреди ни као проста грађанска обавеза, ако је меница, издата лицу или предузећу или је у рукама

лица или предузећа као повериоца, осим означених у другом одељку чл. 19. овог закона.

Код повериоца из чл. 19. овог закона други одељак овог закона вредиће само тако, ако је меница уведена у књиге повериоачеве судом потврђене и то најдаље за пет дана од дана издања менице. На приговор дужников такав је поверилац дужан суду поднети доказ о благовременом увођењу у књиге ако то сам већ раније није поднео.

Члан 21.

Менична обавеза земљорадничкова, као акцептанта или у другом облику, по меници чија је вредност примљена у року или рачуну, вредиће само код повериоца: земљорадничких задруга или удруга кредитних или потрошачких, задруга за пољопривредни кредит, катарских заклада, или оних трговачких или занатлијских и индустријских предузећа, која су такву меницу у року од пет дана од дана издања увели у своје књиге судом потврђене.

Такав је поверилац дужан суду поднети доказ о благовременом увођењу у књиге.

Овакве менице где је вредност примљена у роби или рачуну, не могу се реесконттовати или дати у есконт новчаним заводима (друштва на деонице или акције обавезна на јавно полагање рачуна: задруге, штедионице, банке и т.д.).

Члан 22.

Меница, по којој према предњим прописима чл. 19., 20. и 21. овог закона, земљорадник не би био обавезан, важиће за остале потписнике менице неземљораднике, све па и онде где је и сам акцептант земљорадник. По ни у ком случају обавезно лице неземљорадник по таквој меници по исплати њеној, нема права накнаде нити регреса према акцептанту или коме од осталих потписника, који су земљорадници.

Члан 23.

Камата (интерес) по облигацијама и меницама на којима би ма једно од обавезника био земљорадник, не може се већа ни уговорити ни наплатити нити досудити од 12% годишње, а код повериоца из чл. 5. још и до 2% провизије годишње, макар да су веће уговорене.

Члан 24.

Повериоци земљорадника из чл. 19. овог закона (по меницама) дужни су при отплатама, регулисавањима и

исплатама меничним даги лицу, које је новац положило, обрачун спремиен у два примерка равногласна преко индига изброширане за ту сврху спремиене књиге, од којих један остаје за књижење.

У томе обрачуну биће тачно означено: колико је примљено у отплату или исплату, колико на име камате, колико на име провизије, а колико на име таксе и трошкова, означавајући и који су и какви. Овај обрачун не сме садржавати нити се од дужника сме наплатити ишта више, па нити какве дажбине на име писарине, цензурних трошкова нити других каквих трошкова, осим ефективних трошкова и Такса који су због неисплате редовно учињени, а који се морају тачно и јасно назначити.

Обрачун мора увек бити читко написан и потписан од одређеног лица, или од одређених лица, чија се пријава има унапред учинити суду једним простим доставним актом.

При обрачуну у три месеца рачунају се 92 дана.

Министар Трговине и Индустрије издаће и у »Службеним Новинама« и објавиће таблицу срачунавања камате и провизије по којима ће се ова обрачунавања вршити.

Одредбе овог члана примењиваће се потпуно и при наплатама из чл. 5. и 7. овог закона.

Члан 25.

Изузетно од чл. 1. и 2. закона о пољопривредном кредиту од 12. јуна 1925. године за пет година од дана ступања на снагу овог закона, могу исте пољопривредне задруге одобравати задругама и кредит за одужење дугова дотадањих по обавезама о зајму или меницама код земљорадничких задруга и удружења, котарских заклада и новчаних завода (друштва на деонице или акције обавезних на јавно полагање рачуна: задруге, штедионице, банке и т.д.).

III.

Помоћ земљорадничком кредиту.

Члан 26.

Државна помоћ земљорадничком кредиту предаваће се фонду за земљораднички кредит при Државној Хипотекарној Банци, одакле ће се по решењу Владе и саслушању Финансијског Одбора, додељивати установама, које се баве земљорадничким кредитом.

Члан 27.

Овлашћује се Краљевска Влада, да на предлог Министра Пољопривреде и Вода може продати државну Фабрику

Шећера у Београду путем надметања (оферталном лицитацијом) и уступити је најповољнијем понуђачу, а новац отуда добијен, по исплати обавеза фабрике, предати фонду за земљораднички кредит.

Члан 28.

Овлашћује се Краљевска Влада, да на предлог Министра Пољопривреде и Вода, може државно имање »Беље« са свима предузећима на њему или већи део овог имања, издати под закуп за време преко педесет година, али не дуже од деведесет година, а под условима који се пропишу и који ће омогућити одржање имања и његових предузећа у добром стању и појачати његову продукцију и корисност. Закупна цена при наплати да се полаже фонду за земљораднички кредит.

Чл. 29.

Овлашћује се Министар Финансија, Пољопривреде и Вода и Министар Шума и Рудника, да сва државна имања мањег простора, и подесна за обраду, а која нису нарочито потребна држави, по решењу Министарског Савета и саслушању Финансијског Одбора, распродаду јавним надметањем у мањим парцелама до два хектара и то искључиво земљорадницима с роком плаћања у Току од три године и новац отуда добијен ставе на расположење фонду за земљораднички кредит.

Чл. 30.

Фонду за земљораднички кредит предаваће се са завршетком биланса за 31. децембар 1929. године:

1. Половина од оног дела што припада држави по закону о Народној Банци из њене добити;
2. Половина чистог прихода: Поштанске Штедионице и Државне Хипотекарне Банке и друга половина прихода Државне Класне Лутрије, не ангажована чл. 29. закона о пољопривредном кредиту; и
3. Чист приход од државне фабрике шећера у Београду, почев са првим следећим билансом, док се по чл. 27. фабрика не прода.

Чл. 31.

У областима где су створене обласне штедионице или друге новчане кредитне установе на основу чл. 2. закона о обласној и средској самоуправи, после ступања на снагу овог закона, или где се оне буду створиле, ове су дужне са две трећине својих новчаних средстава вршити кредито-

вање на тај начин, што ће тај део предавати на свом подручју било земљорадничким задругама или удругама заснованим на постојећим законима и правилима о задругарству, било обласним задругама за пољопривредни кредит.

Ове обласне штедионице или кредитне установе, засноване новцем и средствима области, не могу непосредно додељивати зајмове и кредите ни меничне ни по другим обавезама појединцима, нити на солидарне обавезе, нити на јемства од више лица нити на залогу хартија од вредности (ломбард).

IV.

Општа наређења.

Члан 32.

Извршења — продаје — ради наплате дуговања земљорадничких по зајмовима меничним или другим обавезама власт државна неће вршити у времену од 1. фебруара до 1. јула.

Члан 33.

За земљорадника у смислу овог закона сматра се онај, који живећи у селу, вароши (граду) или варошици сам или са својом породицом, обрађује земљу и у главном себе и своју породицу издржава од пољопривреде (земљорадње, сточарства, воћарства, виноградарства, пчеларства, рибарства, живинарства и т.д.).

Земљорадник је и онај, који се, као старешина куће или задруге, или као поједини члан њен, одао и другим осим земљорадњом спроведеним пословима као: почесној спекулацији, повременом превозу, пиљарењу, сушењу шљива, кувању пекмеца, печењу цигаља, зидарству, возиоштву (киријању) и т.д. да би за своју породицу или задругу која је одржала обележје земљорадничког занимања, прибавио више зараде.

Али ако је ко од ових, или у опште од земљорадника, протоколисао код суда и надлежне власти фирму (твртку) трговачку, индустријску или занатску (обртничку) или је извадио лично кафанско право, тим самим сматра се да је изишао из редова земљорадника и не сматра се више за таквог.

Члан 34.

Сви они који се баве и занимају пословима изван побројаних у првом одељку чл. 22. овога закона, нису земљорадници.

Не узимају се за земљорадника, ма да би живели у селу, или имали своје земље и бавили се пољском привредом лица која су: државни чиновници разврстани по закону о чиновницима грађанског реда, искључујући служитеље; официри активни, наредници активни на трећем року војне службе и жандармерији; пензионери, адвокати, лекари, инжињери, свештеници, рентијери и т.д.

Оваква лица не могу се сматрати за земљораднике све и кад би престала бавити се овим занимањима.

Наследници оваквих лица, ако су земљорадници, не могу се ослободити тежих обавеза наслеђеног претка у погледу наслеђеног иметка.

Члан 35.

Уверења о томе, да је ко земљорадник за примену одредбе овога закона у будуће, издају се од надлежне власти општинске (суда) чији потпис и печат оверава без сваког даљег испитивања права надзорна државна власт.

Ова се уверења земљораднику или интересованим на молбу, а ради употребе и доказивања по овом закону дају без наплате икакве таксе и од општинске и од државне власти. Но, увек ће се назначити: да ова вреде само ради такве употребе.

Овим се не мења пропис чл. 18. овог закона, који вреди за доказивање по дуговима пре овог закона.

Члан 36.

При продајама земљорадничке земље, куће и осталих зграда (осим ако би се то односило на кафане и дућане у селу, на куће и зграде или земљишта — плацева за градњу — у варошима и градовима или варошицама), као и надметачи могу се појавити само земљорадници са приложеним уверењима о занимању.

Изузетно од овога могу се јавити као надметачи и купци и она лица, која нису земљорадници, ако су заложни повериоци и имају залогу на имање које се продаје, или су салужници или јемци по дуговању, ради кога се продаја врши.

Пропис овога члана не односи се на продаје, које би се вршиле за рачун и потраживања Државне Хипотекарне Банке; земљорадничких задруга и удруга, катарских заклада и по закону о пољопривредном кредиту.

Члан 37.

Изузетно за првих пет година од ступања на снагу овог закона могу се и мимо прописа чл. 9. и 10. закона

о пољопривредном кредиту на истој Територији образовати и две месне пољопривредне задруге, ако би друга по реду имала најмање сто чланова задругара.

У таквим случајевима оне ће носити назив »прва« или »друга« месна задруга за пољопривредни кредит дотичног места.

Једно исто лице може бити у оваквим случајевима само члан једне задруге. Синови који живе са оцем у кућној заједници и на имању и задругари не могу мимо оца или старешине задруге одлазити у задруге.

Члан 38.

Одредбе овог закона (осим оних о камати и провизији) не односе се на меничне и друге дугове и обавезе земљорадника издане, или које се буду издале, коме индустријском или трговачком предузећу у иностранству за дуг по набавци пољопривредних справа и других пољопривредних потреба.

Суд ће у испитивање порекла ових обавеза улазити само услед приговора Туженога.

Члан 39.

При примени § 471. грађанског судског поступка за Краљевину Србију код одложених земљорадничких дуговања по овоме закону на подручју правном где је тај законски пропис досада важио, наследници или задругари земљорадничкови не могу се користити смањењем имовине по главама, што би се у току одлагања по овом закону и до исплате дугова одложених број њихов попео и повишио.

Узимаће се оно бројно стање лица (глава) или задругара, којима треба оставити наглавицу прописану § 471. грађ. суд. поступка, која се затекла у време ступања на снагу овог закона; осим и у колико то бројно стање није смањено.

Члан 40.

Ризик од пеналаћених и овим законом одложених потраживања новчаних завода сноси сам дотични поверилачки завод.

Члан 41.

Акцептант земљорадник може одложене меничне дугове платити и пре рока.

Ако би ову исплату извршио ко од потписника меничних (преноситељ, жипант, авалиста) пренос ће менице за њега извршити новчани завод поверилац, али тај не

може по том преносу тражити наплату од обавезних му за регрес пре него су рокови по овом закону стигли.

У опште пренос менице по којој се има право прећутне хипотеке по овоме закону тим самим повлачи и пренос те хипотеке на лице, коме се пренос права врши, у погледу имовине оних од којих би се даља наплата уступљене тражбине имала да тражи.

Члан 42.

При исплати оваквог једног меничног дуговања земљорадничког, а одложеног по овом закону, сама предаја менице доказ је о плаћеном дугу и онде где је поверилац новчани завод, те је стављена прећутна хипотека, и ова се код суда простом представком и показивањем оригиналне исплаћене менице има скинути и из регистра ислисати.

Новчани заводи дужни су, чим наплате које одложено земљорадничко менично дуговање, а прећутно хипотековано по овом закону, да известе о томе надлежни суд да прећутну хипотеку са имања дужниковог скине.

Судско решење по овоме члану око скидања хипотеке не подлеже плаћању никакве таксе по закону о таксама.

V.

Надзор и казна.

Члан 43.

Све што би поверилац од дужника наплатио више и мимо прописа овога закона (чл. 5., 12. и 23.) сматраће се као лихварење.

Члан 44.

Код лихварења које би извршило као поверилац приватно лице (изузимајући земљорадничке задруге и удруте, котарске закладе, задруге за пољопривредни кредит и новчане заводе) оно ће на тужбу оштећеног лица бити кажњено затвором од једне до две године дана новчано хиљадуструко од онога колико је више наплатило, у корист државне касе, а у поновном случају двогубо овим казнама.

Члан 45.

Код лихварења које би извршило одређено лице или орган кога новчаног завода као повериоца према дужнику, казниће се дотично лице које је обрачун извело и наплату учинило, са шест месеци до годину дана затвором, а поред тога тај новчани завод и новчано са сто пута толико колико је више наплаћено и уз то са 10.000 динара у корист државне касе.

Ако би се овакав случај у току једне исте године поновио, казне ће бити двогубе, а суд који је казну изрекао известиће о томе Министра Трговине и Индустрије, који по оцени случаја и по саслушању Привредног Савета може наредити ликвидацију таквог новчаног завода.

Члан 46.

Код лихварења које би било извршено према дужнику где је поверилац земљорадничка задруга или удруга, ко-тарска заклада, задруга за пољопривредни кредит, Народна Банка, Поштанска Штедионица, Државна Хипотекарна Банка, одговорно је лице које је у име ових и за рачун њихов наплату извршило и обрачун извело и оно ће бити кажњено затвором до 3 месеца.

Члан 47.

Тужбу за лихварење може поднети оштећено лице без таксе власти надлежној за истраге и ислеђења места где је наплата учињена.

Кривице ове извиђају и суде редовни судови по њиховој територијалној надлежности.

Судови пресуду изричу поротски по свом убеђењу стеченом на основу изнетих доказа и познавању ствари.

Члан 48.

Министар Трговине и Индустрије овлашћује се да путем својих инспектора, или Трочлане комисије коју би он одредио, прегледа повремено новчане заводе и утврђује:

1. да ли се откривају више случајева намерних и очигледних повреда чл. 45. овога закона; и

2. да ли се у циљу прикривања величине наплате главнице, камате или провизије, не издају по пропису овога закона уредни обрачуни.

У свима овим случајевима, које може изазвати достава интересованог или неинтересованог лица, могу се преслушати и поједини дужници и сведоци и по учињеној њиховој заклетви пред комесаром или трочланом комисијом, а према извештају ових, Министар Трговине и Индустрије чини предлог Привредном Савету за ликвидацију таквог новчаног завода.

Ако Привредни Савет већином гласова донесе такву одлуку, Министар Трговине и Индустрије позваће дотични завод, да у року од два месеца донесе збор одлуку о ликвидацији и изабере ликвидатора, што ако не учини Министар ће сам одредити ликвидаторе (од три до пет лица), сменили управни одбор и наредити ликвидацију.

Члан 49.

Министар Трговине и Индустрије поступиће по претходном члану и у случају, ако би се у току од једне године дана, по ступању овог закона на снагу, а по учињеној достави открило, да је који новчани завод у току 1928. године наплаћивао на зајмовима у новцу или у храни већу камату од 25% годишње.

Решење Министра Трговине и Индустрије издано по овом и претходном члану, извршно је.

VI.

Прелазна наређења.

Члан 50.

Док се не донесе један закон о земљорадничком или пољопривредном задругарству за целу државу са јасно обележеним правима и дужностима месних земљорадничких или пољопривредних задруга кредитних; обласних савеза ових задруга; и главног њиховог савеза за целу земљу; из фонда за земљораднички кредит чиниће се расподела према чл. 26. овога закона.

Члан 51.

Законом о земљорадничком или пољопривредном задругарству решиће се начин како да се земљораднички кредит уједини и спроведе кроз једну организацију у целој земљи; како да се изврши ликвидација дугова код постојећих месних и обласних задруга за пољопривредни кредит.

Члан 52.

Закон овај ступа на снагу кад га Краљ попише, а обавезну снагу добија поистеку петнаест дана од објаве његове у »Службеним Новинама«.

Поговор.

Сељачки кредит је био кроз низ година предмет мојих повремених проучавања; али је књига „Сељачки кредит“ написана на брзу руку. Док су једне партије штампане, друге су писане. То је учинило неизбежним местимична понављања, овде онде стилске рогобатности, а и штампарске грешке. Важнија литература помента је у тексту; извори, којима сам се служио, тако су многобројни да би именовање однело много простора.

Чињеница, да је наша земља у погледу кредита на последњем месту, учинила је неизбежним једну јачу ноту огорчености. То нарочито важи за ауторе пројекта закона о раздужењу сељака, према којима иначе имам само симпатије.

Израз „сељачки кредит“ захтева објашњење. Можда бих још лањске године ову књигу крстио „Пољопривредним Кредитом“, пошто је „пољопривреда“ једини израз, који обухвата све облике агрономне делатности; али је он књижевна кованица, која није успела да пролде у народ. Тиме је изгубила интерес за оне, који желе да се споразумевају са народом. Њу су одржавале скрупуле стручњака. Г. Мих. Аврамовић је прешао преко њих, давши своме најновијем делу назив „Сељачко Газдинство“. Он вели у предговору, да израз сељак означава професију; човека „који по правилу ради сам своју земљу са својим укућанима“.

Чини ми се, да ова дефиниција није тачна; она је много уска прво због тога, што се и онај, који обрађује туђу земљу, може назвати сељаксм; и друго, што искључује сељаке, који се не баве обрађивањем земље.

Израз сељак не значи више само професију, он има данас многобројна преносна значења: фолклористичко, социјално, психолошко, етичко, па и погрдно. Сељак значи човека, који се одева на одређени начин, који није господар и господин, који има одређени менталитет и поглед на свет, који нема куражи да каже отворено своје мишљење, чије васпитање није по моди итд. „Нисмо ваљда сељаци“, све се чешће употребљава. На кратко, израз сељак у народном говору није исто што и пољопривредник. Али кад се придев сељачки веже с именицом, која обележава чисто економску појаву, онда не може бити двојбе о томе, да се њиме обележава лице, чије је главно занимање пољопривреда. Сељачко газдинство, сељачки кредит довољно јасно изражавају мисао. А ако га стручна литература буде чешће употребљавала, онда ће његово привредно значење да превлада.

Овом приликом изјављујем топлу захвалност г. г. Радовићу, Миленковићу, Срзентићу и Главадановићу, сарадницима „Трговинског Гласника“ на срдечној помоћи око штампања ове књиге и г. др. М. Варги, инспектору Главног Задружног Савеза, на датим ми подацима.

Врњци, 28. августа 1928.

Велимир Бајкић.

САДРЖАЈ:

		Страна
I	У коју област спада питање?	3
II	Општи поглед на пројекат закона	5
III	Легислаторно-техничка страна пројекта	10 ✓
IV	Тенденција потчињавања пољопривредног кредита политичким чиниоцима	13 ✓
V	Не постоји презадуженост наше пољопривреде	18
VI	Како се објашњава вапај због „презадужености“ сељака?	25 ✓
VII	Кратак поглед на наше кредитне прилике	30 ✓
VIII	Сто година законодавства о пољопривр. кредиту	33
IX	Критика закона о Пољопривредном Кредиту од 12. јуна 1925. године	39
X	Будући режим пољопривредног кредита по пројекту г. Тимотијевића	47
XI	Остали прописи будућег режима сељачког кредита	55
XII	Регулисање постојећих сељачких дугова	65
XIII	Поглед на пројекте гг. Петровића и Др. Тупањина	83
XIV	Пољопривреда у свету после рата	95
XV	Пољопривредни кредит у разним земљама	99
XVI	Раздужење сељака у Немачкој	110

ШТА ДА СЕ РАДИ?

I	Пре свега сељачки мораторијум у — акта	129
II	Стање наше пољопривреде	134
III	Сељачка сиротиња у предратној Србији	142
IV	Стање пољопривредног кредита код нас	147
V	Идеална организација пољопривредног кредита	155
VI	Криза задругарства код нас	165
VII	Мере	192
VIII	Могу ли се створити средства за сељачки кредит	203
IX	Како да организујемо сељачки кредит?	222
X	Закључак	234
XI	Још једном о мораторијуму	239
	Додатак	250
	Пројект Закона о раздужењу сељака	251

Исправка штампарских грешака.

- На стр. 33 ред 6 озго треба да буде седми
88 „ 12 „ долази реч „солидарну“
пред „одговорност“
145 последњи ред у место „и да“ треба
да дође „а“
159 ред 1 озго „костиду“ треба „кон-
ститу“
160 ред 13 „ иза речи „задруга“ долази
тачка.
160 ред 18 озго отпада реч „не“
162 „ 16 „ у место „стране“ треба
„справе“
164 ред 14 озго у место резонанцом“ треба
„резонанцом“
165 ред 8 озго у место „делић“ треба
„Делич“
166 ред 15 у место „горити“ треба „го-
ворити“
172 ред 16 у место „њима“ треба „њом“
173 ред 9 озго у место „које“ треба
„који“
173 ред 9 озго у место „само“ треба „сам“
175 „ 19 „ у место „има“ треба
„имају“
176 ред 19 озго у место „основани“ треба
„основним“
179 ред 12 озго у место „тврђено“ треба
„утврђено“
181 ред 13 оздо „ко“ долази иза речи „те“
189 „ 9 озго „не“ отпада
190 последњи ред у место „ћерка“ треба
„мати“
191 ред 9 озго треба „она била резер-
висана“
192 ред 9 оздо у место „пр“ треба „трг“

